

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BÖLÜMÜ

SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL HAYATTAKİ ETKİLERİ ve TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sezin AYDEMİR

Tez Danışmanı : Yard. Doç. Nihal KARA

Istanbul - 1988

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

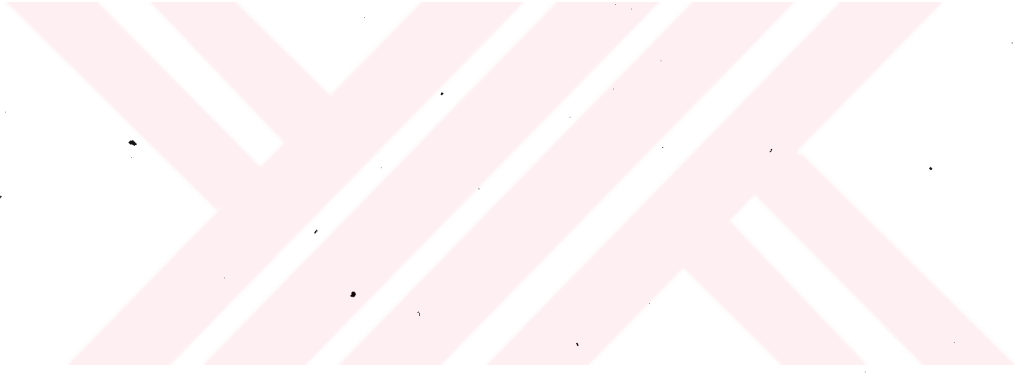
İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
SEÇİM KURUMUNUN TARİHSEL EVRİMİ	9
I- TOPLUMSAL DEĞİŞME VE SEÇME HAKKININ DEMOKRATİKLEŞMESİ	9
II- SEÇME HAKKININ GENİŞLEMESİYLE BİRLİKTE ORTAYA ÇIKAN SEÇİM KURALLARI	12
III- GENEL OY ÜZERİNDEKİ ÇAĞDAŞ DÜZENLEMELER	16
İKİNCİ BÖLÜM	18
SEÇİM SİSTEMLERİ	18
I- ÇOĞUNLUK SİSTEMLERİ	18
A- Tek İsimli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi	18
B- Tek İsimli İki Turlu Çoğunluk Sistemi	19
C- Listeli Çoğunluk Sistemi	20
II- ORANTILI (NİSPİ) TEMSİL SİSTEMİ	21
A- Seçim Sayısının Hesaplanması	22
B- Artık Oyların Yerel Planda Değerlendirilmesi	23
C- Artık Oyların Ulusal Planda Değerlendirilmesi	25
D- Sandalyelerin Listelere Göre Dağılımı	27
III- KARMA SEÇİM SİSTEMLERİ	28
A- Çoğunluk Sisteminin Ağır Bastığı Karma Sistemler	28
B- Nispi Temsilin Ağır Bastığı Karma Sistemler	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	30
SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL HAYATTAKİ ETKİLERİ	30
I- SEÇİM SİSTEMLERİNİN UYGULAMADAKİ YARAR VE SAKINCALARI	31
II- SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL PARTİLERİN YAPISI VE PARTİ SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	37
III- SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL KATILMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	49
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	51
TÜRKİYE'DEKİ SEÇİM SİSTEMLERİ VE SİYASAL HAYATTAKİ ETKİLERİ	51
I- TARİHİ GELİŞİM	51
A- Cumhuriyet Öncesi	52
B- Cumhuriyet Döneminde Yapılan Seçimler	54

1- 1923-1946 Tarihleri Arasındaki Dönem	54
2- Çok Partili Hayata Geçilmesiyle Birlikte,	56
Demokratik Seçim İlkelerine Uyularak Yapılan Seçimler	
SONUÇ	78
BİBLİYOGRAFYA	80

ÖNSÖZ

Günümüzde, varolan devletlerin büyük çoğunluğunda (Suudi Arabistan gibi monarşiler, Latin Amerika diktatörlükleri gibi askeri rejimler bir yana bakılırsa) yöneticilerin belirlenmesinde seçim, neredeyse evrensel olarak kullanılmaktadır. Şüphesiz seçim kurumu, bir ülkeden diğerine farklılıklar göstermekte ise de çağdaş temsili demokrasilerin temel kurumlarından biridir. Ayrıca bu toplumların köklü demokrasi geleneklerinin bir uzantısı olarak seçimlerde uygulanan kurallar üzerinde, toplumun çeşitli kesimleri (siyasal iktidar, muhalefet partileri, vatandaşlar v.s.) arasında bir konsensüs vardır. Oysa henüz çağdaş demokrasilerin temel kurumlarının sağlam bir işlerlik kazanmadığı ülkelerde seçimlerde uygulanan kurallar ciddi tartışmalara ve sorunlara neden olmaktadır. Bu durumun örnekleri ülkemizde de en son Kasım 1987 seçimlerinde olmak üzere sık sık görülmektedir. Seçim sistemi konusu hemen hemen tüm seçim dönemlerinde tartışmaların odağında yer almaktadır. İşte bu nokta benim tez konusu olarak bu alana yönelmeme neden oldu.

Seçim sistemlerinin siyasal hayattaki etkileri ve özellikle parti sistemi ilişkisi, günümüzde siyaset bilimi incelemelerinin "klasik" konuları arasına girmiştir. Ancak anılan bilim dalının tarihine bakıldığında bu incelemelerin oldukça yakın sayılabilecek bir geçmişi vardır. (XX.yy'ın ortaları). Bu tür incelemelerde öncülüğü yapan ve oldukça kapsamlı bir araştırmaya sahip M. Duverger'de Siyasal Partiler isimli eserinde seçim sistemlerinin etkilerinin araştırılmasını "doldurulması gerekli bir boşluk" olarak nitelendirmektedir. Ülkemizdeyse -yine sürece bağlı olarak- bu alandaki çalışmalar daha sınırlıdır. Kanımca ülkemizde oldukça sık değişen seçim sistemleri, politik sonuçları açısından bu konudaki araştırmalara zengin-çeşitli veriler sağlayabilir.

Seçim sistemleri konusu ilk bakışta teknik bir sorunmuş gibi görünmesine karşın, önemli politik sonuçlara neden olmaktadır. Başka bir deyişle teknik olduğu kadar politik bir yanı da vardır. Şüphesiz amaçlanan siyasal ortamın oluşturulmasında kurumsal-hukuksal düzenlemelerin rolü büyüktür. Bu anlamda şu yada bu seçim sisteminin tercih edilmesi ne tümüyle teknik kaygılara bağlı ne de tesadüfidir; ulaşılmak istenen politik sonuçlarla yakından ilgilidir.

Biz çalışmamızın girişinde konuyu daha anlaşılır kılmak için genel olarak "seçim kurumuyla" ilgili tartışmaları, çağdaş demokrasilerde seçimin anlamı ve yerine getirdiği işlevleri, I.bölümde ise seçim kurumunun tarihsel süreçteki evrimini irdelemeye çalıştık. Çalışmamızın II.bölümünde "seçim sistemleri" konusu ağırlıklı olarak hesaplama yöntemleri-tekniği yönüyle ele alındı. İzleyen bölümde ise, seçim sistemlerinin siyasal hayattaki etkilerini gerek uygulama-ülke bazında, gerekse kuramsal yaklaşımları, terminolojik tartışma ve yorumları aktararak inceleme yöntemini seçtik. Son bölümde ise önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz hipotez ve bulguların ışığında ayrıntılı bir örnek olarak Türkiye'de seçim sistemleri ve sonuçlarını araştırmaya çalıştık. Bunun için öncelikle Türkiye'deki seçimlerin-uygulanan seçim sistemlerinin- tarihsel bir dökümünü yaptık ve belirli dönemler halinde ele alarak seçim sistemlerinin politik hayattaki sonuçlarını bazen "siyaset sahnesindeki" konuyla ilgili tartışmaları aktarmaya çalıştık.

Bu tür bir çalışma, akademik-bilimsel boyutlar gözetildiğinde, seçim sosyolojisi, seçim coğrafyası, alan taraması gibi bilim dalının çeşitli alt kollarıyla ilişkilendirilmelidir. Biz bu "ilişkilendirmeyi" çok sınırlı olarak bir yüksek lisans tezi boyutlarında gerçekleştirdik. Bu aşamada çalışmamızın kapsamını mevcut veriler ve bilgiler belirledi. Bu argümanların ışığında, seçim sistemlerinin siyasal hayattaki etkilerini bir ölçüde de olsa değerlendirmeye çalıştık.

GİRİŞ

Çağdaş demokrasilerde yöneticilerin belirlenmesi için kullanılan başlıca yöntem olan seçim, en genel anlamda, yöneticiliğe aday olan kişiler arasında, yönetilenlerin verdikleri oylarla bir seçme yapmaları esasına dayanır.

Demokratik bir toplumun varlığı için zorunlu bir unsur olan seçim kurumunu, kamu özgürlükleri ve siyasal özgürlükler platformundan bütünüyle soyutlamak mümkün değildir. Bu anlamda demokratik bir seçimden söz edilebilmesi için, yöneticilik görevine "bir" 'den çok adayın talip olması, bunun engellenmemesi, propoganda kampanyasının serbestçe sürdürülebilmesi, seçmenlerin oy sandığına, üzerlerinde bir baskı olmadan giderek oylarını özgürce kullanabilmeleri gerekir.¹ Bu unsurlar demokratik toplumlarda ilgili yasalara güvence altına alınır.

Seçmenin seçim yoluyla, önüne konan temel seçeneklerden birini tercih etmesiyle siyasal sistem açısından önemli bazı sonuçlar ortaya çıkar. Bunlardan en temel ve açık olanı seçmenlerin yaptıkları tercihle yönetilenlerin temsilini gerçekleştirmeleridir. Bu anlamda seçim topluma devlet arasındaki bağlantının kurulmasında "köprü" işlevi görmektedir. Bu yönü "seçim" in en temel özelliğidir. Serbest rekabet döneminde, kapitalizmin üretime getirdiği ileri derece işbölümü ve uzmanlaşma, kendisini üretimle diğer düzeyler arasında da göstermekte, devlet onun temelinde yatan "sivil toplumdan"² ekonomiden, sınıflardan, sınıf çıkarlarından bağımsız, özerk bir nitelik kazanmaktadır. Bu anlamda feodalizme göre kapitalizm siyaseti özerkleştirir. Çünkü devletten beklenen, yaygın mübadele ilişkisinin yapılabilmesinin koşullarını hazırlamaktan ibarettir. Bu nedenle siyasal iktidar daha önceki üretim ilişkilerinin (kapitalizm öncesi) yeniden-üretimi için hakim sınıfların

(1) Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler," Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul 1983, s. 1799

(2) Bu kavram genel olarak, bugün batının endüstrileşmiş toplumlarında gözlemlenen demokratik yapıyı, devletin kurumlarının dışında, toplumun kendi kendini yönlendirme geleneğini anlatmaktadır. Bkz., Murat Belge, "Sivil Toplum ve Türkiye," Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt7, İstanbul 1983, s. 1920

sahip olması gereken özel bir ayrıcalık olma özelliğini yitirmiştir. "İktidar eşit bir biçimde her bireye ait olmalıdır ve sürekli biçimde hiç kimseye ait olmamalıdır"³. Bu ise siyasi iktidarın liberal devlette sınırlı bir süre için ve belirli kurallar dahilinde verilen bir yetki çerçevesinde kullanılması anlamına gelir. Yani liberal devlette, toplumla devletin ayrılığı bu boşluğun bir şekilde doldurulmasını gerektirir. Bunun başlıca yolu seçimlerdir. Çünkü seçim, demokrasinin temeli olan bu yöntem, siyasi iktidarı toplum adına kimin kullanacağını belirleme yöntemidir. Yani yurttaşlar (bir) kimseye ait olmayan ve herkese ait olan siyasi iktidarı kullanma yetkisini temsilcilerine seçimle devrederler. "Demokrasinin dayanağı olan ulusal egemenlik ancak seçimlerle ortaya çıkar."⁴ Seçim bir anlamda devletin kimin elinde olacağını (önceden) belirleyen otoriteler biçimlerin aşılmasıdır ama gerçek anlamda demokratik hale gelmesi -ileride de değineceğimiz gibi- liberal devletlerde çok zor olmuş, ve uzun bir dönemi kapsamıştır.⁵ Burjuvazi (de) uzun bir süre "seçim" 'i toplumda mevcut olan eşitsizliklerin yeniden üretiminin bir aracı olarak kullanılmıştır.⁵

Seçimin sözünü ettiğimiz bu temel işlevine bağlı olarak önemli bir sonucu da siyasal mücadelenin taraflarının belirlenmesidir. Tarihsel olarak seçimler, temsili demokrasinin yöneticiler sınıfını, "alt meclisleri" oluşturarak belirlemiştir. Alt meclisler önce mali gücü, sonra da zamanla yasa- ma gücünü ele geçirmişlerdir. Örneğin İngiltere'de Kralın istediği vergiyi mükelleflere danışmadan toplamakla bir takım engellerle karşılaşması, parlamentonun doğuşunda önemli bir rol oynamıştır. Bugünkünden farklı bir biçimde de olsa, gittikçe bütün halkın temsiline doğru gelişen parlamento,

(3) Bu anlayışın düşünsel plandaki temellerini 1789 Fransız devriminde buluyoruz; Fransız devrimini hazırlayan düşün planındaki gelişme, eski rejimin imtiyazlı sınıflarının dışında kalanların bir bütün olduğu varsayımından hareket ediyordu. Aydınlanma felsefesinin ve liberalizmin "sınıfsız toplum" yaratma amacı, Anayasa tarafından, iktidarın halka değil, soyut, halkı daha iyi ifade eden, halkın dışında ve üstünde fizik ötesi bir varlık olan "millete ait" olduğu varsayımından hareket edilerek gerçekleştirilecektir. Bkz., Ş. Tekeli, a.g.m., s.1789

(4) Yaşar Gürbüz, Siyasal Sistemler, May Yayınları, İstanbul 1980, s.29

(5) Ş. Tekeli, Ders Notları, s.125-126

XIV. yüzyılın ortalarına doğru ikiye bölünerek, "kilise büyükleriyle" senyörlerden oluşan Lordlar Kamarasını; kontlukların vekilleri şövalyelerle, şehir ve kasabaların burjuva vekillerini bir araya getiren Avam Kamarasını oluşturmuştur. Bu iki meclis üstünlük sağlamak için birbirleriyle mücadele ederken, öte yandan kralın iktidarının sınırlandırılması söz konusu olduğu zamanlar, birlikte hareket etmeyi başarabilmişlerdir. Bu uzun mücadele 1689 da parlamentonun feodal dönemden miras kalmış vergileri onaylama imtiyazını kazanmasıyla büyük ölçüde sonuçlanmış oluyordu.⁶ Mali alandaki zaferle birlikte kendisinin hükümet yönetimine geniş ölçüde katılmasını sağlayan yasama yetkisini de kesin olarak eline geçiriyor, kralın karşısında bağımsız bir organ olma yolunda önemli bir adım atmış oluyordu. Parlamentonun yasama yetkisini eline geçirmesiyle yani bir temsil anlayışının doğuşu arasında çok yakın bir ilişki vardır. Parlamentonun yetkileri arttıkça ve ülkenin bütünüyle ilgili genel bir nitelik kazanınca seçim bölgesiyle vekil arasında bağlar gevşemiştir.⁷

Bu gelişme Fransa'da İngiltere'den farklı bir biçimde olmuştur. Fransa'da ilk temsil eski "Curia Regis"lere burjuvaların katılmasıyla başlamıştır. Fransa Kralı, "Curia Regis"lere katılan asillerle, kilise büyüklerinden başka "imtiyazlı şehirlerin" temsilcilerinde toplantıya çağırarak Etats generauxların kurulmasını sağlamış oldu. "Etats Generaux"lara katılan bu topluluklar (burjuvalar ve köylüler) temsilcilerini çoğunlukla seçimle belirliyorlardı. Temsille seçim arasındaki gevşek bağlar - çünkü seçim ilke olarak zorunlu değildi - 1789'dan sonra değişmiş; yirmibeş yaşını doldurmuş, konut sahibi, vergi veren, Fransız ya da Fransız yurttaşlığına alınmış o bölgede oturan herkes seçmen niteliği

(6) "Bill of Rights" yada "Haklar Yasası" olarak bilinen belge.

(7) Murat Sarıca, Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s.56.

kazanmıştır.⁸ Sonuçta böyle bir tarihsel bir süreç içinde ortaya çıkan temsili demokrasinin, siyasal sınıfı seçimler tarafından belirlenmiş ve toplumun seçkinleri arasında yönetici kategorilerine katılanların eylemini "seçim" yasallaştırmıştır. Temsili demokrasi ile birlikte tarihsel olarak, daha önce var olan aristokratik yönetim biçimleri yıkılmış yerini demokratik yönetimlere bırakmıştır. Siyasi iktidarı aristokrasinin elinden alan burjuvazi "tanrı adına, onun yeryüzündeki temsilcisi" sıfatıyla halkı yöneten kralların meşruiyetine son verdi. Böylece iktidarın kaynağı "halk" olmakta, iktidar meşruiyetini halkın verdiği oylardan almaktadır. Bu anlamda seçimler yöneticilerin meşruluğunun en önemli ve bilinen kaynağıdır. Toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından, siyasal rejimin uygulamalarına "gönüllü olarak rıza ve uyum göstermek" olgusu olarak meşruluk her siyasal sistem için, sağlanması mutlaka zorunlu olan bir yönetici yönetilen bağıdır. Bu bağın tesis edilebilmesi, özellikle yeni kurulan siyasal sistemler için hayati öneme sahip olan bir konudur. "Oy veren birey, yerel veya ulusal siyasal sistemle temas içine girmekte, veya onun varlığını algılamaya bu yolla başlayabilmektedir. Bunu yaparken aynı zamanda onun düzenlemelerini kabul edeceğini belirtmektedir. Sözü edilen meşrulaştırma da, bu birey davranışının siyasal sistem düzeyinde yol açtığı sonuçtur."⁹

Devlet-toplum ayrılığının yarattığı boşluğu doldurmak üzere liberal devletlerin geliştirdiği bir köprü-kurum da siyasal partidir. Bu açıdan siyasal partinin liberal toplumlara özgü bir kurum olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü ilk defa kapitalizmle (liberalizmle) "özgür insan" yani birey, toplumsal bağları ve toplumsal statüsü dışında "var olabilen" bir insan ortaya çıkar. Ama aynı zamanda bu "özgür ve eşit insanın" siyasete herhangi bir müdahelerde bulunabilmesi de partiler yoluyla olur. Feodalite-

(8) 1789'dan önce "fief" sahibi kadınlarda birer temsilci vasıtasıyla seçimlere katılabiliyorlardı. Bkz., Tuncer Karamustafaoglu, Seçme Hakkının Demokratik ilkeleri, A.Ü.Hukuk Fakültesi Yay, Ankara 1970, s.25 dipnot;"1793'demokratik' Anayasası dünyada erkeklere genel oy hakkını tanıyan ilk Anayasa idi; fakat hiçbir zaman uygulamaya konmadığı gibi, Termidor'dan sonra yürürlükten kaldırıldı. Şubat devriminden sonra bu haklar yeniden tanınmış ise de, ortada ne serbest seçim ne de parlamenter hükümetten eser kalmadığı için pek anlam ifade etmemiştir.^A Göran Therborn. a.g.m Bkz., 50 - 51. İstanbul 1979, s.39

(9) Ersin kalaycıoğlu, Çağdaş Siyasal Bilim, Beta yay, İstanbul 1984, s.255

nin ve orada insanları gruplaştıran, bir araya getiren statü sisteminin çözümlenmesiyle birlikte ilk defa burjuva devrimlerinde, aynı çıkarı paylaşan, aynı ideolojiye sahip olan bireyleri bir araya getiren kurumlar olarak "partiler"(o zamanki biçimiyle kulüpler) ortaya çıkar. Bu bağlamda "seçim" doğrudan doğruya kapitalizme özgü bir biçim değilken, - çünkü farklı bir biçimde de olsa ilkel ya da antik topluluklarda da kullanılan bir mekanizmadır.- seçim - parti bağlantısı sadece liberal toplumlara özgüdür.¹⁰ Demokratik bir siyasal sistemin vazgeçilmez unsurları olarak da adlandırılan siyasal partilerin doğuşuyla, seçimlerin, daha doğrusu seçmen sayısının artmasının yakın bir ilişkisi vardır. Bu konuda "klasik" bir örnek olarak yine İngiltere verilebilir. İngiltere'de oy hakkının genişletilmesiyle modern siyasal partilerin doğuşu arasında yakın bir ilişki vardır. Gerçi bugünkü Muhafazakar ve Liberal Partilerin ataları olan "Tory ve Whig hizipleri" XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır ama, seçim reformunun gerçekleştirildiği 1832 yılına kadar İngiltere'de asgari anlamda bile partilerin mevcut olduğu söylenemez. Ayrıca "1832 öncesinin servete ve vergiye dayanan çok sınırlı oy sisteminde siyasal partilere gerek yoktu."¹¹ 1832'de daha önce çok dar olan seçmenlerin sayısını arttıran seçim yasasının kabulünden sonra, eskiden çok az sayıda ve birbirleriyle temas etme olanağı bulunan seçmenlerin yerine, değişik yerlerde ve birbirini tanımayan seçmenlerin ortaya çıkması, onlara ulaşabilmek, kütüklere kaydettirmek ve sonra da belli adaylar için oy vermelerini sağlamak üzere oluşturulan seçmen kayıt bürolarının kurulmasına yol açmıştır. İngiltere'de siyasi partilerin kökeninde yer alan bu örgütlerin za-

(10) Ş.Tekeli, ders notları, s.128-129

(11) Ergun Özbudun, Siyasal Partiler, A.Ü.Hukuk Fakültesi Yay. Ankara 1979 s.31

Kanun koyucunun parlamento içinde ve dışında siyasal partileri çok geç tanımasının düşünsel ve hukuksal plandaki dayanağını T.Z.Tunaya şöyle açıklamaktadır: "Milletin iradesi onun temsilcileri yoluyla açıklanır. Milletvekillerinin ödevi budur."Milli iradeyi" ancak bu temsilciler ortaya çıkarır. Bu prensip milletvekillerinin hukuki durumuna açıklık verir. Şöyle ki; bir milletvekili seçim bölgesinin değil, bütün milletin temsilcisidir ve milletvekillerinin iradesi seçmenlerin iradesinden bağımsızdır. Sonuç olarak seçmenle seçilen arasında hiç bir aracı organa gerek yoktur. Parti ise böyle bir araçtır." Bkz.,T.Zafer Tunaya, Siyasal kurumlar ve Anayasa Hukuku, İ.Ü.Hukuk Fakültesi yay. İstanbul 1980,s.260

manla federasyonlar halinde birleşmeleriyle İngiliz Muhafazakar ve Liberal Partileri doğmuşlardır. Siyasal partilerin kökenini kurumsal bir yaklaşımla irdeleyen Duverger, partilerin doğuşunu "seçimler de ve parlamento da doğan partiler"ve "parlamento dışında doğan partiler" olarak ikiye ayırmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz İngiltere'deki durum, analizin ilk sınıflamasında yer almıştır. Parlamento ve seçimekanizması dışında kalan partiler ise daha önceden mevcut olan bir kurum tarafından (örneğin, "fikir kulüpleri, halk kulüpleri gazeteler" gibi) belirlenen partilerdir.¹²

Max Weber'de bugünkü anlamda partilerin, örneğin İngiltere'de "aristokratların kişisel yandaşları olarak" ortaya çıktıklarını belirtiyor. Bu dönemde adayların seçimini mahalli eşraf belirlemekte, seçim programları ise kısmen adayların seçim vaatlerinden, kısmende eşraf toplantılarından doğmakta yada parlamentoda partilerin kararları olarak ortaya çıkmaktadır. "Kulüplerde önderlik bir yan iş yada fahri bir uğraştı."Kulüplerin olmadığı yerlerde ise yalnızca gazetecileri ve avukatları "para olan profesyonel politikacılar" olarak ve gazete yönetimlerininide "sürekli bir siyasal örgüt" olarak nitelendiriyor Weber. Bu döneme özgü olarak "siyaset, resmen ve büyük ölçüde bir yan iş"tir. Ne varki modern parti örgütü biçimleri, bu dönemin egemen biçimlerinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Seçimlerin ve genel oy hakkının gelişmesi, siyasal partilerde, parti örgütüne hakim, siyaseti "meslek olarak icra eden" politikacıların ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır.¹³

Seçimlerin bir diğer işlevi de hükümetin siyasal kararlarını etkilemektir. Özellikle Batı'da sık sık tekrarlanan kamuoyu yoklamaları aracılığıyla, seçmenlerin belirli ve ilerideki seçimlerde önem arz edebilecek konulardaki düşünce ve eğilimleri saptanmakla ve verilen bir çok kararda, bu tür tepkilerin çeşitli ölçülerde etkisi olmaktadır. Bu anlamda seçim, "Seçmenlerle yöneticiler arasında bir iletişim aracıdır."¹⁴

(12) Bkz., Maurice Duverger, Siyasi Partiler, çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yay. Ankara 1974, s.16-31

(13) Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul 1986, s.100-101

(14) E.Kalaycıoğlu, a.g.e. s.256. Bon, Histoire, No:2, 1979, Aktaran s. Tekeli, ders notları s.4 - 5

Son olarak Fransız seçim sosyologlarından Frederic Bon'un seçimin "kendinden menkul" anlamı üzerine dayandığı antropolojik yaklaşımını aktaralım. Bon, Fransız seçim sosyologlarının yaptıkları araştırmalarda, seçimleri belli bir toplumun "Siyasi kanaatlerinin iklimini" anlamak için en sağlam göstergelerden biri olarak gördüklerini, bu yüzden seçimlerin bir tür sayım sonucu gibi kullanıldığını belirterek bu soruya antropolojik bir yanıt getiriyor. Bon'a göre oy hem bireysel hem de kollektif bir olaydır; bireysel bir olaydır, çünkü "her seçmen kime, niye oy vereceğine kendi içinde karar verir ve kararından dolayı kimseye hesap vermek zorunda değildir." Öte yandan fiktif gibi görünse de, oy sosyal durumları birbirinden çok farklı bireyleri "eşitleyen" en azından "eş değer" kılan bir olaydır. Ağırlıkları aynı olan tek tek bireylerin oyları, kollektif olarak siyasi sistem açısından önemli sonuçlar doğurur. Bu anlamda seçim, "bireyle toplumun buluştuğu" önemli anlardan biridir.

Bon'a göre seçim, aynı zamanda, kamusal alanda aynı anda çok sayıda bireyi benzer bir davranışta bulunmak üzere bir araya getiren bir davranış olduğu için bir "ritüel"dir, törendir. Tıpkı bütün ritler gibi sıkı kurallara bağlanmıştır, bu kuralların resmiyeti, hatta kutsallığı vardır. Ama bu açıdan dinsel kurallarla kıyaslandığında oy ritüeli oldukça yoksuldur; birkaç dakika sürer, hiç bir özelliği olmayan bir yerde, bir bölgede yerine getirilir. Seçimin ritüel olma özelliği esasen, iktidarla olan ilişkisinden kaynaklanır. Bilindiği gibi iktidar uzun süre "dinsel-kutsal" bir nitelik taşımıştır. Oy ise iktidarın bu kutsallığını laikleştiren bir eylemdir. Ama yine de iktidarla olan ilişkisi onu kutsallaştırır, rit niteliği atfeder. Böylece "genel oy" 'un bir sonucu olan "laikleşmiş iktidar" kutsallığından bir şeyler barındırır. Çünkü seçim siyasi iktidarın meşruiyetini belirler. Bununla birlikte yönetilenle, yöneten arasındaki mesafe genellikle mevcuttur. İktidar ve onu kullananlar yönetilenlerden yani sıradan seçmenlerden "apayrı bir dünyaya" mensuptur. Günlük yaşam içerisinde seçmen iktidarın uzağında ve "ona göre" tam bir "öteki" durumundadır. Yönetici ve yönetenler arasındaki tek yakınlaşma anı, doğrudan ilişkiye girdikleri an, seçim anıdır. Bu "buluşma anı" oy veren seçmeni de kutsallaştırır. Ancak bu durum belirli ve düzenli aralıklarla gerçekleşir, sık sık söz konusu olmaz. Öte yandan ritüelin bir boyutu da mitsel oluşudur. Burada mitin anlamı "kaosa bir düzen getirmek"tir. Seçim ritüelinin bu özelliğini de taşır. Siyasi haya-

tın karmaşıklığı, anlaşılmazlığı karşısında kendini bir"kaos" içinde bulan seçmeden-seçme eylemiyle bu karmaşıklığı basite indirgemesi istenmektedir. Bunun ise tek yolu, çok boyutlu çatışmaları, basit bir karşıtlığa dönüştürmektir. Bu da seçime eşlik eden siyasi söylemle sağlanır. Bu siyasi söylem ise aslında basittir ve sağ-sol yada evet-hayır gibi temel ikili seçeneklere, katılma ve katılmama boyutundaki tercihlere indirgenebilir. Ve seçmen aslında anlamakta güçlük çektiği yada gerçekten anlayabilmek için önemli bir entellektüel yatırım yapması gereken karmaşık konuları bu seçenekler sayesinde çözer. Bon'a göre "siyasi davranış" denilen şeyin özü'nde, sağ-sol ve katılmamadan oluşan üçlü bir seçme sistemine dayanır. Bunun anlamı, bütün siyasi çatışmaların sağ-sol bölünmesine denk düşmesi değildir ama siyasi söylemin işlevinin çok farklı çatışmaları, aslında karşıtlıkların içine döküldüğü birer kalıptan ibaret olan bu içi boş kavramlara indirgemeye çalıştığıdır.¹⁵

(15) Frederic Bon, Histoire, No:2, 1979. Aktaran Ş.Tekeli, ders notları

BİRİNCİ BÖLÜM

SEÇİM KURUMUNUN TARİHSEL EVRİMİ

Temsili demokrasi ile birlikte, aristokratik yönetim biçimlerinin yıkılıp, yerini demokratik yönetimlere bıraktığını belirtmiştik. Kuşkusuz bu değişme hemen gerçekleşmemiştir; halk adına karar almak, seçim yoluyla iş başına gelen temsilcilere bırakılmış, ama bu temsilcileri kimlerin seçeceği konusu, uzun süre klasik demokrasinin temel sorunlarından biri olarak kalmıştır. Bir bakıma klasik demokrasinin son yıllarda geçirdiği temel evrim hep bu sorun çerçevesinde varolmuş sayılabilir. Burjuvazinin arkasından işçi sınıfının uğraşları da oy hakkını genişletmek amacına yönelmiş, hakim sınıflarda dönem dönem bu hakkın genişletilmesine karşı dolambaçlı gerekçeler bularak direnmeye çalışmışlardır.

1) TOPLUMSAL DEĞİŞME VE SEÇME HAKKININ DEMOKRATİKLEŞMESİ

Tarihsel olarak feodal ve aristokratik bir sosyal ve ekonomik yapıya sahip olan toplumlarda 19.yüzyılın sonuna değin oy hakkına "servete bağlı" olarak kısıtlamalar getirilmiştir. Bu dönem boyunca sansiter oy sistemi, toprak aristokrasisi için pek elverişli bir uygulama olarak gözükmektedir; çünkü senyörlerin seçim çevreleri üzerindeki büyük etkileri servetlerinden yani topraklarından ileri geliyordu. Örneğin İngiltere'de VIII. Henry döneminde çıkarılan bir kanunla 40 siling gelir getiren toprak sahipleri oy kullanabilirdi. Ayrıca seçim çevreleri (borough) arasında oy verme yetkisine ilişkin kurallarda bir birlik yoktu. Oy kullanmada servete ilişkin kısaltmalar çevreden çevreye değişebiliyordu. 1832 reformunu hazırlayan süreçte "Levelers" ve "pragmacılığın" bir hayli etkin oldukları görülmektedir. 1832 reform kanunu uygulanmakta olan seçme haklarına dokunmamış, bunlara yeni bir takım haklar eklemiştir. Başlangıçta burjuvazi ile işbirliği yapan işçi kütleleri Büyük Reformdan istediklerini elde edememişlerdir. Burjuvazi ise siyasal iktidara katılma hakkını sağladıktan sonra, daha ileriye gitmek için pek istekli gözükmemiştir. 1848 yılına kadar işçileri barındıran Chartist akım, servet sınırlandırılmalarının kaldırılması için yoğun çaba sarfetmiş, bu dönemden sonra etkisini yavaş yavaş yitirmiştir. İşçi kütleleri 1867-1884 kanunlarıyla kademeli olarak seçme hakkına kavuşmuşlardır. Burada işçi örgütlerinin özellikle sendikaların önemli girişimleri ve baskıları olmuştur.

Nihayet 1918 tarihli "Halkın Temsili Kanunuyla" oy verebilmek için gerekli olan tüm servet şartları kaldırılmış, ayrıca 30 yaşını doldurmuş kadınlara da ilk kez seçme hakkı verilmiştir. Fransa'da ise servete bağlı kısıtlamalar 1848 tarihli "geçici hükümet" tarafından çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır. Böylece Fransız Anayasa tarihinde ilk kez erkeklere özgü genel oy sistemi kabul edilmiştir. Amerika'da ise 1894 yılında kabul edilen, oy kullanabilmek için ödenmesi öngörülen seçim vergisi (poll Tax)¹ bazı yerlerde seçme hakkını aşırı derecede daraltmıştır. Amerikan Anayasasına ancak 1964'te konulan bir ek ile gerek seçim vergisinin, gerekse diğer vergilerin genel veya önseçimler için bir oy verme olamayacağına hükmedilmiştir. A.B.D.'de Fransa ve İngiltere'den farklı olarak bu uygulamanın gerçek amacı, gelir düzeyi çok düşük olan zencilerin oy kullanmasını engellemektedir.²

Kadınların seçme hakkına getirilen kısıtlamalara karşı, feminist hareket, önemli mücadeleler vermiştir. 1789'da Fransa'da, feministler, seçme hakkının sağlanması için ilk kez dilekçeler vermişler, broşürler yayınlamışlardır. Bu dönemdeki çabalar pek etkili olmamakla birlikte, kadın hakları konusunda ileriye dönük olarak önemli bir adım olmuştur. 19.yüzyıl ortalarında tekrar canlanan, feminist akımı, tutucu çevrelere karşı örgütlü bir biçimde mücadele etmiş, seçme hakkının sağlanmasında etkili olmuştur.³

(1) Vergilerin miktarları ve ödeme usulleri de devletten devlete değişmektedir. Bazı federe devletlerde seçim vergisinin yıllık miktarı 1 dolardır, bazılarının da ise 1,5-2 dolara yükselmektedir. Bkz., T Karamustafaoğlu, a.g.e.s.10

(2) T. Karamustafaoğlu, a.g.e. s.10-47

(3) İngiltere'de 1800'lerin sonlarında "suffragettes" adı verilen militan kadın grupları, çeşitli eylemlere başvurmuşlar, ilkin 1907 tarihli bir kanunla mahalli meclislere seçme ve seçilme hakkını almışlardır. Bkz., T.Karamustafaoğlu, a.g.e. s.32.; Kadınların seçme hakkına getirilen kısıtlamalar çok yakın tarihlere kadar (İsviçre 1971) tümüyle ortadan kalkmış değildir. 1900'celerinde ABD'nin bazı eyaletlerinde 1893'te Yeni Zelanda'da, 1903'te Avustralya'da, I.Dünya Savaşından hemen önce de Norveç ve Finlandiya'da savaş sırasında veya sonrasında ise ABD, Almanya, Avusturya, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İsveç ve Kanada'da oy hakkı tanınıyor. Daha yakın tarihlerde ise II.Dünya Savaşından hemen sonra Belçika, Fransa, Japonya ve İtalya bu hakkı kadınlara da tanıyor. Bkz.; Göran Thernborn a.g.m.s.

Başlangıçta oy vermeyi servet şartına dayandıran, sansiter oy sisteminin terkinden sonra burjuvazi oy hakkını sınırlamak için daha ustaca yöntemlere başvurmuş, cinsiyet ayırımına, yetenek, okur yazar olmak, ırk gibi ayrımlar eklemiştir.⁴

Hiç bir nedenle oy vermenin kısıtlanmadığı, bir "genel oy" hakkının kapitalist devlette tanınması oldukça yeni bir gelişmedir. Üstelik bu hakkın endüstrileşmiş batı toplumlarında, bir çok toplumdaki daha sonra tanındığıda görülmektedir. Gerçektende, 17(OECD ülkesi, gelişmiş kapitalist toplum) ülke üzerinde yapılan bir inceleme genel oy hakkının bu ülkelerde yerleşmesi sürecinin ancak 1970'lerde tamamlandığını göstermektedir. Bu şekliyle genel oy hakkı 1903'de Avustralya(İngiliz sömürgesi) 1907'de Yeni Zelanda (İngiliz sömürgesi), 1915'de Danimarka ve Norveç, 1918'de Avusturya ve İsveç, 1919'da Almanya, Hollanda ve Finlandiya, 1920'de Kanada(İngiliz sömürgesi), 1928'te İngiltere, 1946'da Fransa ve İtalya, 1948'de Belçika, 1952'de Japonya, 1970'de A.B.D. ve 1971'de de İsviçre tanınmıştır. Kaldı ki faşizm döneminde Almanya ve İtalya'da oy hakkı üzerine çeşitli kısıtlamalar getirildiği düşünülürse, bu ülkelerde fiilen oy hakkının işler hale geldiği dönemi, II.Dünya savaşı sonrası olarak kabul etmek gerekecektir. Ayrıca görülüyor ki, genel oy hakkının 1918 öncesi tanınmış olduğu ülkeler o sırada sömürge statüsünde bulunan Yeni Zelanda ve Avustralya ile kapitalizmin periferisinde yer alan İsveç, Norveç ve Danimarka'dan ibarettir.⁵

Öte yandan Liberal devletin esas olarak temsili demokrasiye dayandığı düşüncesiyle, yarı-doğrudan yöntemlerin kullanılması (örneğin;yasa teklifi getirmek için imza toplanması, referandum,dilekçe,v.s.) büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Yine liberal devletin bir özelliği de devletin geniş sektörlerini seçim mekanizmasına kapamasıdır. İstisnai durumlar dışında (özellikle

(4) Okur-yazarlık düzeyine getirilen kısıtlamalar, İtalya'da 1911 yılında kabul edilen yeni seçim yasasının öncesine ve ABD.'nin Güney eyaletlerin de 20.yy. ortalarına kadar sürmüştür. Irk nedeniyle oy hakkından yoksun bırakma (ABD'de siyahlar ve yine ABD ve Kanada'da Çinliler) II.Dünya Savaşının sonrasına kadar sürmüştür. ABD'de 1968'de bu hak zencilere Anayasa ile tanınmış, Kanada'da ise 1945 yılında benimsenmiştir. Bu konuda Bkz. Göron Thernborn,a.g.m.s.38-41;T.Karamustafaoglu a.g.e.s.28-31

(5) G. Thernborn.a.g.m. s.38

A.B.D.'de yargı ve bürokrasinin bir çok kademesinin seçimle belirlenmesi) bürokrasi büyük ölçüde, seçim mekanizması dışında kalır. Toplumla devlet ayrılığının en önemli belirtisi toplumun üzerinde ve onun denetimine tabi olmayan bürokrasidir." Bürokrasinin seçim dışı kalmasının gerekçesi olarak da; madem ki bürokrasi hükümete tabidir ve hükümetlerde politik olarak belirlenir, o halde idarenin ayrıca halkın denetimine tabi olması gerekli değildir; bu anlamda bürokrasi politika dışı kalmalıdır"⁶denilmektedir.

II. SEÇME HAKKININ GENİŞLEMESİYLE BİRLİKTE ORTAYA ÇIKAN SEÇİM KURALLARI

Demokratik bir seçimin kurucu veya vazgeçilmez diyebileceğimiz belirli unsurları vardır. Demokratik rejimlerdeki seçim kurumunun yapısını anlayabilmek için dayandığı esasları ve bu esasların kısaca tarihsel gelişimini ayrı ayrı ele almayı konumuz açısından yararlı buluyoruz.

Seçme hakkının eşitliği, yani seçimlerde her seçmenin eşit ve tek oy hakkına sahip oluşu, demokrasinin "siyasal eşitlik" mantığına dayanmaktadır. Bu, içinde buldukları sosyo-ekonomik durumları ne olursa olsun her seçmenin ağırlığı aynı, tek oy hakkına sahip olması demektir.

Tarihi gelişim içinde bazı ülkelerde "birden çok oy" kullanılmıştır. Bu usulle, bazı kişilerin daha akıllı, bilgili ve yetenekli olduğu varsayımından hareket edilerek, bunlara "Milli İradenin" tayininde daha fazla söz hakkı tanınması amacı güdülmüştür. Elitist bir temele dayanan "çoğul oy" sistemi, bazı kimseler lehine bazı imtiyazlar yaratmaktadır. Buna karşılık bazı az gelişmiş ülkelerde (Örn; Sudan) geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş aşamasında, okur-yazar kişilere çoğul oy hakkı verilerek suretiyle, modernleşmeye öncülük yapan elitlerin, siyasal güçlerini arttırmasını sağlaması açısından olumlu olduğu savunulmuştur.⁷

(6) Ş. Tekeli, Ders notları, s.128

(7) Çoğul oy, 1893-1921 arasında Belçika'da, 1951 yılına kadar İngiltere de, 1948 ve 1953 seçimlerinde Sudan'da, Fransa döneminde İspanya'da uygulanmıştır. Bkz., Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, Beta yay., İstanbul 1986, s. 260-261

Seçme hakkının eşitliği ilkesinin ortaya çıkardığı önemli bir sorunda **seçim çevrelerinin düzenlenmesine** ilişkindir. Son yüzyılın hızlı nüfus hareketleri ve kentleşme olgusu nedeniyle bazı bölgelerin nüfusları arasında büyük farklılıklar meydana gelmiş, eski yerleşim birimlerinin nüfusu azalırken, yeni şehir ve kasabaların nüfusu artmıştır. Adil bir temsil mekanizmasının sağlanabilmesi için seçim çevreleri arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Günümüzde de sürüp giden bu sorun, tarihte önemli temsil eşitsizliklerinin nedeni olmuştur. Örneğin İngiltere'de ülke henüz bir tarım toplumu iken oluşturulan seçim çevrelerinde, 16.yy'dan 19. yüzyıla kadar, hemen hemen hiçbir değişiklik yapılmamıştı. Oysa bu dönem içinde özellikle sanayi devrimine bağlı olarak önemli nüfus hareketleri yaşanmış kırsal alanlar boşalırken, yeni kentler kurulmuştu. Ne varki kırsal alanda hiç nüfusu kalmamış çevreler temsilci çıkarırken, Birmingham, Manchester gibi kentler temsil edilemiyor ya da yeterince temsilci çıkaramıyordu. 19. yüzyıl boyunca liberallerin ve sendikacıların bir mücadele alanını da "rotten borough" (çürümüş yerler) denilen bu çevrelerin değiştirilmesi oluşturdu.^B

Bu konuya bağlı olarak bir başka sorun da, temsil ediliş kusursuzluğunun yani her temsilcinin eşit sayıda seçmeni temsil etmesinin sağlanmasına ilişkindir. Bazı yöreler-ki bunlar genellikle büyük nüfuslu yerler, özellikle kentler olmakta-bir temsilci çıkarabilmek için daha fazla seçmenin oyuna gerek duymakta az nüfusa sahip kırsal yerleşimler ise daha az sayıdaki seçmenin oyuyla bir temsilci çıkarabilmektedir. Bu durum önlenemeyen yada önlenmesine çalışılmayan eşitsizlikler olmanın ötesinde ilkece savunulan siyasal tercihleride yansıta biliyor. Bunun en iyi bilinen örneği Sovyet Devriminden sonra benimsenen seçim yasasında "Kentsel proletarya"nın, köylülere göre daha fazla temsilini sağlamak üzere, kentsel Sovyetlerde 25.000 seçmene bir delegeye karşılık, kırsal Sovyetlerde 125.000 seçmene bir delege seçil-

(8) 1830 yılında Britanya adalarının 24 milyon nüfusundan ancak 465.000'i oy hakkına sahipti. Üstelik hızlı nüfus hareketleri, sınırları çok önceden çizilmiş olan seçim çevreleri arasında büyük eşitsizlikler yaratmıştı. Bkz., M.Sarıca, a.g.e.s.64

1832 Reformuyla, sözü geçen bu seçim çevrelerine temsilci çıkarma hakkı tanınmış, "eski seçim çevreleri" kaldırılmıştır. Bkz., T.Karamustafaoglu, a.g.e.s.77

mesi esasının benimsenmesidir. Buna karşılık 19.yüzyılda ekonomisi esas olarak tarıma dayalı olan Norveç'te kırsal alanın daha fazla temsili gerekli - görülmüş, bunun için "gorting" in üçte ikisinin kırsal alandan üçte birinin kentlerden seçileceği kurala bağlanmıştır.

Yöneticilerin seçim çevrelerini kendi siyasal çıkarlarını uygun bir biçimde belirlemeleri olgusunun en ünlü tarihi örneklerinden biri, geçen yüzyılda Massachausetts'li politikacı Elbridge Gerry'nin eyaleti, kendi partisinin yararına olmak üzere bir "kertenkele" (Salamander) biçiminde bölmesiydi. Daha sonra pek çok ülkede örnek alınan bu yöntem "Gerrymandering" adı verilmektedir.⁹ Toplum bilim açısından aralarında hiç bir ortak nokta (idari, demografik, kültürel, coğrafi v.s.) bulunmayan nüfus topluluklarını, aynı seçim çevresinde bir araya getirmek, demokratik bir yöntem değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, temsil hakkı, eşit ve adil ölçülere dayanmalıdır. Bu konuda matematiksel formüllere uygun tam ve kesin ölçüler bulmak olanaksız olmakla beraber, keyfi ve partizanca oluşturulan dengesizlikler önlenmelidir.

Oy hakkının genelleşmesi ve seçimlerin demokratikleşmesiyle birlikte ortaya çıkan bir başka gelişme de **iki dereceli seçimden tek dereceli seçime doğru** olmuştur. "tek dereceli seçim" seçmenlerin temsilcilerini aracısız doğrudan seçmeleridir. "İki dereceli seçim"de seçmenler önce delegeleri seçer (ki; bunlara ikinci seçmen ya da büyük seçmenler de denilebiliyor.), bunlar da yeni bir seçim ile milletvekillerini seçerler. İki dereceli seçim bir anlamda "genel oy" a karşı bir direnmedir. Demokrasilerin gelişmesiyle iki dereceli seçimin terk edildiği görülmektedir. Türkiye'de 1946 yılına değin seçimler iki dereceliydi.

(9) Fransa'da bu uygulamaya birçok kez başvurulmuş, bazen birbirine çok uzak olan köyler, aynı seçim çevresi içine alınmıştır. Bkz., J.M. Cotteret-C.Emeri, Seçim Sistemleri, çev, Tanju Gökçöl, Gelişim yay. İstanbul 1975, s.32; Türkiye'de de DP iktidarı döneminde "Gerrymandering" uygulamalarına rastlanmıştır. DP. kendisine oy vermeyen seçmenleri cezalandırmak, yada bazı bölgeleri ödüllendirmek amacıyla seçim çevrelerini kanunla yeniden düzeltmiştir. Bkz., E.Teziç, a.g.e. s.271

Demokratik bir seçimden sözedebilmek için, aynı zamanda seçmenlerin aylarını özgürce kullanabilmeleri ve üzerlerinde herhangi bir baskının olmaması gerekmektedir. Bu anlayış daha başlangıçta seçmen için **oylamaya katılma yada katılmama özgürlüğünü** içerir. Bu anlamda seçimlere katılma, temsil temsil edilme ve bunu sağladığı ölçüde oy bir haktır. Yurttaş tanımına giren hiç kimseye görev olarak yüklenmeyecek bir seçenektir. Başlangıçta vatandaşlara verilen "seçme yetkisinin" milletin temsilcilerini "seçme görevi" olarak nitelenmesi, "görev seçim" ve bağlı olarak "zorunlu oy" anlayışının doğmasına neden olmuştur. Günümüzün çağdaş demokrasilerinde zorunlu oy ortadan kaldırılmamışsa bir kalıntıdan ibarettir. Örneğin Belçika'da seçim sandığının başına kadar giden ama oyunu kullanmayan yurttaşa yaptırım uygulanmaz. Günümüzde zorunlu oy, pekyaygın olmamakla birlikte seçimlerde çekimserliği önleme iddiasıyla Belçika, Lüksemburg, İtalya, Yunanistan, Avustralya ve Türkiye'de uygulanmaktadır.¹⁰

Seçme hakkının gizli oluşu da seçmenin oy hakkının her hangi bir baskı altında kalmadan kullanabilmesini ifade eder. "Gizli oy" , "seçimlerin serbestliği" ilkesinin vazgeçilmez koşullarından biridir. 19.yüzyıl sonlarına değin Batı'da "açık oy usulü" uygulanmış olmakla beraber, günümüzde gizli oy yaygın olarak kullanılan bir usuldür. "Açık oy" bir dönem düşünürler ve politikacılar (Örneğin Montesquieu, Stuart Mill, Robespierre, Bismarck v.s.) tarafından savunulmuştur;bu usulün eğitici bir özelliği olduğu aydın ve bilgili kimselerin böylece, sade vatandaşlara yol gösterebileceği ayrıca insanlarda medeni cesareti geliştireceği öne sürülmüştür. Ancak açık oyun uygulandığı dönemlerde, seçmenler üzerinde, rüşvet, korkutma, yıldırma usulleri başlayınca gizli oy taraftarları da artar. İlk kez Avustralya'da gizli

(10) Türkiye'de zorunlu oy ilk kez 1982 Anayasa Halk oylamasıyla öngörülmüştür. Anayasanın geçici 16.maddesine göre geçerli mazereti olmaksızın oylamaya katılmayanlar, halk oylamasını izleyen ilk beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile, mahalli seçimlere ve başkaca halk oylamalarına katılamıyor, öte yandan 1983 tarih ve 2893 sayılı Milletvekili Seçim Kanununa göre, ilk milletvekili genel seçimlerine katılmayanların para cezası ile cezalandırılacakları öngörülmüyordu. Bkz., E. Teziç, a.g.e. s.256

oy usulu uygulanmıştır.¹¹

III. GENEL OY ÜZERİNDEKİ ÇAĞDAŞ DÜZENLEMELER

Son olarak genel oy üzerindeki çağdaş düzenlemelere değinmek istiyoruz.

"Genel oy" ilkesini benimsemiş demokratik rejimlerde bazı birey kategorileri oy kullanma hakkından yararlanamaz. Bu anlamda "genel oy" deyimindeki "genel" sözcüğü, seçme yeterliliğine sahip olanların oy kullanmalarını ifade eder. Seçme yeterliliği için Anayasalarda ya da kanunlarda öngörülen koşullardan uzunca söz etmeyi konumuz açısından gerekli görmemekle birlikte, seçmen yaşı ile ilgili tartışmalara ve yurtdışındaki işçilerin buldukları olup olamayacakları konusundaki gelişmelere kısaca değineceğiz.

Seçmen olabilmek için yeterlilik koşulları oy hakkının kayıtlanması amacıyla değil, fakat "topluma yarar sağlama" düşüncesiyle ön görülmüştür. Bu anlamda genel oy ilkesini zedelemeyiz. "Seçim yolu ile yönetime katılma, belli bir olgunluk düzeyine ulaşmış olmayı gerektirir" öngörüsünden hareketle seçmen olabilmek için belli bir yaş sınırlaması getirilmiştir. Batı'da "bu yaş" genellikle 18 olarak belirlenmiştir. Seçmen yaşının rüşt yaşının üzerinde tutulması ise ceza sorumluluğunun ve reşitliğinin ötesinde bir çeşit "siyasal olgunluk" arama eğilimi olarak gözükmektedir. Buna karşılık olgunluğun ancak erken katılmayla gelişebileceği ileri sürülmektedir. Günümüzde hemen hemen tüm ülkelerde seçmen yaşı ile reşit olma yaşı eşitlenmiş, ya da eşitlenmesi doğrultusunda güçlü eğilimler hakimdir.¹²

Seçme hakkına ilişkin daha güncel bir tartışma, bir ülke sınırları içinde-sürekli bir biçimde, hatta yerleşme amacıyla-yaşayan ve orada çalışan esas olarak "göçmen işçiler" denilen katagorilerin "o ülkede" seçmen

(11) İngiltere'de Chartist'ler oy'un gizliliğini sağlamak amacıyla bir "Gizli Oy Derneği" (Ballot Society) kurmuştu. Gizli oy Avustralya'da 1852, İtalya'da 1859, Fransa'da 1852, İngiltere'de 1872'de uygulanmaya başlamıştır. Bkz. T. Karamustafaoğlu, a.g.e.s.154 ve 155

(12) T. Karamustafaoğlu, a.g.e.s.172

olup olmayacağına ilişkindir. Bu sorunun çözümünde seçim türleri için, farklı uygulamalara gidildiği; yerel seçimlere katılma hakkının (İskandinav ülkeleri, Hollanda, Batı Almanya'nın bazı eyaletleri gibi) tanındığı görülmektedir. Ancak ulusal seçimlere katılma hakkı şimdiye değin, hiç bir yabancıya tanınmamıştır. Bu konunun yoğun olarak tartışıldığı ülkelerden biri olan İsveçte genel eğilim, oy hakkının vatandaşlığa bağlı olduğu yolundadır.¹³

İKİNCİ BÖLÜM

SEÇİM SİSTEMLERİ

Seçim sistemlerinin bir bütün olarak etkilerini incelemeye geçmeden önce, bu bölümde, konunun "teknik" yanı üzerinde duracağız. Yani günümüze değin temsili demokrasilerde uygulanmış yada uygulanmakta olan çeşitli oylama biçimlerine, hesaplama yöntemlerine ilişkin açıklamalarda bulunacağız. Temsilciliklerin dağıtımının hesaplama biçimleri çok "teknik" bir konu olarak görünmesine karşılık, ayrıntılı olarak üzerinde durmayı konumuz açısından bir zorunluluk olarak görüyoruz.

Seçim sistemlerinin temel unsurları; temsilciliklerin partiler arasında dağılımı ile ilgili hesaplama biçimi, seçim çevrelerinin genişliği ya da darlığı ve turların sayısı ile ilgilidir. Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu unsurlar genel olarak üç noktada toplanabilir.

Çoğunluk sistemi, Nispi Temsil ve iki sistemin kaynaştırılmasından oluşturulan Karma Sistemler.

Benimsenen seçim sistemine uygun olarak uygulanabilen **Tek İsimli (adlı seçim, Listeli seçim.**

Sözü edilen seçim sistemleri içerisinde çoğunluk sisteminde uygulanabilen, **Tek Turlu Seçim, İki Turlu Seçim.**¹

I. ÇOĞUNLUK SİSTEMLERİ

Çoğunluk sistemlerini genel olarak tek turlu çoğunluk sistemleri ve iki turlu çoğunluk sistemleri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çoğunluk sistemleri tek isimli ve listeli usullerle bağdaşabilmektedir.

A. Tek İsimli Tek Turlu Çoğunluk Sistemi

Dar bölge sistemi olarak da anılan bu oylama biçimi İngiltere'de, Avam Kamarası seçimlerinde, Fransız Akademisi Seçimlerinde ve A.B.D.'de uy-

(1) E. Teziç. Anayasa Hukuku. s. 284

gulanmaktadır. Bu sistemde seçmenler bir tek temsilci seçecekleri için seçim çevresinde oldukça küçüktür.

Tek isimli, Tek Turlu çoğunluk sisteminde seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların basit çoğunluğunu elde eden aday seçilmiş sayılır. Bu sistemde seçmen çoğunluğunun seçilmiş adaya oy vermemiş olması dikkate alınmaz. Sistem teknik olarak oldukça basittir.²

"... Gerçekte Anglosakson ülkelerinin çoğu Büyük Britanya'danaldıkları bu formülü kullanır... önce A.B.D., sonra da Commonwealth devletlerinin çoğu bağımsızlıklarına kavuşunca eski metropollerini taklit ettiler. Hindistan'da ülkenin ırk bölünmüşlüğü'nün yanısıra çok şiddetli yerel ayrılıklar görülmesine karşılık aynı yolu izledi..."³

Dar bölge çoğunluk sisteminin değişik bir uygulamasına bir dönemler Kanada ve Avustralya'da rastlıyoruz. Şöyle ki; her seçmen oyunu bir adaya vermekle birlikte, ikinci, üçüncü,... derecelerde tercih ettiği adayları da işaretleyebilmekte, birinci derecede tercihlili adaylardan biri oyların mutlak çoğunluğunu alabildiği taktirde seçilebilmektedir. Oyların mutlak çoğunluğunu hiçbir adayın alamadığı durumda oy pusulalarındaki ikinci derecede tercihler diğer adayların oy sayısına eklenir yine adaylardan hiçbiri mutlak çoğunluğu sağlamıyorsa, üçüncü derecedeki tercihlere geçirilir ve böyle devam edilir...⁴

B- Tek İsimli İki Turlu Çoğunluk Sistemi

Bu sistem "geleneksel Fransız seçim sistemi"olarak da anılır.

Tek isimli iki turlu seçim sisteminde, bir adayın birinci turda seçilebilmesi için iki koşul aranmaktadır. Birincisi adayın seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu (yarıdan bir fazlasını), ikincisinde o seçim bölgesindeki toplam seçmen sayısının 1/4'üne eşit sayıda oy elde

(2) E. Teziç. a.g.e.s.285

(3) J.M. Cotteret-C. Emeri, Seçim Sistemleri, s. 50

(4) J.M.Cotteret-C.Emeri, a.g.e. s.51

etmesi gerekir. Birinci turda salt çoğunlukla, yetinilmeyip ayrıca o seçim çevresindeki 1/4'üne eşit sayıda oy elde etme koşulunun aranması, katılma oranının çok düşük olduğu bir ortamda adayın seçilmesini önlemek içindir. Birinci turda bu iki koşulu yerine getiremeyen adaylara "balotajda olanlar" (en ballottage) denir ve ikinci bir tur seçim daha yapılır. Fransa'da 19 Temmuz tarihli kanun, adayların ikinci tura katılabilmeleri için seçmenlerin en az %12.5'ne eşit sayıda oy almış olmalarını öngörüyordu. Bu sayıyı adaylardan yalnızca biri aşabilmişse bu adaydan sonra en çok oy almış olan, ikinci tura katılabilmektedir. Seçim çevresinde adaylardan hiçbiri %12.5 oranında seçmen oyu elde edememişse, bu durumda birinci turda en çok oy almış olan iki aday ikinci tur seçimlerine katılabiliyorlar.⁵

C. Listeli Çoğunluk Sistemi

Çoğunluk sistemi, tek isimli (dar bölge) olarak uygulanabildiği gibi, listeli olarak (geniş bölge) de uygulanabilmektedir. Bu sistemde bir seçim çevresi birden çok aday çıkarabilmekte ve siyasi partiler o çevreden çıkacak aday sayısı kadar belirleyebilmekte ve seçmenlere aday listeleri sunabilmektedir. Bu bakımdan, oy pusulası liste halinde kullanıldığı için buna listeli seçim, birden çok adaya oy verildiği içinde çok isimli (plurinominal) seçim usulü denilmektedir.⁶

Listeli seçim bloke liste ve karma liste⁷ biçiminde uygulanabilir. Bloke listede seçmen kendisine sunulan aday listelerinden birini hiçbir değişiklik yapmadan, olduğu gibi oy sandığına atar. Buna karşılık karma liste usulünde seçmen listedeki isimlerden dilediği taktirde bazılarını çizerek yerlerine başka listelerde yer alan adayları yazabilir. Başka deyişle karma listeli oy verme usulünde seçmen mevcut olan aday listelirden seçme yaparak kendi listesini oluşturmada özgürdür.

(5) E.Teziç, a.g.e. s.291

(6) E.Teziç, a.g.e. s.292

(7) Türkiye'de listeli çoğunluk sistemi içinde seçim kanunları, seçmenlere karma liste yapma hakkı tanımaktaydı. Ancak 11 Eylül 1957 yılında çıkarılan bir kanunla karma oy pusulası kaldırılmıştır. Bkz., E.Teziç a.g.e.s.293

Listeli çoğunluk sistemi tek ya da iki türlü olabilmektedir. Tek türlü listeli seçim sisteminde bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların basit çoğunluğunu elde eden parti listesi, o çevredeki bütün temsilcilikleri kazanmaktaydı. Bu sistem Türkiye'de 1946-1960 yılları arasında uygulanmıştır.

İki türlü listeli çoğunluk sistemi Fransa'da III.Cumhuriyet döneminde 1885 seçimlerinde uygulanmıştı. Bir parti listesinin birinci turda seçimleri kazanabilmesi için kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu ve o çevredeki seçmen sayısının en az 1/4'üne eşit sayıda olması gerekiyordu. Bu koşullar gerçekleşmediği takdirde bir süre sonra yapılan ikinci tur seçimlerinde, en çok oy alan parti listesi seçimi kazanıyordu.⁸

II. ORANTILI (NİSPİ) TEMSİL SİSTEMİ

Orantılı temsil sistemi, seçime katılan listelere aldıkları oy oranına göre temsilcilik verme ilkesine dayanır. Bu anlamda birinci özelliği tek türlü listeli seçime olanak vermesidir. Bu durumda seçim çevreleri birden çok temsilci seçilecek biçimde geniştir. Toplumdaki bütün siyasi eğilimleri partilerin sayısal gücüyle orantılı olarak parlamentoda temsilini sağlayarak seçim adaletini daha yüksek ölçülerde gerçekleştirdiği savunulur. " Nispi temsil sistemi ülkenin siyasi fizyonomisinin bir tür gerçek fotoğrafını yansıtır. Bu açıdan demokratik çoğunluğu tam anlamıyla gerçekleştirmektedir."⁹

Nispi temsil sisteminin tarihçesi şöyle özetlenebilir:

Temsilciler meclisini (parlamento) bir mikrokosmos-temsil edilenler topluluğunun, söz konusu toplumsal bütünün tüm psikolojik, ideolojik ve iktisadi ayrıntılarını ve değişikliklerini dile getirecek biçimde küçültülmüş kursuz örneği-olarak gören liberal yazarlar nispi temsil düşüncesinden yana olmuşlar, XIX.yüzyılın ikinci yarısında ise bu düşünce politikacıların ilgisini çekmiştir. İlk olarak Danimarkalı Andrea(profesör, sonra maliye bakanı) bu oylama biçimini Landsting (senato) seçimi için 1855 Anayasasına aldırdı.

(8) E. Teziç, a.g.e. s.293

(9) E. Teziç, a.g.e. s.294

Aynı dönemde Londra'lı avukat Thomas Hare'in yayınladığı Nispi Temsil Mekanizması adlı broşür şiddetli tartışmalar yarattı. Belçika'da ise çoğunluk sisteminin Sosyalist Partinin Liberal Partiyi tehdit eder duruma gelmesinin koşullarını yaratması nedeniyle Katolik çevreler soruna el atmış ve yeni bir seçim sistemi geliştirmeye yönelmişlerdir; Adalet bakanının isteği üzerine Matematik profesörü Victor d'Hondt bir seçim yasası tasarısı hazırlar. Bu sırada Fransa'da ve Büyük Britanya'da da aynı yönde çalışmalar yapılır. Bu çabalar sonucunda Batı Avrupa'da bu oylama biçimine karşı ilgi giderek artar. ve Almanya, Hollanda, Çekoslovakya'da uygulamaya başlanır. Sosyalist partilerin giderek güçlenmeleri ve bu oylama biçiminin iktidara gelmelerine yardım edeceği kaygısı, sistemin kabul görmesinde büyük bir etken olarak nitelenmektedir.¹⁰

A) Seçim Sayısının Hesaplanması

Nispi temsil sisteminde partilerin aldıkları oy oranında, parlamento daki temsilcilerinin sayısını belirleyebilmek için, ik işlem, seçim sayısının (quotient Électoral) bilinmesidir. Çünkü bir seçim çevresinde seçim sayısı, partilerin elde ettikleri geçerli oy sayısında kaç kez varsa, her parti o seçim çevresinden o kadar milletvekilliği elde edecektir. Seçim sayısının hesaplanması üç biçimde yapılır.

Çevresel Bölün yönteminde, her seçim çevresinde kullanılan oylar, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünür, bulunan sayı o seçim çevresinin çevresel bölünüdür. Seçim çevresinde, seçime katılan her siyasal partinin ve bağımsız adayların aldıkları oy toplamı ayrı ayrı (bu) çevresel bölüne bölünür, böylece her partinin çıkardığı milletvekili sayısı belirlenir.

Ulusal Bölün yönteminde ise ülke çapında kullanılan geçerli oyların tümü, tüm milletvekili sayısına bölünür, bulunan ulusal bölüne bu kez her seçim çevresinde, her partinin veya bağımsızların aldıkları oylar ayrı ayrı bölünür ve çıkardıkları milletvekili sayısı bulunur. Sakıncası çok geç sonuç vermesidir.

Tek sayı yönteminde ise yasalar önceden bir seçim sayısı saptarlar.

(10) J.M Cotteret-C. Emeri, a.g.e. s.59-60

Bu bütün ülke için geçerlidir. "Tek sayı" bir milletvekili çıkarmak için gerekli oy salısını gösterir. Her seçim çevresinde partilerin aldıkları oylar, ayrı ayrı bu sayıya bölünür ve böylece kaç milletvekili çıkardıkları bulunur. Bu yöntemin uygulandığı yerlerde, seçim çevrelerine göre milletvekili sayısı önceden bilersenmez. Ancak seçim sonrasında da yapılacak hesaplama sonucunda bulunur.¹¹

Bütün bu yöntemlerin uygulanması sırasında ortaya artık oyların nasıl değerlendirileceği sorunu çıkar. Partilerin aldıkları oylar çevresel, ulusal ya da tek sayı'ya bölündüğü zaman, her partiden geriye bir takım oylar artar. Sözü edilen artık oyların nasıl değerlendirileceği konusu çeşitli hesaplamalara dayanan yöntemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır; Artık oylar ya yerel planda, yani seçim çevreleri içinde, yada ulusal planda değerlendirilir.

B- Artık Oyların Yerel Planda Değerlendirilmesi (Yaklaştırmalı Nispi Sistem)

Artık oyların değerlendirilmesinin bu biçimde seçim sayısı, o seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilir.(Çevresel bölünme). Nispi temsil büyük sayılara uygun olan bir sistemi olup, küçük seçim çevrelerinin dar çerçevesine uygun değildir. Çünkü kullanılan geçerli oy sayısı yüksek olmadığı takdirde, seçim sayısı(çevresel bölünme) siyasi partilerin elde ettiği sayıdan (aldıkları oylardan) daha büyük olacaktır. Sandalyelerin paylaşılması kesirli sayalırlı olamayacağına göre, bazı yaklaştırmalara başvurmak gerekir. Bu konuda başlıca 4 yol vardır: En yüksek artık, en yüksek ortalama, d'Hondt ve Hagenbach-Bischof yöntemi.

En Yüksek Artık:

Önce kullanılmış geçerli oy sayısı, seçilecek milletvekili sayısına bölünerek seçim sayısı hesaplanır. Sonra her partinin aldığı oy sayısı seçim

(11) Yaşar Gürbüz, Siyasal Sistemler, s.32-33

sayısına bölünür ve her birine bu sayıya kaç kez ulaştıysa o kadar sandalye verilir. En Yüksek Artık uygulaması küçük partiler lehine sonuç vermektedir.¹²

En Yüksek Ortalama:

Bu mekanizmada önce, birinci örnekteki gibi, her partiye, aldığı oy seçim sayısına kaç kez ulaşıyorsa o kadar sandalye verilir. Açıkta kalan iki sandalyenin listeler arasında paylaştırılmasında, her listenin seçim sayısına göre elde ettiği sandalye sayısına kurgusal (fiktif) bir sandalye eklenir. Bundan sonra her listenin geçerli oy sayısı her partinin elde ettiği sandalye sayısından bir fazlasına bölünür. (Hiç sandalye kazanmamış listeler varsa bunlarınki de 1 ile bölünür.) Bu işlem bir ortalama verir. En çok ortalamaı tutturana parti, geri kalan sandalyelerden birini alır. Bütün sandalyeler dağıtılincaya kadar işlem tekrarlanır. Biraz karmaşık işlemler gerektiren bu yöntem büyük partiler lehine sonuç vermektedir.¹³

d'Hondt Yöntemi:

Bu yöntemin uyarınca milletvekillerinin parti listeleri arasında paylaştırılmasında seçim sayısı ve artık oylar sorunu söz konusu olmamaktadır. Bu yöntemle göre her parti listesinin aldığı geçerli oylar sırası ile 1,2, 3,4,5,...,o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya değin bölünür. Bölme sonucu elde edilen sayılar büyükten küçüğe doğru, seçilecek milletvekili sayısı kadar sıralanır. En son temsilcinin gerektirdiği oy "seçilebilme paydasını" oluşturur. Her partinin aldığı oy toplamının "ortak payda" bölünmesiyle, kazandıkları sandalye sayısı bulunur. Ortak payda sandalyelerin parti listeleri arasında paylaştırılmasını-tekerrar-denetlemeye olanak vermektedir.¹⁴

Bu yöntem en büyük partinin işine yaramaktadır; Az milletvekili seçecek ve seçime katılacak listelerin az olduğu seçim bölgelerinde, bir sandalye kazanmak için gerekli eşiği küçültür. Kullanılan toplam oy sayısı V,

(12) E. Teziç. a.g.e. s.297

(13) E. Teziç. a.g.e. s.297

(14) E. Teziç. a.g.e. s.298

Seçilecek milletvekili sayısı M, Seçime katılan listelerin sayısı P ile gösterilirse, d'Hondt yönteminde eşiğin hesaplanması şu formüle göre olur;

$$T = \frac{V - 1}{M + P - 1}$$

yani bir sandalye için gerekli en az oy sayısı(T), seçim bölgesinin büyüklüğüne, dolayısıyla çıkarılacak sandalye sayısına ve katılan partilerin sayısına bağlıdır. Partilerin sayısının olması eşiği alçaltır, ama aynı zamanda da en güçlü partinin aşırı temsiline özellikle P > M olunca) yol açar. Bu durumda, 1951'den beri İskandinavya'da kullanılan ve "Sainte Lagüe" yöntemi de denen "tek sayı" (yada Udda Sayısı) ile d'Hondt düzenlenebilir. Söz konusu olan, her listenin kazandığı oy sayısınının 1,4,3,5,7,9 sayılara bölerek en yüksek ortalamalar aramaktır. Gerçek eşik,

$$T = \frac{V - 1}{2M + P - 2}$$

formülüne göre bulunur.¹⁵

Hagenbach-Bischof yöntemi (yada düzeltilmiş seçim sayısı):

Seçim sayısının partilerin aldığı oylardan yüksek olduğu dolayısıyla bütün sandalyelerin dağıtılmadan kaldığı durumlarda çıkarılacak sandalyelere bir birim eklenerek seçim sayısı düşürülür. Sonra kullanılan geçerli oy, o çevrenin çıkaracağı sandalye sayısına 1 eklenmesiyle bulunan sayıya bölünür. Şayet dağıtılmayan sandalye yine kalırsa, yapılacak işlem seçim sayısını tekrar düşürerek çıkarılacak sandalye sayısına yeni bir birim ekleyerek seçim sayısının yeniden düzeltilmesidir. Yeniden düzeltilmiş seçim sayısına göre işlem tekrarlanır.¹⁶

C- Artık Oyların Ulusal Planda Değerlendirilmesi:

Artık oyların ve açık Milletvekillerinin ulusal planda değerlendirilmesinde başlıca üç yol vardır.:

(15) J. M. Cotteret-C. Emeri, a.g.e. s.68-69

(16) J. M. Cotteret-C. Emeri, a.g.e. s.69

İlki, bütün ülkenin, seçilecek toplam milletvekillerini içeren tek bir seçim çevresi olarak kabul edilmesidir. Ulusal planda belirlenen "**Milli Seçim Sayısı**", kullanılan toplam geçerli oy sayısının, seçilecek toplam milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilir. Bu sayı her parti listesinin aldığı toplam oy içerisinde kaç kez bulunuyorsa, her parti o kadar sandalye elde eder. Açıkta kalabilecek milletvekillerinin listeler arasında paylaştırılmasında, en yüksek artık yada en yüksek ortalama yöntemlerinden herhangi biri uygulanabilir. Bu sistem Fransa'da Avrupa Parlamentosuna seçilecek 81 üye için Haziran 1979 seçimlerinde uygulanmıştır.

İkincisi seçim sayısına göre, seçim çevrelerinde yapılan milletvekilliği paylaştırımından sonra siyasi partilerin artık oylarını ve açık milletvekilleri ulusal planda değerlendirmek üzere merkezde birleştirilmesidir. Bu yöntemle, siyasi partilerin, seçim çevrelerinde temsil edilmeyen artık oylarının toplamı, ülke çapındaki açık milletvekili sayısına bölünerek elde edilen Milli Seçim Sayısı, her partinin ülke çapında "artık oy" toplamında kaç kez varsa, ayrıca her partiye Milli Seçim Çevresinden o kadar milletvekilliği daha verilir. Milli Seçim Sayısına göre yapılan işlemler sonucu, yine açık milletvekillikleri kalacak olursa bu kez en yüksek artık bırakan partilere, artık oyların büyüklük sırasına göre bu sandalyeler paylaştırılır. "**Milli Bakiye**" yada "**Ulusal Artık**" olarak anılan bu sistem Türkiye'de 13 Şubat 1965 tarih ve 533 sayılı kanunla öngörülmüş ve 1965 genel seçimlerinde uygulanmıştır.¹⁷

Üçüncüsü **değişmez tek sayılı Ulusal Artık** sistemidir. Sistemin iki özelliği vardır. Birincisi her milletvekilinin temsil ettiği seçmen sayısının aynı olmasıdır. Bunun için seçim sayısı, bütün seçim çevrelerinde uygulanmak üzere önceden kanunla saptanırdı. Bu "değişmez tek sayı" her seçim çevresinde, partilerin aldıkları geçerli oy sayısında kaç kez varsa (o) çevreden, partiler (o) kadar milletvekilliği elde ederler. İkinci olarak partilerin seçim çevresindeki artık oylarının temsilcisz kalmaması amaçlanır. Bunun içinde partilerin artık oyları, bölge çapında ve ulus çapında olmak üzere ayrıca iki aşamada değerlendirilir. Her parti listesinin artık oyları

(17) E. Teziç. a.g.e. s.299-300

bir kaç seçim çevresinin birleştirilmesiyle oluşturulan "seçim çevreleri birliği" (bölge bakiyesi) ve yine her parti listesinin, bütün "seçim çevreleri birliğinden" artan oyları, ulusal seçim çevresinde toplanırlar. Artık oyların bölgesel ve ulusal planda değerlendirilmesinde, yine "değişmez tek sayı" seçim sayısı olarak kullanılır. Bu sistem 27 Nisan 1920 tarihli bir kanunla Almanya'da, Weimar Cumhuriyetinde, 1933 yılına değin uygulanmıştı.¹⁸

D- Sandalyelerin Listelere Göre Dağılımı

Listeli seçimi öngören Nispi Temsilde temel sorunlardan biri parti listelerinde yer alan adaylardan hangilerinin seçildiğinin saptanmasıdır. Bu konuda üç yoldan biri tercih edilebilir.

Bloke Liste; seçmenlerin kendilerine sunulan aday listelerinde hiçbir değişiklik yapma olanakları yoktur. Oyların sayımı sonucunda, bir parti o çevreden beş milletvekilliği kazanmışsa bloke liste usulünde, parti listesinde birinci sıradan başlayarak ilk beş aday seçilmiş sayılır. Bu durumda seçmen oyunu kullanırken, aslında adaylarına değil, doğrudan bir partiye oy vermektedir.

Karma Liste usulünde, seçmen kendisine sunulan değişik parti listelerindeki adaylardan dilediklerini seçerek, ayrı bir liste oluşturabilmektedir. Karma liste yapılırken seçmen listesine, o çevreden seçilecek milletvekili sayısından fazla isim yazamaz.

Karma liste usulünde seçmenlerin aday listelerindeki sıralamayı değiştirme olanağı bulunmaktadır. Fransa'da 9 Mayıs 1951 tarihli seçim yasaıyla kabul edilen karma liste usulu 1965 seçimlerinde uygulanmış, ama sistem, sıralamayı değiştirebilme anlamında etkili olamamıştır.

Karma liste seçmenin, seçme hakkına genişletirse de, rakip listelerin "liste başlarını" düşürmeyi amaçlayan manevralarına açık kapı bırakır.

(18) E. Teziç. a.g.e. s.300-301

Tercih Oylu Liste usulü seçmenin aynı parti listesindeki adayları, tercihine göre sıralamasıdır. Uygulamada seçmen bir partinin listesindeki adaylar üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamakta, fakat kendilerine sunulan aday listesindeki isimlerin karşısına kanunun öngördüğü özel bir işareti (örneğin X) koyarak adaylara ilişkin tercihlerini belirtebilmektedir.

Tercih işaretlerinin hangi oranlarda kullanılabileceği yasayla düzenlenmektedir.¹⁹

Karma liste ve tercih oylu usulünün ülkemizdeki uygulamalarına daha sonra değineceğiz.

III. KARMA SEÇİM SİSTEMLERİ:

Çoğunluk sistemi ile Nispi Temsil sisteminin sakıncalarını gidermek için, her ikisinin kaynaştırılmasıyla pek çok karma sistemler oluşturulabilir. Seçim sistemlerinden herhangi birinin kabul edilmesi varılmak istenen siyasi amaç ile yakından ilgilidir. Her iki sistemden alınacak unsurlar ile, yeni sistemler elde etmek mümkündür. Bununla birlikte üç ana eğilim ayırt edilebilir; çoğunluk sisteminin ağır bastığı karma sistemler, nispi temsilin ağır bastığı karma sistemler ve iki sistemde büyük ölçüde eşit olarak kullanılan karma sistemler.

A- Çoğunluk Sisteminin Ağır Bastığı Karma Sistemler

Japonya'da bu yüzyılın başından beri uygulanan seçim sistemi, büyük ölçüde İngiliz çoğunluk sisteminden esinlenmiştir. "Fransa'da Cumhuriyetçi Nispi Temsil Komitesinin parlamentoya onaylatmayı başardığı 1919 tarihli seçim sistemi de aslında bir karma sistemdir."²⁰

B- Nispi Temsilin Ağır Bastığı Karma Sistemler:

Buna örnek olarak, Fransa'da 9 Mayıs 1951 tarihli kanunla getirilen

(19) E. Teziç ve Servet Armağan, Seçim Sistemleri, Basılı ders notları, İstanbul, s.34-35;

(20) J. M. Cotteret-C. Emeri, a.g.e. s.20

Birleşik Listeli Nispi Temsil Sistemini ve çift baraj öngören, milletvekillerinin paylaştırılmasının d'Hondt'a göre yapıldığı Türk Seçim Sistemini verebiliriz. (Türkiye'deki uygulamaya son bölümde değineceğiz).

Birleşik Listeli Nispi Temsil Sistemi

Fransa'da 1950 yıllarında, rejime karşı bir görünüm sunan, sağ ve sol uçtaki partiler etkisiz bırakmak ve merkez partileri güçlendirmek amacıyla çıkarılan bu kanun seçim çevresi bazında listeli seçimi öngörmekle ve partilerarası seçim öncesinde yapılacak anlaşmalarla, birleşik listeler sunulmasına olanak tanımaktaydı. Birleşik Listeler sunmuş olan partiler bloğu, kullanılan geçerli oyların elde ettikleri taktirde o çevreden seçilecek bütün milletvekilliklerine sahip oluyorlardı. Bu sistemde üç olasılık beliriyordu;

- Partiler birleşik liste sunmadıkları taktirde, sandalyelerin bölüştürülmesi, nispi temsilin en yüksek ortalama usulüne göre yapılıyordu.

- Partilerin birleşik liste yapmadıkları ve geçerli oyların salt çoğunluğu sağlayamadığı durumlarda, sandalyelerin dağılımı, gene nispi temsilin en yüksek ortalama usulüne göre yapılmakta, birleşik listeye katılan partilerin oyları bir bütün (toplam) olarak değerlendirilmektedir.

- Partiler birleşik liste yapmışlar ve geçerli oyların salt çoğunluğunu sağlamışlarsa, o çevreden seçilecek bütün milletvekilliklerini sahip oluyorlar; sonra kendi aralarında nispi temsilin en yüksek ortalama usulüne göre sandalyeleri ayrıca paylaşıyorlardı.

İtalyan seçim yasasında 1953'te yapılan değişiklikte aynı amacı güdüyordu; düzeltmeli seçim sayısı büyük partilerin işine yaramakta ve ortaklıkların ülke çapında da yapılabilmeside öngörülmektedir. Birleşik Listeler tüm ülkede oyların mutlak çoğunluğunu alırlarsa, sandalyelerin %65'ini kazanacaklar ve aralarında sandalyeleri ulusal seçim sayısı ve milli bakiye usulüne göre paylaşacaklardı. Bu yasa 1956'da kaldırıldı.²¹

(21) E. Teziç. Anayasa Hukuku, s.304 ; J. M. Cotteret - C. Emeri, a.g.e.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL HAYATTAKİ ETKİLERİ

Seçim sistemi, temsilcilerin belirlenmesinde teknik bir usul olarak görünmesine karşın, günümüze değin en çok tartışılan konulardan biri olarak gelmiştir. Seçim sistemlerinin ve seçimlerin, siyasal sistemlerin dinamiği üzerinde önemli bir rol oynadığı genellikle kabul edilmektedir. Bu etkilerin neler olduğu çeşitli biçimlerde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların toplandığı ana başlıkları şöyle sıralamak mümkün; ilki temsil adaleti üzerindeki rolü üzerinedir. Bir diğer tartışma ise siyasette ve ülke yönetiminde istikrar sağlanmasına yönelik olarak seçim sistemlerinin etkisinin neler olduğudur. Bir başkası da istikrar ve adalet ilkelerininuzlaştırmaya yönelik seçim sistemlerinin oluşturulmasıyla ilgilidir.

Öte yandan seçim sistemlerinin siyasal partilerin yapısı, sayısı başka deyimle parti sistemleri açısından etkileri de siyaset bilimcileri arasında tartışılmaktadır.

Bir başka tartışma da seçim sisteminin siyasal katılıma ilişkin yönü üzerindedir. Bu tartışma daha çok veri seçim sistemi altında, seçmenlerin siyasal iktidarı etkileyip etkileyememe olanaklarına bağlı olarak, seçimlere ilginin artacağı ya da azalacağı varsayımı etrafındadır.

Kısaca değindiğimiz bu tartışmaların ayrıntısına girmeden önce bir noktayı da belirtmekte yararlar kanımızca burada en iyi seçim sisteminin hangisi olduğu tartışılmayacaktır. Seçim sistemleri, özellikle, Batı'da mevcut sosyo-ekonomik koşullara genel olarak uyum sağlamış taraflar arasında ciddi bir tartışma konusu olmamıştır. Biz burada yalnızca tercih edilen seçim sistemlerinin (birinci pragrafta sözünü ettiğimiz bağlamlarda) yarar ve sakıncalarına ilişkin görüşleri ve kısaca bu görüşlere kaynaklık eden uygulamaları aktarmakla yetineceğiz. Yalnız şunu da ifade etmekte yarar var. Kanımızca hiç bir seçim sistemi bütünüyle tarafsız değildir. Seçim sistemleri seçim sonuçları üzerinde etkili olup, bunlardan birinin tercihi, gerçekleştirilmek istenen siyasi amaçla, yakından ilgilidir. Bu anlamda iktidar partilerinin genel eğiliminin seçimlerde durumlarını koruyacak yada pekiştirecek usulleri gerçekleştirmek buna karşılık partilerinde parlamentoya daha fazla temsilci sokabilmek kaygısını taşıdıkları söylenebilir.

I- SEÇİM SİSTEMLERİNİN UYGULAMADAKİ YARAR ve SAKINCALARI

Çoğunluk sistemi yada İngilizlerin kullandığı deyimle "first past the post" kuralı bir önceki bölümde açıkladığımız gibi, bir çevrede en fazla oyu olan aday yada partinin sandalyeyi alması esasına dayanır. Bu oylama biçiminin basitliği oy verme, oyların sayımı ve seçim sonuçlarının süratle elde edilebilmesi bakımından çok kolay uygulanabilmesi ve az masraflı olması üstünlüklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık tercihli oylama yada karma listeyle uygulanması durumunda, seçmenin belirli bir eğitimi görmesini gerektireceği belirtilmiştir.

Yine dar bölgede uygulanan çoğunluk sisteminin, seçim çevrelerinin nüfusunda az olması durumunda seçmen çoğunluğunun adayı daha iyi tanınması avantajını sağladığı öne sürülmektedir. Seçmenin seçtiği kişiyi tanınması partilerin etkisinin bir ölçüde azalarak, yerel sorunları iyi bilen güçlü kişiliklerin seçilebilme şansının artması faydalı olarak görülen hususlardan biridir. Bir başka açıdan bakıldığında aynı olayın özellikle yerel bölümlerin güçlü olduğu yerlerde, mezhep veya etnik grup ayrılıklarından destek bulan daha çok yöresel nüfus sahibi adaylarının seçilmesine elverişli olduğu, seçim kampanyalarını ülke yönetimine ilişkin belli görüş ve programların yarışması yerine kişilik yıpratma mücadelelerine dönüştürdüğü, parlamenter üzerindeki yöresel baskı ve etkileri arttırdığı, böylece parlamento da yöresel çıkarları, ülke sorunları önüne geçirdiği, bölgeci eğilimler doğurduğu, parti disiplinini ve giderek parti yapısını zayıflattığı, dolayısıyla hükümetleri kaypak çoğunluklara dayanmak zorunda bıraktığı gibi bazı nedenlerle eleştirilmiştir.¹

Kanımızca bunada önemli olan nokta ülkedeki yerel veya fonksiyonel bölümlere bağlı olarak partilerin yapısına ilişkindir. Yerel bölümlerin yada başka deyimle merkez-kenar çatışmalarının yoğun olarak yaşandığı yerlerde yerel eşrafın siyasal egemenliğine olarak tanınması, yukarıda sözünü etti-

(1) Hikmet Sami Türk, "Seçim Sisteminde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Bazı Öneriler", Türk Parlamentoculuğunun ilk Yüz Yılı Sempozyumu (1876-1976) Siyasi ilimler Türk Derneği Yayınları Ankara 1976, s. 370

ğimiz sakıncaları doğurabilir. (Hindistan örneğinde olduğu gibi). Buna karşılık bölümlerin fonksiyonel nitelik taşıdığı, örneğin İngiltere gibi, sınıf oyu dışında hemen hemen her kesimden de oy alabilen partilere sahip siyasal sistemlerde sözü edilen etkiler bertaraf edilebilmekte, hatta temsil açısından olumlu sonuçlar doğurabilmektedir.²

Çoğunluk sisteminin, parlamento da devamlı bir politikanın yürütülmesini mümkün kılacak çoğunluğun oluşturulmasına olanak tanınması ve bunu destekleyen güçlü etkisi sistemin en önemli özelliği olarak görülmektedir.

Tek turlu çoğunluk sistemi, oyların genellikle iki büyük partiye yönelmesine neden olarak parlamento da siyasaların uygulanabilmesinde istikrar sağlayacak çoğunluğu çıkarmakla birlikte adil olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Büyük ölçüde sistemin bir dayatması olarak, oyların seçmen tarafından iktidar şansı olan büyük partiler lehine kullanılması eğilimi, küçük partilere (başka bir deyimle üçüncü partilere) iktidar yarışına ağırlığını koyabilme olanağı tanımamaktadır. Ayrıca bu sistemde gözlenebilen, ülke genelinde azınlıkta kalan bir partinin parlamentoda aşkın temsili nedeniyle çoğunluğu elde edilmesi en büyük sakıncası olarak sayılmaktadır; Çünkü bu sistemin uygulandığı yerlerde bir parti için önemli olan seçim çevrelerinde çoğunluğu elde etmek ve ülke genelinde oy artışı sağlamaktan çok seçim çevrelerinin çoğunluğunda küçük farklarla da olsa seçimi kazanmaktadır. Parlamentodaki sandalye sayısı ülke çapında oy çoğunluğuna değil, seçim çevrelerinin çoğunluğunda seçimi kazanmaya bağlıdır.³ İşte bu durum bir parti için pek çok seçim çevresinde tekrarlanırsa ülke genelinde oyların çoğunluğunu sağlayamadığı halde seçimi kazanması mümkün olmaktadır. Nitekim 1951 seçimlerinde İngiltere'de İşçi Partisi oyların %48.8 ile sandalyelerin 295 ini, buna karşılık ülke genelinde oyların %48'ini alan Muhafazakar Parti

(2) 1923-1924 yıllarında Muhafazakarların çok etkin oldukları Oxford'da seçmenlerle "geniş ve sıcak" ilişkileri olan bir Liberal aday yürüttüğü başarılı bir seçim kampanyası sonucunda seçimleri kazanmış ve sonrasında seçmenleriyle olan ilişkilerini başarıyla sürdürmüştür. Bkz., J.M Cotteret-M. Emeri, a.g.e. s.55

(3) E. Teziç, Anayasa Hukuku, s.286

sandalyelerin 321'ini almıştır. İngiltere'de çoğunluk sisteminin yarattığı bu durum Küb Kanunu⁴ ile açıklanmaktadır. Buna göre iki büyük partinin aldığı oylararasındaki fark çok az olmasına rağmen net bir parlamento çoğunluğuna yol açtığı için seçimi kazanan partinin aşkın yada fazla temsili, kaybeden partinin de eksik temsili ortaya çıkmaktadır. Ne varki seçimlerde üçüncü bir partinin grece önemli bir oy alması halinde yasa işlememektedir. Ama daha önce de belirttiğimiz gibi üçüncü partilerin bu sistem altında güçlenmesi zordur ve temsilcilik kazanma şansları düşüktür (Bu durumun istisnasına parti sistemlerine ilişkin açıklamalarımızda değineceğiz). İngiltere'de dar bölgede tek aday için uygulandığı zaman bile söz konusu olan bu adaletsizliklerin geniş çevrede listeli olarak uygulanan çoğunluk sisteminde büsbütün netleştiği öne sürülmüktedir.⁵

Günümüzde yalnızca Fransız Başkanlık seçimlerinde uygulanma alanı bulan iki-turlu çoğunluk sisteminin basit çoğunluk sisteminin temsil kusurlarını azalttığı öne sürülmektedir. Duvarger'ye göre yalnızca sayısal açıdan bakıldığında bu durum kesin değildir; Partilerin ilk turda aldıkları oyların sayısı, ikinci turun sonunda elde ettikleri toplam sandalye sayısının karşılaştırılması, önemli "aykırılıkları" (aşkın temsil-eksik temsil) ortaya koyar. Şüphesiz bu ayrılıkların basit çoğunluk sisteminde zaman zaman istisnai olarak ortaya çıkan "tersliklere" oranla, çoğu zaman daha küçüktür. Ama aykırılığın aldığı yön onun ölçüsünden daha önemlidir. İki parti sistemiyle bir arada bulunan tek-turlu çoğunluk sisteminde temsil adaletsizliği ne ölçüde olursa olsun, kanaatlerin genel dağılışı şemasını değiştirmez. Oysa iki-turlu sistemde bu genel şemada tam bir sapma meydana gelir. Aykırılıkların yönünü belirleyen rakip partilerin herbirinin aldığı oy sayısı değil, bunların siyasi konumları ve ittifaklarıdır. Genellikle ikinci tur merkezin yararına uçların zararınadır, yani merkez artık temsil edilirken uçlar eksik temsil edilir. III. Fransız Cumhuriyeti siyasal tarihi, sonuçları hemen hemen bütün iki-turlu sistemlere yayılabilecek bu olguyu daha iyi aydınlatmaktadır. Dolayısıyla iki-turlu sistemin, tek-turlu

(4) Küb Kanunu: " Her partinin kazandığı sandalye oranı, aldıkları oy oranlarının kübüne eşittir." E. Teziç, a.g.e. s.286

(5) Listeli çoğunluk sistemi 1950-1960 döneminde Türkiye'de uygulanmış, ve yoğun eleştirilere hedef olmuştur.

sisteme oranla temsil adaletini arttırdığını ileri sürmek ciddi bir metot hatasına dayanır. Çünkü partiler arası oy dağılımının tek turlu, yada orantılı temsil sistemleriyle kıyaslanabilecek bir tablosunu ancak ilk tur vermektedir. İkinci tur oyların yeniden gruplaşmasını zorunlu kıldığından bunların gerçek siyasal renklerinin ayırdedilmesine imkan vermez; ikinci turda oylar partilere göre değil, eğilimlere göre gruplaşır. Dolayısıyla burada partilerin seçim güçleriyle, parlamento güçleri arasındaki aykırılıklarla "ölçülen sapma" değil, oyların dağılımıyla, kamu oyunun gerçek niteliği arasındaki "aykırılıklarla" ölçülebilen bir sapma" sözkonusu olur.⁶

İki-turlu çoğunluk sisteminin parlamentoda bir partinin tek başına çoğunluğu sağlamasına imkan veremediği için koalisyon hükümetlerine ve sık sık hükümet buhranlarına yol açmasına karşı bir önlem olarak Fransa'da V. Cumhuriyet döneminde ikinci tura katılabilmek için adayların birinci turda seçmen sayısının %12.5'ine eşit sayıda oy almaları zorunluğu getirilmiştir. Bu durum belli bir parlamento çoğunluğunun ortaya çıkmasını kolaylaştırırken, siyasi hayatın partiler blokundan oluşan ikili kutuplaşmasını büyük ölçüde arttırıcı bir etki yapmıştır.

İki-turlu çoğunluk sisteminde ikinci tur için partiler arasında yapılan anlaşmaların bazen "tam bir pazarlık" durumuna dönüşmesinde seçimlerin ahlaki yönünü zayıflattığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁷

Orantılı temsil kamuoyundaki eğilimleri nispeten en az saptırarak yansıtan pasif bir sistemdir. Temsilde adalet ilkesini büyük oranlarda sağlamasına rağmen, parti sayısını çoğaltıcı etkisi, seçimlerde oyların dağılması nedeniyle parlamento çoğunluğunun bir partide toplanmasını güçleştirmekte, koalisyon veya azınlık hükümetlerine yol açmaktadır. Bu nokta da orantılı temsil, küçük partileri suni olarak çoğaltıcı ve son çözümlemede hükümet bunalımlarını körükleyici etkisi nedeniyle eleştirilmektedir.

(6) Maurice Duverger, Siyasal Partiler, s.481

(7) Fransa'da III. Cumhuriyet döneminde bazı adayların "çekilmelerini kelimenin tam anlamıyla sattıkları" belirtilir. Bkz., J.M Cotteret-C.Emeri, Seçim Sistemleri, s.59

Duverger "seçim düzeyi" ile "hükümet düzeyi" arasındaki gelişkiyi, orantılı temsilin küçümsenemeyecek bir sakıncası olarak görür. Şöyle ki; sistem genel olarak her partiye tam bir seçim bağımsızlığı verme eğilimindedir. Seçim düzeyinde birbirinden tamamen bağımsız olan bu partiler, hükümet düzeyinde aralarında işbirliği yapmak zorunda kalırlar. Normal olarak bu durum parlamento komisyonlarının kurulmasını daha güçleştirir ve hükümetlerin durumunu daha da istikrarsızlaştırır.⁸ Zaten koalisyon veya azınlık hükümetleri yapılarında belli bir iktidar zayıflığı taşıyan formüllerdir. Onlarında işlememesi ülkeyi uzun süreli hükümet bunalımlarının ortasında bırakmaktadır. Bu yüzden nispi temsil sistemlerini anarşizmin, giderek faşizmin ve nasyonel sosyalizmin dolaylı nedeni sayan yazarlara bile rastlanır.⁹

Büyük partilere prim veren d'Hondt ve en yüksek ortalama usulleri ile küçük partilerin temsilinde avantajlar sağlayan en yüksek artık ile ulusal kalan usulleri, hesaplamada çoğunluk sistemine göre daha karmaşık teknikleri gerektirmektedir. Bu anlamda sıradan seçmenler için anlaşılması daha güçtür.

Listeli seçimi öngören orantılı temsilde "karma liste" ve "tercihli oy" usulünün seçmenlere sunulan aday sıralamasının değiştirilebilmesini sağlaması açısından demokratik bir usul olduğu düşünülebilir. Ama seçmenlerin belirli bir eğitimi görmüş olmalarını gerektiren bu biçim uygulamada pek etkili sonuçlar vermemektedir.

Karma seçim sistemlerini genel olarak değil de, ülke bazında ele almak kanımızca daha doğru olacaktır. Bu anlamda Türkiye'de Kasım 1987 seçimlerinde uygulanan seçim sistemi bir sonraki bölümde ele alınacak, sonuçları tartışılacaktır. Ama yine de Karma sistemlerin nispi temsilin ve çoğun-

(8) M. Duverger, a.g.e. s.422

(9) Bu konuda en ileri giden Prof. Hermens'tir. Görüşleri için Bkz., J. M. Cotteret-C Emeri, a.g.e. s.112; Fahir Armaoğlu, Seçim Sistemleri, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. yay., Ankara 1953, s:172; M. Duverger Siyasi Partiler, s.334

luk sisteminin gözlenen olumsuzluklarını gidermek amacıyla oluşturulmuş çeşitli varyasyonlar olduğu konusunda araştırmacılar arasında genel bir eğilim vardır.¹⁰

(10) Bu konuda Bkz., J. M. Cotteret-C. Emeri, a.g.e. s.79; E Teziç, Seçim Sistemleri, s.33; H. Sami Türk, a.g.m. s.368; Fahir Armaoğlu, a.g.e. s.143

II. SEÇİM SİSTEMLERİNİN PARTİLERİN YAPISI VE PARTİ SİSTEMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kanımızca bir ülkede siyasal partilerin yapısını ve parti sistemini etkileyen unsurlar çok çeşitlidir. Bunlar arasında partilerin kökenlerini, içinde doğup geliştikleri sosyo-ekonomik ortamı ve toplumdaki sosyal bölünmelerin niteliğini vb. sayabiliriz. Daha kurumsal nitelikteki bir değişkenin yani seçim sistemlerinin rolünü, yaptığı kapsamlı araştırmasında Duverger, partilerin sayısını belirleyen en önemli etken olarak kabul etmiştir. Yazara göre "parti sistemi ile seçim sistemi, birbirlerini çözümler şekilde bağımlı ve bazen çözümler yoluyla bile ayrılmaları güç iki gerçekliktir." Ür- neğin siyasal temsilin doğruluk derecesi, aynı karmaşık bütünün unsurları sayılan ve birbirlerinden nadiren ayırdedilebilen seçim sistemine ve parti sistemine bağlıdır. Seçim sisteminin genel etkisi aşağıdaki ve formülle şemalaştırılabilir. 1-Orantılı temsil, sert bağımsız ve (çoğusal akımlar dışında istikrarlı partilerden kurulu bir çok parti sistemini teşvik eder. 2- İki türlü çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı, ve (bütün durumlarda) nispeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok parti sistemini teşvik eder, 3- Tek türlü basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki parti sistemi teşvik eder". Duverger bununla birlikte sözünü ettiği önermelerin genel nitelikte olduğunu, sadece temel eğilimleri belirtmekte olup, parti sistemleri üzerindeki bütün etkileri kapsamadığını da eklemektedir: "Seçim sistemlerinin etkisi frenin yada gaz pedalının etkisine benzer. Başka etkenlerin sonucu olarak ortaya çıkan çok-parti sistemini bir seçim sistemi tipi kolaylaştırır, bir diğeri ise zorlaştırır. Fakat seçim sisteminin gerçek bir itici gücü yoktur. Bu konuda en keskin etki gösteren şeyler ulusal gerçekler, ideolojiler ve özellikle sosyo-ekonomik yapılardır."¹¹

Duverger'ın tek türlü çoğunluk sisteminin, iki parti sistemini teşvik yolundaki şematiği, genel olarak siyasal bilimciler arasında en çok kabul göreni olmuştur. Yasaya göre "tek türlü çoğunluk usulü ile, iki parti sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyon gözlenleenebilir; iki partili ülkeler, çoğunluk sistemine sahiptir; çoğunluk sistemine sahip olanlar da iki partilidir. Özel koşullarla açıklanabilmeleri mümkün olan istisnalar dışında, bu ilişkiyi bir "tunç kanun" olarak nitelemek mümkündür."¹²

(11) M. Duverger, a.g.e. s.274-275

(12) M. Duverger, a.g.e. s.290

Duverger iki parti sisteminin çoğunluk sistemiyle ilişkisine girmeden önce, iki parti sisteminin iki tipinin ayırdedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak rejimin genel siyasal felsefesinin ve temel ilkelerinin her iki tarafça da kabul edilmiş olduğu ve iki rakip arasındaki karşıtlığın sadece araçlara ve tali amaçlara ilişkin olduğu teknik iki parti sisteminin yaşama şansı olduğunu; partilerden birinin totaliter yapıda olduğu ve "partiler arası rekabetin rejimin temel kavramlarına taallük ettiği ve bir din savaşı havasına büründüğü metafizik iki parti sisteminin" varlığını devam ettiremeyeceğini öne sürmüştür.¹³

Çoğunluk sisteminin iki parti sistemini teşvik edici özelliğini kanıtlayan en tutarlı örnek İngiltere'deki parti sistemidir. İşçi hareketinin kuvvetlenme ve başladığı 1906 yılına kadar İngiltere'nin iki partiye sahip olduğu; 1918'den ve özellikle 1924'ten sonra Liberal Partinin tasfiyesi sürecinin başladığı; bu sürecin yeni bir iki parti sistemi kurmaya yöneldiği ve İşçi Partisinin Liberal Partinin yerini almasıyla birlikte iki parti sisteminin (Muhafazakarlar ve işçi partisi) tekrar kurulduğu gözlenmektedir. İngiltere'deki sosya ekonomik değişimin doğal bir sonucu olarak çıkan iki parti kutuplaşması, kanımızca da tek turlu çoğunluk sistemi tarafından desteklenmiş ve büyük ölçüde yaşamsal bir güç kazanmıştır.

Duverger ilk olarak İngiltere ve Dominyonların ele almış, bunların hepsinde tek turlu çoğunluk usulünün uygulanmakta olduğunu ve yine hepsinde Muhafazakar- Liberal rekabetinin yerini, Muhafazakar işçi rekabetinin almakta olduğu bir iki parti sisteminin mevcut olduğunu söylemiştir. Çoğunluk sistemini iki partiye teşvik edici etkisini şöyle açıklamaktadır.¹⁴ Eksik temsil edilen partinin bir takım seçim çevrelerinde alacağı tavizlere karşılık, adayını geri çekme konusunda programını yakın bulduğu partiye yapacağı anlaşmayla birlikte, iki parti sistemi birleşme yada birleşmeye

(13) M. Duverger, a.g.e. s.287

(14) M. Duverger, a.g.e. s. 297; Şubat 1974 genel seçimlerinde hiçbir parti Avam Kamarasında salt çoğunluğu elde edememiş, Liberal Parti %19.3 oranında oy almasına rağmen %2,2 oranında temsil edilmiştir. Bkz., E Özbudun, Siyasal Partiler, s. 140

yakın bir ittifakla yeniden kurulur, Ya da eksik temsil edilen parti bağımsız tutumunda ısrar eder; seçmenler gitgide kendisini terk ederler ve iki parti sistemi elenme yoluyla tekrar kurulur. "Elenme" de birlikte ilerleyen iki etkenin sonucudur. Mekanik etken üçüncü (en zayıf) partinin eksik temsiline yani sandalye yüzdesinin oy yüzdesinden aşağı oluşuna dayanır. Başka bir deyişle iki büyük partiyle boy ölçüşmeye çalışan yeni bir partinin sistem, zararına işler ve gelişmesini engeller. Bunun en yakın ve bilinen örneği, İngiltere'de Liberallerin durumudur. Mekanik etken bir süre sonra psikolojik etkeni harekete geçirerek, oyların kutuplaşmasına yol açar. "Tek türlü çoğunluk usulüyle birlikte işleyen bir üç parti sisteminde, seçmenler oylarını üçüncü partiye vermeye devam ettikleri taktirde, bu oyların israf edilmiş olacağını kısa zamanda farkederek, Böylece en amansız düşmanlarının kazanmasına engel olabilmek için elbette oylarını "ehven-i şer" olana vermeye yönelirler." Tıpkı "eksik temsil" olayı gibi bu "kutuplaşma" olayı da en zayıf durumda olan partinin zararına işler. Seçim sisteminin dualist yöndeki bu baskısı ancak uzun bir devre içinde sonuca ulaşmaktadır. Çoğunluk sisteminin bu mekanizmaları, yerleşik bir iki parti sistemini eski partilerin bölünmelerine ve yeni partilerin doğuşuna karşı koruyabilecek nitelikte olduğu gibi, açık bir dualist eğilimin var olduğu ülkelerde parti sistemlerini iki parti sistemine dönüştürebilir.¹⁵

Duverger'in bu tezi, İngiltere'de İşçi Partisinin seçim sistemini engelleyici etkisine rağmen gitgide gelişerek, iki eski ve büyük partiden biri olan Liberal Partinin yerini alması olgusunu açıklayamadığı için eleştirilmektedir.¹⁶ Duverger bunu bütün Anglo-Sakson sosyalist partilerinin sendika temeli üzerinde kurulmuş olmasıyla açıklamaya çalışmaktadır.

(15) Duverger, Batı almanya ve İtalya'daki çok-parti sistemlerinin, çoğunluk usulü uygulamasıyla iki-parti'ye inebileceğini belirtiyor. Bkz. M. Duverger, a.g.e. s.302

(16) C. Leys, Models, "Theories and the Theory of Political Parties" Comparative Politics, New York 1963, s. 305-315. Aktaran E. Özbudun, a.g.e. s.140

"Küçük Partiler elenir yada yöresel plana atılırken, bunlara yeterli bir "kalkış" gücü veren, sırf bu sendikal temel olmuştur."¹⁷ Sonuçta çoğunluk sisteminin varlığına rağmen üçüncü bir partinin doğup gelişebilmesi mümkün olabilmiştir.

Duverger'nin kendisi de böyle bir siyasal sistemde üçüncü partilerin doğup, gelişebileceğini kabul etmektedir.¹⁸ Özellikle Kanada örneğini tartışırken, çoğunluk sisteminin yöresel partilere olanak tanıyacağını söylemektedir. Kanada'daki dört partiden ancak ikisi-Liberaller ve Muhafazakarlalar- ulusal çapta partilerdir. Diğer partiler-İşçi Partisi ve Sosyal Kredi Partisi- ancak belli eyaletlerde gerçek bir güce sahip olduklarından, yöresel partiler olarak kabul edilebilirler. Bu örneğe dayanarak Duverger"bu sistemin hiç değilse, her seçim çevresi içinde iki parti sistemini kesin olarak teşvik edeceğini, fakat ülkenin çeşitli bölgelerinde iki rakibin başka partiler olabileceğini" söyler. Bu durumda sanıyoruz "mekanik" ve "psikolojik" etkenlerin ulusal düzeyden çok yöresel düzeyde harekete geçeceğini söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca bu sistem bölgesel partilerin, o bölgedeki milletvekillerinin çoğunu yada tümünü ele geçirmelerini sağlayarak, orantılı temsille elde edebileceklerinden daha büyük bir güç kazanabilir. Duverger'de çoğunluk sisteminin gerçek etkisinin yöresel iki parti sistemiyle sınırlı olacağını belirtmektedir. "Ancak partilerin içi yapılarında merkeziyetin artması ve siyasal sorunları daha geniş bir ulusal açıdan görme eğilimi, seçim sisteminin doğurduğu bölgesel iki parti sistemini kendiliğinden bütün ülkeye teşmil etmeye yönelir." Özbudun'da bölgesel partilere temel olan yerel bölünmeler gücünü kaybettikçe, çoğunluk sisteminin ulusal düzeyde bir iki parti rejimine yol açma olasılığının artacağını belirtiyor. Ama bölgesel partilerin yerini ulusal partilerin olması olgusunu, partilerin artan merkeziyetçiliğinden çok, sosyo-ekonomik modernleşmeye paralel olarak, yerel bölünmelerin yerini fonksiyonel bölünmelerin alması olayıyla açıklamanın daha doğru olacağını vurguluyor.¹⁹

(17) M. Duverger, a.g.e. s.301

(18) M. Duverger, a.g.e. s.296-297

(19) E. Özbudun, a.g.e. s.141

Bu bölüm içerisinde, Türkiye'de tek-turlu çoğunluk sisteminin uygulandığını 1950-1960 arasındaki parti sistemini tartışmaya da gerekli görüyoruz. Duverger sözünü ettiğimiz eserinde bu yıllar arasında Türkiye'de çoğunluk sisteminin yol açtığı bir iki parti sisteminin mevcut olduğunu söylüyor.²⁰

İki parti sisteminin biçimsel özellikleri bir yana bırakılacak olursa, şu koşulları gerçekleştirilmesi gerektiği söylenebilir: Ancak iki parti parlamentoda çoğunluk için mücadele edebilecek durumdadır, bunlardan hiç değilse biri parlamentoda çoğunluk için mücadele edebilecek durumdadır, bunlardan hiç değilse biri parlamentoda tek başına hükümet kurmasına yetecek bir çoğunluk kazanır ve iktidarın iki parti arasında el değiştirmesi olasılığı yüksektir. Ayrıca bu son özellik partilerin ılımlı, gerçekçi, sorumlu olmaları gibi bazı siyasal sonuçlar doğurur.²¹ Çünkü bu sistemde seçimlerin kazanılması, büyük ölçüde her iki partiye kuvvetle bağlı olmayan, siyasal yönlemleri bakımından merkezde yer alan bağımsız seçmenlerin oylarını alabilmeye bağlıdır. Ayrıca Duverger'den daha önce de aktardığımız gibi, bu sistemin işlemesi ancak "rejimin temel sorunları ve siyasal felsefesi" üzerinde anlaşmış iki partinin varlığıyla mümkündür. Başka bir deyişle partilerden hiç biri diğerinin varlığını tahammül edilmez görmediği gibi, iktidara gelmesini onarılmaz bir felaket saymaz, Ayrıca iktidardaki parti de muhalefeti siyasal yapımından tümüyle dışlayıp, onu "yok" farzetmez. Bu durumda iktidarın sarsıntısızca el değiştirmesi, sistemin önemli sorunlar yaratmadan işleyebilmesi mümkündür. Buna karşılık "siyasal bölünmelerin daha derin, oydaşmanın zayıf olduğu toplumlarda iki parti sisteminin işleyebilmesi mümkün değildir."²² Duverger'de daha önce belirttiğimiz gibi bu durumu partiler arası rekabetin bir din savaşı havasına büründüğü, rejimin temel niteliğinin ve kavramlarının tartışıldığı "metafizik iki parti sisteminin" yaşama yeteneği olmadığı şeklinde belirtiyor.

(20) M. Duverger, a.g.e. s.282

(21) E. Özbudun, a.g.e. s.141

(22) S. M. Lispet, The First New Nation, The United States in Historical and Comparative Perspective, New York 1963, s.308-309. Aktaran E. Özbudun, a.g.e. s.133

İşte bu noktada bize iki parti modelinin 1950-1960 arası Türk siyasal yaşamında izlendiğini yada mevcut olduğunu söylemek çok mümkün gelmiyor. Geniş bölgede bloke listeli seçimi öngören bu sistem sözü geçen yıllar arasında yapılan seçimlerde (1950, 1954, 1957) D.P.'ye mutlak bir üstünlük sağlamış hatta 1957 seçimlerinde azınlıkta (%48) kalmasına rağmen, parlamentoda büyük bir oranda çoğunluğu (%69.1) ele geçirmiştir. Buna karşılık muhalefet partileri (CHP-CMP-H.P) aldıkları (toplam) %52 oy ile ancak (toplam) %30.9 oranında temsil edilebilmişlerdir. Önemli ölçüde Demokrat Parti elitlerinin, plüralist ve demokratik bir siyasal sistemin temel kavramlarını farklı algılayışlarının bir sonucu olarak, bir bütün olarak siyasal muhalefete ve parlamentodaki muhalefet partilerine karşı yürüttüğü baskıcı ve dışlayıcı politika, sistemi içinden çıkılmaz sorunlara yöneltmiş ve çok partili siyasal hayat sonuçta kesintiye uğramıştır. Kamımızca seçim sisteminin de D.P.'ye politikalarını uygulamada büyük avantaj sağladığını söyleyebilmek mümkündür.

Temsil ettikleri güçlerin oranı birbirine yakın iki büyük partinin sistemde varlığını görmekte beraber, yukarıda kısaca değindiğimiz nedenlere iki parti sisteminin işleyişine hayat verecek bir siyasal ortamın olmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemdeki parti sistemini tanımlayabilmek için Sartori'nin geliştirdiği Hakim Parti²³ (predominant Party) kavramına başvuracağız.

Hakim parti sisteminde, hakim partinin meşru ve bağımsız rakipleri olarak onunla mücadele edebilen küçük muhalefet partileri mevcuttur.-C.H.P. seçmen tabanı olarak büyük bir parti olmasına karşın, bu dönem boyunca, "temsil edilmişinin" bir sonucu olarak, parlamentoda küçük bir parti olarak kalmıştır-. Sistemin ayırıcı özelliği hakim partinin seçmen kütlesi içindeki büyük gücü nedeniyle, uzun bir süre boyunca (arka arkaya birkaç seçim), parlamentoda salt çoğunluğu kazanabilmesidir. Üstelik bu başarı seçim eşitliğini bozucu yasaların değil, dürüst ve serbest seçimlerin sonucudur-D.P, 1957 seçimlerini kadar iki dönem üstüste (1950 ve 1954) oyların mutlak çoğunluğunu sağlamıştır. Temsilde büyük eşitsizlikler yaratan seçim sisteminin bu dönem seçimlerinde, çoğunluğu sağlayabilme açısından, belirleyici-

(23) Bu konuda Bkz., G. Sartori, Parties and Party Systems, Cambridge Universty Press, London 1976, s.119-126

liği yoktur, ama DP'lilerin "iktidar sarhoşluğunu" arttırdığı söylenebilir. 1957 seçimleri biraz farklılık göstermektedir. Bu seçim döneminde DP oyların salt çoğunluğunu sağlamakla birlikte (%48) %50'ye çok yaklaşan oy oranıyla yürürlükteki seçim sisteminin sonucu olarak parlamentoda çoğunluğu sağlamış ve "hakim parti gibi davranmaya" devam etmiştir. Yanısıra 1957 seçimlerinin dürüstlüğu ve seçim sistemi kamuoyunda en çok tartışılan konu haline gelmiştir.

Bu sistem iktidarın el değiştirmesi olayının fiiliyatla gerçekleşmediği bir sistemdir -gerçekten DP öncelikle büyük seçmen tabanı ve seçim sisteminin sağladığı avantaj nedeniyle dönem boyunca iktidarda kalmıştır.- Hakim Parti sisteminde dürüst ve serbest seçimler muhalefet partilerinde iktidar olma şansı tanıyabilir. Bu nedenle hakim partinin hakimiyetini kaybetmeside mümkündür. -Türkiye'de 1957 seçimlerinde böyle bir durum ancak muhalefetin ortak listeye seçime girmesiyle mümkün olabilirdi. Ancak bir sonraki bölümde de değineceğimiz karma listeyi enđelleyici yasalar v.s. DP'ye durumunu korumakta yardımcı olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Duverger'ye getirilen çeşitli metodolojik eleştirilere rağmen, çoğunluk usulüyle iki parti sistemi arasındaki ilişkinin varlığı genel olarak kabul edilmiştir. "Çoğunluk usulü, tek başına bir ulusal parti sistemi yaratmaya veya sürdürmeye yeter olmamakla beraber bunu kolaylaştıran bir rol oynar. Çoğunluk usulünün uygulandığı bir ülkede ikiden çok parti ortaya çıktığı zaman ya çoğunluk usulünün terkedildiği yada çeşitli mekanizmalarla iki parti sisteminin tekrar kurulduğu görülmektedir." Birincisine örnek olarak, Danimarka'da sosyalist partinin giderek güçlenmesi ve Radikallerle sosyalistler arasındaki birleşme, güçlü bir sol partiye sahip bir iki parti sisteminden çekinen sağ ve Liberallerin çabalarıyla orantılı temsilin kabul edilmesini (1920) gösterebiliriz. Benzer durumlar 1894'te Belçika ve 1920'de İsveç'te yaşanmış, bu ülkelerde de orantılı temsil kabul edilmiştir. İki partinin tekrar kurulmasını sağlayan mekanizmalar arasında üçüncü partinin seçmenlerini yitirerek giderek elenmesi (İngiltere'de Liberallerin durumu) Üçüncü partinin iki büyük partiden biriyle birleşmesi (Amerikan üçüncü partileri ve Yeni Zelanda da Liberallerle Muhafazakarların 1935'te birleşmeleri) ve son olarak, üçüncü partinin varlığını sürdürmekle birlikte büyük partilerden biri ile sıkı bir işbirli-

ği halinde hareket etmesi (Avustralya'da Çiftçi partisi ile Liberallerin koalisyonu) sayılabilir.²⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kanada'da çoğunluk sistemine rağmen dört parti mevcuttur. Kanada'da ulusal düzeyde sayılabilecek iki büyük partiden (Liberaller ve Muhafazakarlar) birinin parlamentoda çoğunluğu elde etmesi nadirdir. Ancak bu ülkedeki yerleşmiş uygulama böyle durumlarda küçük partilerle koalisyon yerine azınlık hükümeti kurma yoluna gidilmesidir. Küçük partiler bölgesel temele dayanarak varlıklarını sürdürebilmektedir. Kanımızca Özbudun'un da belirttiği gibi biçimsel yönden olmasa da fonksiyonel olarak bir iki parti sistemi sayılması gerekmektedir.²⁵

Duverger Amerikan ön seçimlerinin, sisteme iki türlü seçim unsuru kattığını belirtmekle birlikte, iki türlü seçimle aynı şey olarak görmenin yanlış olacağını ve "önseçimlerin" seçim sisteminden çok partilerin yapısıyla ilgili olduğunu belirtiyor. Özellikle başkanlık seçiminde ikinci ve sonraki turların mevcut olmayışını iki parti sisteminin doğuşundaki ve devamındaki tarihsel nedenlerden biri olarak adlandırıyor. Buna bağlı olarak tek türlü çoğunluk sisteminin etkisinin ön seçimlerde de izlemenin mümkün olduğunu belirtiyor.²⁶

(24) E. Özbudun, a.g.e. s.142

(25) E. Özbudun, a.g.e. s.142

(26) Aday tesbitinin tek turda yapıldığı güney önseçimlerinde Demokrat Partinin genellikle iki hizbe ayrılırken, ilk turda salt çoğunluğun sağlanmaması durumun da yapılan iki türlü önseçimde hiziplerin çoğalma eğiliminde olduğu gözlenmiştir. M. Duverger, a.g.e. s.292

Günümüzde kullanılmayan bir usul olan ve yalnızca çağdaş demokrasiler arasında Fransız başkanlık seçimlerinde uygulanan iki turlu çoğunluk sistemi, Duverger'ye göre yumuşak, bağımlı ve nispeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok parti sistemini teşvik eder. Fakat iki turlu çoğunluk sisteminin bu yöndeki etkisini tek turlu çoğunluk sistemine oranla kesinlikle göstermek, güçtür: "Çünkü ikinci sonuçlarının gözlenmesine olanak tanıyacak seçimlerin sayısı azdır, üstelik bu seçimlerin çoğu sınırlı oy döneminde yapılmıştır, nihayet bu dönemde sağlam seçim istatistikleride tutulmuş değildir." Buna karşılık ikinci turun çok parti sistemine vücut verme eğiliminde olduğundan şüphe edilemez. Benzer eğilimli partilerin çokluğu bunların milletvekili sayısı olumsuz yönde etkilemez, çünkü ikinci turda partiler daima yeniden gruplaşabilirler. Kutuplaşma ve eksik temsil mekanizması, birinci turda her parti şansını olduğu gibi muhafazaya ettiğinden yalnızca ikinci turda sözkonusudur. Duverger bu sonuçların gözlem yoluyla da çıkarılabileceğini ifade etmektedir.²⁷

İki turlu çoğunluk sisteminin çok Partili²⁸ bir siyasal sisteme vücut vermesine karşılık, bu seçim sisteminin uygulandığı dönemlerde çeşitli ülkelerdeki sonuçları açısından farklı biçimler olduğu gözlenmektedir. Örneğin, İsviçre ve Hollanda'da "düzenli ve sınırlı" bir çok parti sistemi, İtalya'da "anarşik ve düzensiz" bir çok parti sistemi, Fransa'da aşırı sayıda fakat ılımlı bir parti sistemi mevcuttur. Bu ayrılıkları seçim usullerindeki farklarla açıklamak mümkün değildir. Çünkü liste usulü Belçika ve İsviçre'de "ılımlı" bir çok parti sistemini teşvik ederken aynı usulün uygulandığı (1881-1892 döneminde) İtalya'da "kutuplaşmış" parti sistemini etkileyememiştir.

(27) M. Duverger, a.g.e. s.316

(28) Sartori'nin çok partili sisteme ilişkin tasnifi siyaset bilimcileri arasında en çok kabul görenidir. Çok parti sistemlerini "yarışmacı" kategori içinde ele alan Sartori bu sistemleri incelerken örüntüleri (patterns), sınıfları (classes) ve tipleri (types) arasındaki nüansa da dikkat çekmektedir. İlk tip "kutuplaşmış" çoğulculuktur. İkinci tip ise "ılımlı" çoğulculuktur. Bu konuda bkz., A. Yaşar Sarıbay, "Siyasal Parti Sistemlerini Tasnif Önerilerine Eleştirel Bir Yaklaşım", Bursa Üni. İ.İ.B.F. derg Sayı:3 (1982) s.160

Ayrıca ikinci turun serbest yada sınırlı nitelikte oluşu da, çok parti sisteminin "ılımlı" yada "aşırı" olması üzerinde pek etkili olmamıştır.²⁹

İkinci turun çok parti sistemini teşvik edici özelliğinin gerçek bir istisnası Duverger'nin de belirttiği gibi 1984 öncesi Belçika'nın durumudur. Genel oy sisteminin kabul edildiği ve sosyalistlerin ikinci parti durumuna geçtiği bu tarihe kadar Belçika'da iki türlü sistem Katoliklerle- Liberal-leri barındıran bir iki parti sistemiyle bir arada var olmuştur. Bu durumu sınırlı bir ikinci tur ve liste usulünün uygulanmakta olmasıyla açıklamak mümkün değildir. Duverger de bu durumu açıklamak için partilerin iç yapısı ve Belçika'daki siyasal mücadelenin niteliği gibi seçim sistemiyle ilişkisi olmayan iki farklı değişkene başvurmuştur.³⁰

Ayrıca Duverger (daha önce de sözünü ettiğimiz) Amerikan ön seçimlerinde ikinci turun kabulünün bazı eyaletlerde Demokratik Parti adaylarının ve iç hiziplerinin sayısını arttırılırken, buna karşılık bazı yerlerde ikinci turun kabulünden önceki ve sonraki hiziplerin sayısı arasında hemen hemen hiç fark olmadığını gözlemlendiğini söylemektedir. Yine Duverger bu durumu seçim sisteminden farklı bir değişkenle; parti içi hiziplerinin kuvvetli olup olmamasıyla açıklamaya çalışmaktadır.

Kendisi'de "iki türlü çoğunluk sisteminde partilerin sayıları ve süreklilikleri bakımından mevcut olan farklar, seçim sisteminin teknik özelliklerinden çok, özel ulusal etkenlerden doğar görünmektedir; Bu farklar sistemin çok parti yönündeki eğilimini çürütecek nitelikte değildir³¹ demektir. Kanımızca da eğer bir ülkede çok parti yönünden bir eğilim varsa bu seçim sistemi bir çok parti sisteminin doğuşunu teşvik edebilmektedir. Buna karşılık esasen dualist eğilimlerin mevcut olduğu yerlerde -örneğin Belçika'da- seçim sisteminin çok parti yaratmak yönünde işlediğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Orantılı temsil sisteminin, kanımızca tek türlü çoğunluk sistemine

(29) M. Duverger, a.g.e. s.317-318

(30) M. Duverger, a.g.e. s. 320-321

(31) M. Duverger a.g.e. s.318-319

oranla parti sistemleri üzerindeki etkileri oldukça sınırlıdır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz şekilde, şayet bir toplumda çok parti eğilimi mevcutsa, eğilimleri en az saptırarak yansıtan pasif bir sistem olan orantılı temsil bu eğilimi sadakete yansıtır. Başka bir deyişle çok parti sistemini kolaylaştırıcı yönde etki eder.

Duverger orantılı temsilin birinci etkisinin iki parti sistemi yönündeki bütün gelişmelere set çekmek söylemektedir. Çünkü sistemin saf şeklinde eksik temsil mekanizması işlemediği için benzer eğilimli partileri birleşmeye zorlayacak bir neden yoktur. Orantılı temsilin bu özelliğine ilişkin olarak Belçika ve İngiltere arasında karşılaştırma yapmakta, her iki ülkede de yirminci yüzyıl başında Sosyalist Partinin ortaya çıkışıyla, İngiltere'de çoğunluk sisteminin iki parti sistemi tekrar siyasal hayata hakim kaldığını, Belçika'da ise 1900'de ancak orantılı temsilin kabul edilmesiyle, Liberal partinin silinmesinin önlendiğini ve üç partili bir sistemin kurulduğunu söylemektedir.³² Fakat kendisinin değinmediği Avusturya örneğinde -daha öncede belirttiğimiz şekilde- orantılı temsilin iki parti sayılabilecek bir parti sistemiyle bir arada varaldığını görüyoruz.³³

Duverger orantılı temsilin çoğaltıcı etkisinin mekanizmasını kesinlikle belirtmek için, eski partilerin bölünmesiyle, yeni partilerin doğuşunu birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmekte, ilkinin yani eski partilerin bölünmesi olgusunun çoğunluk sisteminin uygulandığı yerlerde sınırlı ve geçici olsa da mevcut olabileceğini uygularken orantılı temsilde bölünmelerin sürekli olma eğiliminde olduğunu söylemektedir. Buna karşın bu sistemin uygulandığı yerlerde küçük partilerin ortaya çıkışını önleyecek çeşitli tedbirlerle alınmıştır; örneğin D'hondt yada en yüksek ortalama usulü küçük partilerin aleyhinedir ve sınırlı olsada bölünmelere karşı bir önlemdir. Yine Duverger'ye göre orantılı temsilin yeni partiler yaratma eğilimi her zaman küçük partilerde de sınırlı değildir. Kamuoyundaki "coşkusal dalgalanmalara" ve "büyük heyecanlara" karşı oldukça duyarlı olan orantılı temsil bunların partiler haline dönüşmelerini de teşvik eder; "faşist

(32) M. Duverger, a.g.e. s. 330-331

(33) E. Özbudun, a.g.e. s. 143

eğilimin parlamentoda temsil edilen partiler haline dönüşmeyi başarabildiği ülkelerin yalnız orantılı sisteme sahip ülkeler oluşu ilginçtir ³⁴ demektir.

Görüldüğü gibi Duverger parti sistemlerinin tasnifinde sayısal ölçütü savunmuş tek parti, iki parti ve çok parti gibi üçlü bir ayrımı öngörmüş olmasına rağmen, Özbudun'un da belirttiği gibi, temel parti sistemlerini sadece partilerin sayısına dayandırdığı öne sürmek doğru olmaz. Duverger'ye göre bu tasnifte partilerin sosyolojik nitelikleri arasındaki belirli farklarda söz konusudur. Ama yine de tasnifin söz gelişi tek parti sistemi gibi değişik tipleri içine alan, fazla geniş ve geniş olduğu içinde, nispeten anlamsız bir kategoriye içerdiğinden ötürü kusursuz olduğu söylenemez ³⁵. Zaten, son yıllarda parti sistemlerini tasnifte yeni öneriler getiren çalışmalarda sayısal ölçütün yetersiz noktasından hareket etmişlerdir.

(34) M. Duverger, a.g.e. s. 330-333

(35) E. Özbudun, "M. Duverger'nin Siyasal Partiler'i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler" A. Ü. Hukuk Fak. Dergisi, C. XXI., No : 1-4 (1964), s.40-41

III. SEÇİM SİSTEMLERİNİN SİYASAL KATILMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bazı siyaset bilimcilerine göre, iktidarın koalisyon hükümetlerince oluşturulmasını zorunlu kılan çok-parti sistemleri, partilerin yanısıra seçmen kitlesinide çözümlenmesi güç sorunlarla karşı karşıya bırakır. Bu yargıyı savunanların görüşleri şöylece özetlenebilir: Çoğulcu demokrasilerde seçmenler siyasal tercihlerini belirlemek için seçimlerde oy kullanırken destekledikleri partinin iktidara geldikten sonra, program ve seçim bildirileri doğrultusunda politikalar uygulanacağı varsayımından hareket ederler. Bir başka deyişle seçmenler parti tercihlerini, belirli sosyo-ekonomik ve siyasal politika beklentileri doğrultusunda yapma eğilimi gösterirler. Böylece çoğunluğun siyasal tercihleri ile uygulanacak hükümet politikaları arasında, yakın bir ilişki bulunduğu varsayımı, seçmen davranışları üzerinde etkili bir rol oynar.

İktidarın iki parti arasında el değiştirdiği iki parti sistemleri ile koalisyon hükümetleri kurulması olasılığı yüksek olduğu çok parti sistemleri arasında seçmenlerin rasyonel bir şekilde oy kullanabilmeleri ve seçmen tercihleri ile hükümet politikaları arasındaki ilişki bakımından önemli farklar vardır. Örneğin "sorumlu parti hükümeti" modeline uyan İngiliz iki parti sisteminde, hükümetin hangi parti tarafından oluşturulacağı konusunda yalnızca iki seçenek bulunması, seçmenlerin tercihlerini rasyonel bir biçimde yapmaları ve seçimler sonucunda seçmen çoğunluğunun desteklediği politikaların izlenmesi olasılıklarının yüksek bir düzeye ulaşmasını sağlamaktadır.

Buna karşılık hiçbir partinin tek başına parlamentoda çoğunluğu sağlamadığı çok parti sistemlerinde seçmenlerin rasyonel bir biçimde oy kullanmaları ve seçmen tercihlerinin hükümet politikalarına yansiyabilmesi her zaman gerçekleşmemektedir. İçinde bir çoğunluk partisinin bulunmadığı parlamenter rejimlerde, seçmenin desteklediği bir parti iktidara ancak diğer partilerle ortak olarak gelebilir. Partinin bir koalisyon ortaklığına katılabilmesi ise ancak kendi program ve siyasal görüşlerinden ödünler vermesine bağlıdır. Bu nedenle seçmen kullandığı oyla kendi tercih ettiği sosyo-ekonomik ve siyasal politikalarının değil, ancak karşılıklı verilen ödünler sonucunda oluşturulan ve değişik partilerin görüşlerini yansıtan koalisyon hükümetlerinin politikalarını desteklemiş olur. Ortak hükümetin uygulanacağı politikaların bir kısmı seçmenin tercihlerinden çok farklı olduğu takdirde oy verme davranışındaki rasyonellik durumu ortadan kalkmış

olur³⁶

Gerçektende İngiltere'de seçmenler basit çoğunluk sisteminin desteklediği iki partili rejimde oylarını kullanmalarıyla aynı zamanda, hem bir parlamento çoğunluğu, hem bir hükümet programı hem de bir başbakan seçme olanağına sahiptirler. Bu sistem bir yandan seçimi kazanan partinin siyasal karar sürecini ele geçirmesini sağlarken, diğer yandan seçmenlerin onun bu süreci nasıl kullanıldığını denetlemesini sağlamaktadır.

Seçimlere katılma eğiliminin, "siyasi konjonktür" kavramından yararlanarak yorumlanmasıyla birlikte konumuza ilişkin bir takım sonuçlar (varsayımlar) elde etmek mümkündür. "Siyasi konjonktür, seçimin yapıldığı dönemin özel siyasi koşullarını, seçimlerin iktidarı güçlendirmede oynayabileceği rolü ve seçmenlerin bunları algılayış derecesini anlatır." Bu bağlamda veri seçim sistemi altında seçmen iktidarı değiştirmenin güçlüğüne kanaat getirirse seçimlere katılma eğiliminin azalabileceği öne sürülebilir. Örneğin 1950-1960 dönemi içerisinde 1957 seçimlerine doğru katılma eğiliminin düşmesini, seçmenin D.P. iktidarına son vermenin güçlüğüne görmesinin de bir sonucu olduğu düşünülebilir.³⁷ (Bu varsayımı Türkiye'ye ilişkin bölümde yeniden ele alacağımız için burada ayrıntısına girmiyoruz).

Kanımızca da seçmenin desteklediği siyasal partinin iktidara gelme şansı hakkındaki tahminlerinin zayıflaması, parti tutma duygusunu zayıflatabileceği gibi onu seçim sistemine de yabancılaştırabilir.

Öte yandan "seçim sisteminin başarısı ve siyasal sistemin istikrarlılığı da oy vermenin zahmete değer veya cazip bir olay olarak görülmesini zorlaştıracaktır. Bu durumda seçmenin özel bir çaba sarfederek seçim sisteminin işlemesine katkı da bulunması gerekmeyecek ancak onu tehdit altında hissettiği zaman sandık başına gidecektir."³⁸

(36) Sabri Sayarı, Parlamentar Demokraside Koalisyon Hükümetleri, Boğaz içi Üni. Yay, İstanbul 1980, s. 32-33

(37) Ş. Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", s. 1810

(38) E. Kalaycıoğlu, Çağdaş Siyasal Sistem, s.267

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SEÇİM SİSTEMLERİ VE SİYASAL HAYATTAKİ ETKİLERİ

İncelememizin bu bölümünde Osmanlı dönemi seçimlerine kısaca değinilecek, Cumhuriyet'in ilk yılları (1927-1946) burada yapılan çözümler açısından yeterli verileri taşımaktan uzak olduğu için kapsam dışı bırakılacaktır. Kronolojik olarak Cumhuriyet döneminin bütününde seçim mevzuatı değişiklikleri gözden geçirilerek, değişen seçim sistemlerinin siyasal hayatı nasıl etkilediği tartışılacaktır.

I - TARİHİ GELİŞİM

I.bölümde Batı'da oy hakkının gelişmesini incelerken, belirli bir döneme kadar seçimin yöneticilerin belirlenmesinin asli bir yöntemi olmadığını belirtmiştik. Aynı saptama Patrimonyal bir devlet olan Osmanlı için de geçerlidir "Osmanlı Devletinde Tanzimat'la birlikte başlayan 'çağdaşlaşma-batılılaşma' süreci, modern bir bürokrasi oluşturulmasına başlanması, mülkiyet düzeninin değişmesi gibi konularda bazı değişiklikler yaratmakla birlikte, o sırada batılı toplumların gündeminde olan seçim sisteminin demokratikleştirilmesi meselesini Türkiye'ye taşımamıştır"¹.

Seçim sisteminin demokratikleştirilmesi meselesi, Cumhuriyet'in ilanından çok sonra gündeme gelmiştir. Çeşitli iç ve dış nedenlerle II. Dünya savaşı sonrasında siyasal hayatın çok partili rejime doğru evrilmesiyle birlikte 1946 ve 1950'de kabul edilen konularla demokratik seçimlerin zemini hazırlanmıştır. Demokratik Seçimler biçiminde niteliyebileceğimiz 1946 ve sonrasında, 1950-1960, 1960-1970 (71), 1970-1980 ve 1980 sonrası olmak üzere dönemler halinde inceleyeceğiz.

(1) Ş. Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler" s.1800

A - Cumhuriyet Öncesi

Osmanlı'da seçimleri ele almak için ilk Anayasanın yapıldığı tarihe kadar gitmek gerekir. Çift Meclis sistemini kabul eden 1876 Anayasasında Ayan Meclisi üyeleri, Mebusan Meclis üye sayısının üçte birini geçmek üzere padişah tarafından atanacaktır. Meclis-i Mebusan üyelerinin seçilme usulleri ise ayrıca bir belgeyle belirtilmiştir. 1876 tarihli kısa adı "Talimatı Muvakkate" olan bu belge, 1876 Anayasasının seçimlere ilişkin olarak tesbit ettiği esaslardan farklı hükümler de içermektedir². 1877 seçimleri bu belgenin getirdiği hükümlere göre yapılmıştır. Ayrıca İstanbul ve civarı için saptanan koşullar "Talimatı Muvakkate" den ayrı olarak bir "Beyanname" ile ilan edilmiştir. Seçimler Osmanlı Tebaasının erkek nüfusu için iki dereceli olarak ve 130 temsilci için yapılmıştır³. İstanbul dışındaki yerlerde, temsilciler, vilayet, liva ve kazaların İda-re Meclisi üyeleri tarafından seçilecektir⁴. Ayrıca ikinci seçmen ("müntehib-i Sani") ve mebus olabilmek için "az çok emlak mutasarrıf olmak" şartı getirilmiştir. 1877 seçimleri 'Basit Çoğunluk' esasına göre yapılmış, seçimlerin yapıldığı sırada hiç bir siyasi parti faaliyette olmadığı için 1877-seçimlerine siyasi partiler katılmamıştır⁵.

Birinci Osmanlı Meclis-i Mebusanın çeşitli faaliyetlerinin yanısıra konumuzu ilgilendiren bir seçim kanunu üzerindeki çalışmalarıdır. "İntihab-ı Mebusan Kanunu" Meclisi Mebusan tarafından kabul edilmiş, fakat kesinleşip kanun haline gelmeden Meclis dağılmıştır. 1877 yılında yapılan ikinci seçimde daha önce uygulanan hükümlere göre yapılmıştır. Oluşturulan bu meclis de kısa bir süre sonra Padişah tarafından feshedilmiştir⁶.

(2) Servet Armağan, Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi, İ.Ü. Yay. İstanbul 1975, s.147

(3) 1876 Anayasası, "Talimatı Muvakkale"'den farklı olarak "her elli bin erkek için bir mebus" seçileceğini söylemekteydi. Bkz., S.Armağan, a.g.e. s.147

(4) Böyle bir yöntemin seçimlerin hemen yapılması ve Meclisin bir an önce toplanması için izlendiği belirtilmektedir. Bkz., E.Tezic, Seçim Sistemleri, s.45

(5) S. Armağan, a.g.e. s.152; Türkiye'de ilk siyasi parti 1859'da kurulmuş olan "Fedailer Cemiyeti"dir. Bkz., T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İstanbul 1952, s.89

(6) S. Armağan, a.g.e. s.153; E. Tezic, a.g.e. s.46

II. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki adayları ezici bir çoğunlukla meclise girmişlerdir. Bu seçimlerde Birinci Osmanlı Meclisi Mebusanında kabul edilip yasallaşmayan "İntihabı Mebusan Kanunu", Padişahın onayıyla uygulanmıştır. Bu kanunun özelliklerini ve getirdiği yenilikleri şöyle sıralayabiliriz. Seçimler yine iki derecelidir. Gerek birinci, gerekse ikinci seçmen yaşı 25, seçilebilme yaşı 30'dur. Seçmenler ve mebus adayları için "devlete az çok vergi vermek" şartı aranmaktadır. Her elli bin erkek nüfus için bir temsilci seçilecektir. Bu seçimlere İttihat Terakki Fırkası dışında Ahrar Fırkası da katılmış, oluşturulan Osmanlı Meclisi Mebusanı, padişah tarafından fesh edilmiş ve üç ay sonra seçime gidileceği belirtilmiştir.

1912 seçimleri sonrasında kurulan Osmanlı Meclisi Mebusanı, hemen hemen İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyeleri tarafından oluşturulmuştur. Dürüst bir biçimde yapılmayan bu seçim, muhalifler tarafından "dayaklı ve sopalı seçim" olarak adlandırılmıştır. Bu seçimlerde de 1908 seçiminde uygulanan kanun tatbik edilmiştir.

Meclisin feshedilmesiyle birlikte, yeni bir seçime gidebilmek Balkan savaşı nedeniyle hemen mümkün olmamıştır. 1914'te yapılabilen seçimlerde, yine "İntihab-ı Mebusan Kanunu" ve 1328 tarihli "Kanunu Muvakkat" uygulanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasının rakipsiz olarak girdiği 1914 seçimlerinin özelliğini siyasi tarihimizde ilk kez "asker kişilerin oy kullanmalarının yasaklanması" olarak belirtebiliriz.

Osmanlı Devletinin altıncı Meclisi Mebusan seçimleri 1919 yılında yapılmış, seçime Müdafai Hukuk Teşkilatı ve bazı fırkalar katılmıştır⁷. Ülkenin bir takım bölgeleri işgal altında olduğu için seçimler yalnızca işgalin olmadığı bazı yerlerde yapılmış, büyük bir çoğunlukla seçimi, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti kazanmıştır. İstanbul'un işgali ile meclis, dört ay zarfında yeniden seçim yapılmak üzere zorunlu nedenlerle feshedilmiştir. Bu seçimde uygulanan kanunlarda da esas itibarıyla bir değişiklik yoktur. Bunlara ek olarak "1919 senesi Mebusan İntihabına Mahsus Kararname" yayınlanmıştır. Seçimin özelliği biraz önce de değindiğimiz gibi işgal altında yapılmış olmasıdır.

(7) Milli Türk, Osmanlı Mesai Fırkası, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Teceddüt ve Milli Türk Fırkaları da seçime katılmışlardır. Bkz., S. Armağan, a.g.e. s. 159 (dipnot).

19 Mart 1920 tarihinde M. Kemal'in imzasıyla yayınlanan "İntihab hakkındaki tebliğ" ile İstanbul Meclisine seçilmiş olup, Ankara'ya gelebilecek mebuslara ek olarak her livada 5 temsilcinin yine iki dereceli seçimle ve "İntihab-ı Mebusan Kanununun" hükümlerine göre seçilmeleri öngörülmüyordu. Gizli oy, açık sayım esasının benimsendiği bu seçimler, "mutlak çoğunluk" sistemine göre yapılmıştır. Böylece oluşturulan B.M.M. 1923'te seçimleri yenileme kararı vererek kendisini dağıtmıştır^B.

B-2) Cumhuriyet Döneminde Yapılan Seçimler:

Bu dönemde yapılan seçimleri iki grupta toplayacağız: 1923-1946 yıllarında yapılan seçimler, -ki bu seçimler demokratik değildir ve çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, 1946'dan günümüze değin yapılan seçimler.

1) 1923-1946 Yıllar Arasında Yapılan Seçimler:

Bu dönem içinde düzenli olarak, dört yılda bir yapılan (1946 hariç) seçimler, seçimlerde uyulması gereken temel kurallar yönünden demokratik olarak nitelenemeyeceği gibi, daha önemlisi bu oylamalar, siyasi iktidarı etkilemek ve biçimlendirmek yönünden pek fazla sonuç doğurmayan, bu anlamda "seçim" tanımına pek uymayan daha çok törensi nitelikte süreçler olmuştur. Gerçekten de bu seçimlerin tümünde adaylar tek Parti C.H.P. tarafından belirlenmiş, gerçek siyasi mücadele parti kademelelerinde aday olabilmek için verilmiştir. Buna karşılık seçmenlerden beklenen, partininsaptadığı adayları onaylamaktan öteye gitmiyordu. Bu anlamda bir plebisite benzeyen bu oylamalar da partinin saptadığı adayların hepsi "seçilmiş" ve hepsi parlamento'ya girmiştir.

Bu dönemde iki kez çok partili bir sisteme geçme deneyi yaşanmış, bunların ilkinde Terakkiperver Fırka herhangi bir seçime katılma fırsatı bulamadan kapatılmış, ikincisinde ise Serbest Cumhuriyet Fırkası ancak 1931 yerel seçimlerine katılabilmiş, birazda bu seçimlerde halktan gördüğü büyük ilgiden tedirgin olarak, 1931 genel seçimlerine katılmadan kapatılmıştır.

(8) S. Armağan, a.g.e. s.155-160; E. Teziç, a.g.e. s.47-49

Bu dönemde yapılan seçim kanunlarına ve seçimlere kısaca değinmek-
te yarar görüyoruz:

1923 yılında yapılan seçimlerde de esas itibarıyla 1877 tarihli "İntihab-ı Mebusan Kanunu" uygulanmış, bundan ayrı olarak da bu kanunda değişiklik yapan 3 Nisan 1923 tarihli ve 320 sayılı kanun kabul edilmiştir. 320 sayılı kanunla getirilen yenilikler ise kısaca şöyledir: Her 20.000 erkek için bir mebus seçilecek, 18 yaşını bitiren her erkek seçmen olabilecek ve gerek 1. seçmen, gerek 2. seçmen ve gerekse milletvekili olmak için "vergi vermek" şartı kaldırılacaktı.

II.B.M.M. kurulduktan sonra Cumhuriyet ilan edilmiştir. 1927 seçimlerine gidilirken "İntihab-ı Mebusan Kanunu" üç kez değişikliğe uğramıştır⁹. Yine 31 Ağustos 1927 seçimlerine gidilirken, Cumhuriyet Halk Fırkası bazı isimleri içeren bir liste yayımlamış, vilayet halkına bir tezkere ile bildirilen bu tebliğde seçmenlerden listede yer alan adayları seçmeleri istenmiştir.

1935 yılında yapılan seçimler kadınların da ilk kez seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları açısından önemlidir sayılabilir. 1935 seçimlerine gidilmeden önce üç kez kanunda değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi 22 yaşını bitiren her Türk'ün seçme hakkına kavuşması ve 30 yaşını bitiren (kadın-erkek) her Türk'ün seçilebilmesidir¹⁰.

1943 seçimlerin gidilirken C.H.P. ilk kez, 458 milletvekilliği için 530 aday göstermiş, böylece bir ölçüde de olsa seçmenlere tercih şansı tanımıştır. Bu seçimlerde 1942 tarih ve 4320 sayılı "Mebus Seçim Kanunu" uygulanmıştır. Sistem bakımından bir yenilik getirmemiş olmasına karşın, Seçim işlerini dağınık bir takım kanunlardan kurtarması ve tek bir kanuna bağlaması bakımından önemlidir¹¹.

(9) 1923 tarih ve 385 sayılı kanun, 1927 tarih ve 1079 sayılı kanun, yine 1927 tarih ve 1112 sayılı kanun. Bkz., S. Armağan, a.g.e. s.166

(10) 1934 tarih ve 2598 sayılı kanun, 1934 tarih ve 2599 sayılı kanun, yine 1934 tarih ve 2631 sayılı kanun. Bkz., S. Armağan, a.g.e. s. 170

(11) S. Armağan, a.g.e. s.172

2- Demokratik Seçimler (ya da demokratik seçim ilkelerine uyularak yapılan seçimler)

1946 ya gelinmeden önce Cumhurbaşkanı İ. İnönü'nün çok partili hayata geçileceğini açıklamasından sonra ilk olarak Nuri Demirağ tarafından "Milli Kalkınma Partisinin" kurulduğunu görüyoruz. Bu partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, C.H.P.'den ve milletvekilliğinden istifa eden C. Bayar ve arkadaşları tarafından kurulan bir diğer parti ise Demokrat Partidir. 1946 genel seçimleri Cumhuriyet tarihinde ilk kez birden fazla partinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu seçimler D.P.'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra ve T.B.M.M.'nin normal dönemisona ermeden yapılmıştır.

Yine bu seçimlerde 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı "Millitvekili Seçimi Kanunu" uygulanmıştır. Bu yasa Türkiye'de demokratik seçime gidilmesinin zeminini hazırlamıştır; yasa tek dereceli seçime olanak vermekte ve her 40.000 nüfus için bir temsilci seçilmesini öngörmekteydi. Aynı yasa seçim kurullarının atanmış kişiler yerine belediye meclisi üyelerinden oluşmasını, seçmenlerin oylarını kapalı zarf içinde sandığa atmalarını ve adayların tasnif sırasında gözlemci bulundurabilmelerini hükme bağlıyordu ¹².

"Meşrutiyet seçimlerini hatırlatan bir hava içinde" 21 Temmuz 1946 da yapılan seçimler sonucunda C.H.P. 396 milletvekili çıkarmış, D.P. ise seçimlerin olağan zamandan bir yıl önceye alınması nedeniyle, tüm ülkede örgütlenebilecek zamanı bulamadığı için seçimlere sınırlı bir ölçüde katılabilmiş ve ancak 62 milletvekilliği sağlayabilmiştir. 1946 seçimleri seçim güvenliği olmaması nedeniyle ve ayrıca iktidarın seçimlere hile karıştırdığı iddiasıyla, muhalefet basın ve kamuoyu tarafından şiddetle eleştirilmiştir ¹³. 1950 seçimlerinden önce, seçimlerle ilgili tartışmanın odak noktasını seçim sisteminden ("seçim usulü" bağlamında alıyoruz) çok seçim güvenliği konusunun oluşturduğunu görüyoruz ¹⁴.

(12) Ş. Tekeli, a.g.m. s.1803

(13) T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, s.657 Cem Eroğul, Demokrat Parti, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. yay., Ankara 1970 s. 18-19

(14) 1946-1950 yılları arasında kurulan siyasi partiler içinde programına seçim sistemi konusunda açık bir hüküm koyan tek parti Milli Kalkınma Partisidir. Parti programının 6. maddesinde seçimlerde Nispi Temsil usulunun uygulanması istenmektedir. Bkz., Haluk Ülman, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasal Partilerimiz" A.Ü. SBF dergisi C.XII.No.2(Haziran 1957) s. 46.

D.P.'ye göre serbest ve dürüst seçimlerin yapılmasını sağlayacak bir seçim kanunun çıkarılması, demokrasinin gelişmesi için en köklü unsur ve şarttır¹⁵.

İktidar ve muhalefet arasındaki "seçim tartışması", 1948 yılının ortalarına doğru, ara seçimler nedeniyle şiddetlenmiş, muhalefetin 21 Temmuz seçimlerini "meşum ve antidemokratik" ilan etmesi nedeniyle, CHP iktidarı bu dönemde, seçim kanununda bazı değişiklikler yapmayı kabul etmiştir. Demokrat Partinin tüm ısrarlarına rağmen, C.H.P. 5258 sayılı yeni bir kanunla gizli oy, açık sayım esasını kabul etmekle beraber, seçimleri yargı denetimine almayı reddetmiştir. Bu durum karşısında D.P. 1948 ara seçimlerine katılmamıştır. 1948 ara seçimlerinden sonra iktidara gelen Günaltay Hükümeti yeni bir seçim kanunu hazırlatmıştır¹⁶. 16 Şubat 1950'de kabul edilen 5545 sayılı seçim kanunu, 1946 yılında yapılan değişikliklere ek olarak, seçim kurulu başkanlıklarına yargıçları getirerek seçimleri yargı denetimine alıyor ve seçimlerin dürüst bir biçimde yapılması güvencesini getiriyordu. Üte yandan yasa eskiden bir adayın seçilmesi için en yüksek oyu almasını öngören basit çoğunluk kuralını il başında geçerli kılıyordu. Böylece siyasi partilerin bir seçim çevresinde oyların basit çoğunluğunu almaları halinde, o çevreden seçilecek tüm temsilciliklerin kazanmaları mümkün olmaktadır¹⁷.

(15) Demokrat Parti programının 9. ve 10. maddeleri seçim güvenliğinin teminat altına alınması ile ilgilidir. Bkz., T. Zafer Tunaya, a.g.e. s. 662-673 Ayrıca D.P. ikinci büyük kongresinde seçimle ilgili muhalefet tezlerini "Husumet Andı" altında toplanmıştır. Bkz., T. Zafer Tunaya, a.g.e. s.652-653, C. Eroğlu, a.g.e.

(16) Haluk Ülman, a.g.m. s.48

(17) Ş.Tekeli, a.g.m. s. 1803;1949 yılında seçim kanunu hazırlayan İlim Heyetinin nispi temsile yer vermemesinin nedenleri arasında, o tarihlerde Türkiye'de siyasi partilerin programlarının tamamen açıklanmamış olması, buna bağlı olarak halkın "şahıslar" yerine program ve fikirlere oy verecek durumda olmaması yer almaktadır. Ayrıca nispi temsilin parlamentoda genellikle çoğunluğu sağlayamadığı ve koalisyonlara başvurulduğu vurgulanarak, Türkiye'de koalisyonların güçlkle kurulabileceği, meclisin fesih kararı vermemesi halinde fesih imkanı da bulunmadığı için, içinden çıkılmaz siyasi buhranlara yol açacağı düşüncesi savunulmaktadır. Bkz., H.Ülman "Millitvekilleri Seçimi Kanununun Geçirdiği Hazırlık Safhaları" A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi, C.XII, No:1 (Mart 1957) s.

14 Mayıs 1950'de yeni mevzuata göre yapılan genel seçimlerde, D.P. seçimler yoluyla iktidar değişimini sağlıyor, mevcut seçim sistemi sonucunda, parlamentoda, 1946 meclisine (sekizinci T.B.M.M.) benzer bileşim ortaya çıkıyordu: Ülke genelinde oyların %53.3 ünü alan D.P., temsilciliklerin % 83.5'ini kazanırken, oyların %39.7'sini alan C.H.P. temsilciliklerin % 14.4'ünü sağlayabiliyordu.

1950 seçimlerinden sonra seçim konusundaki tartışmalar seçim sistemi üzerinde toplanmıştır. 1950 seçimlerinde büyük bir olasılıkla iktidarda kalacağını tahmin eden C.H.P., 487 milletvekilliğinin ancak 69'unu kazanınca, bu kez çoğunluk sisteminin adil ve haklı bir temsile yer vermediği, ve bir parti ditatörlüğüne neden olabileceği iddiasıyla eleştirmeye başlamıştır. Buna karşın D.P. çoğunluk sisteminin parlamentoda kendisine kazandırdığı "aşırı" güçten hoşnuttur. 1954 seçimlerinde yine listeli (geniş çevre) olarak çoğunluk sistemi uygulanmış, D.P. oy oranını arttırarak (%56.6) parlamento da % 92.9 oranında temsil edilmiştir. 1954 seçimlerinde 1950 tarihli seçim kanunu uygulanmıştır. Bu dönemde muhalefet partileri arasında nispi temsil yönündeki eğilim daha da güçlenmiş ve daha şiddetle savunulur hale gelmiştir.

1954 seçimlerinden sonra Demokrat Parti'den ayrılan bir gurubun kurduğu Hürriyet Partisinde iktidara karşı muhalif saflara katılmıştır. 1957 seçimlerinden önce muhalefette bulunan üç parti - C.H.P., H.P. ve C.M.P. - bir ölçüde seçim sistemi engelleri aşmanın güçlüğünün de farkına vararak, aralarında iş birliği yapmak ve seçimlere bir muhalefet cephesi oluşturarak katılmak için harekete geçerler. Muhalefet partileri aralarında kesin bir anlaşma sağlayamamış olmakla beraber, tam bu sırada D.P.'nin 7053 sayılı kanunda yaptığı tadilat nedeniyle, yasal olarak böyle bir işbirliğinin yapılabilmesi önlenmiş oluyordu¹⁸. Olağan döneminden 1 yıl önceye

(18) Önce 'matbu veya daktilo veya başka bir aletle yazılmış veya teksir edilmiş' karma oy pusulası geçersiz sayılmıştır. Yani seçmen ancak kendi el yazısı ile karma liste yapabilecektir. Daha sonra bu kısıtlama da yeterli görülmemiş 1957 seçimlerinden hemen önce her ne şekilde olursa olsun karma oy pusulaları geçersiz sayılmıştır. Yine 1954 seçimlerinden sonra partilerin 'müşterek, liste halinde aday' göstemeleri yasaklanmıştı. Fakat 1957 seçimlerinden önce beliren muhalefetin güçbirliği olasılığını kesinlikle engellemek için partilerin 'müstakilen seçime iştirak' etmeleri şart koşulmuştur. Ayrıca 'seçim tarihinden asgari altı ay evvel mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanları başka bir siyasi parti tarafından aday' gösterilemeyecekti. Daha önce de partilerin propaganda için radyodan yararlanma hakkı kaldırılmıştır. H.Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı" A.Ü. Hukuk Fak. Dergisi, No:26 (1969), s.80

alınarak yapılan 1957 seçimleri sonucunda D.P. kullanılan oyların çoğunluğunu sağlayamamakla beraber (%47.7), parlamentoda çoğunluğu sağlamanın da ötesinde %70'lere varan (%69.5) bir güç elde ediyordu. Ayrıca bu seçimlerde katılma oranı, D.P. döneminin en düşük olanıdır (%76.6). 1957 seçimleri muhalefet partileri tarafından hile karıştırıldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

1950-1960 yılları arasında seçim sistemine ilişkin tartışmalar sürekli olarak gündemde kalmış, üzerinde en çok konuşulan konulardan birisi olmuştur. Bu dönemde uygulanan listeli basit çoğunluk sisteminin, parti sistemi üzerindeki etkilerine bir önceki bölümde değinmiştik. İngiltere'den farklı olarak listeli biçimde uygulanan çoğunluk sistemi, iktidar üzerinde etkili bir denetim mekanizmasının işlemesine elverişli bir parlamento aritmetiği sağlayamadığı için eleştirilmiştir. "...Bunun içindir ki; D.P.'nin antidemokratik gidişini frenlemek olanağı bulunamamış ve böylece 27 Mayıs 1960 ortamına gelinmiştir ..." ¹⁹. Kanımızca bu düşünceye sınırlı da olsa hak vermek mümkündür. Liste usulü büyük ölçüde adil olmayan bir temsil yaratmış, muhalefet partilerinin etkin olamadığı bir parlamento bileşimi oluşturmanın yanısıra D.P.'nin kendi "gerçek gücünü" gözardı etmesine bir ölçüde neden olmuştur.

Bu dönemde yapılan seçimlere katılma oranları izlendiği takdirde, Türk seçmenin seçimlerle ilgili kanunlarda yapılan değişikliklere karşı duyarsız kalmadığı da söylenmektedir. Şüphesiz katılma oranlarının yükselmesi veya düşmesinde her seçime göre değişik etkenlerde rol oynamıştır. Bunun yanısıra, örneğin 1957 seçimlerinde katılma oranının dönemin en düşük rakamına ulaşmasında 1954'ten sonra çıkarılan seçme ve seçilme hakkını kısıtlayıcı yasaların payı olduğu da öne sürülmektedir ²⁰.

(19) H. Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Bazı Öneriler", s. 369

(20) H. Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", s. 79, Ş. Tekeli, a.g.m. s.1809

1957-1960 yılları arasında basında ve çeşitli bilimsel yayınlarda seçim sistemi etrafında yapılan tartışmalarda, basit çoğunluk sistemini eleştirenlerden önemli bir gurubundan bölgeleli çoğunluk esasını savunduklarını, diğer bir kesiminde, parti sayısının aşırı derecede çoğalmasını önleyecek bir takım düzenlemelerle birlikte nispi temsil sistemini savunduklarını görüyoruz. Dolayısıyla nispi temsil sistemi hukuk ve siyasi bilimciler arasında ancak sınırlı olarak benimsenmiştir. Bu arada bazı hukukçular da çoğunluk ile nispi temsile yer veren karma bir seçim sistemini savunmuşlardır.²¹ Böylece 1957 seçimlerinden sonra, genel olarak benimsenen seçim sisteminde değişiklikler yapılması düşüncesi ancak 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden bir süre sonra Kurucu Meclis kararı ile gerçekleşmiştir.

1960 askeri müdahalesini takiben çalışmalarına başlayan kurucu meclise iki önemli görev verilmiştir. Bunlardan birincisi halkoyuna sunulacak Anayasayı görüşüp kabul etmek ve yeni bir seçim kanunu yapmak. Kurucu meclis Anayasa Komisyonundan aynı olarak bir Seçim Kanunu Komisyonu da seçmiştir. Bu Komisyon Kurucu Meclise dört ayrı kanun sunmuştur.²² 298 ve 306 sayılı kanunlarla seçmen yaşı 21 olarak kabul edilmiş, yargı denetimi ilkesi korunmuş ayrıca bu ilkeye uygun olarak yetkili kurullar oluşturulmuştur. Temsilciliklerin partiler arası dağılımında ise nispi sistem kabul edilmiştir. Milletvekili sayısı 450 ile sınırlandırılmış olup, her ilin çıkaracağı milletvekili sayısı, nüfus 450 ye bölünerek elde edilen birim esas alınarak hesaplanmaktaydı.

(21) Bu konudaki tartışmalar için bkz., N. Abadan-Unat, Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 seçimlerinin Tahlili, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. yay., Ankara 1966, s.75

(22) Bunlar kabul sırasına göre şöyledir; Anayasanın Halkoyuna Sunulması kanunu, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu, Millet vekili Seçimi Kanunu, Seçimlerin dört ayrı kanunla düzenlenmiş olmasını, N. Abadan Unat, içerisinde bulunulan olağanüstü siyasi ortamda "siyasi iktidarı tekellerinde bulunduran Milli Birlik Komitesini tedrici adımlarla iktidarın devrine alıştırmak..." kaygısına bağlamaktadır. Bkz., N. Abadan Unat, a.g.e. s.76

Ayrıca adayların partilerin yerel örgütlerince saptanması öngörülmüş, merkez örgütlerine adayların %10'unu belirleme yetkisi verilmiştir.²³

. Benimsenen nispi sistem barajlı d'Hondt idi. Buna göre bir seçim çevresinde geçerli oyların toplamının çıkarılacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek kota kadar oy alamayan, yani barajı geçemeyen partiler hesaplamaya katılmayacak, barajı aşanlar için ise alınan geçerli oy çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına varana dek 1.2.3'e bölündüğünde çıkan paylar alta yayılarak, milletvekillikleri payların büyüklük sırasına göre partilere dağıtılacaktı.

Seçilebilme koşullarının daha ağır olduğu (40 yaş, yüksek öğrenim zorunluluğu gibi) senato seçimlerinde benimsenen seçim usulu ise basit çoğunluktu.²⁴

(23) Seçmen yaşı tasarıda önce 18 olarak saptanmıştı. Ancak M.B.K tarafından yaş sınırınının 21 olarak belirlenmesi ve maddenin değiştirilmesi, üzerine, Kurucu Meclis tarafından da kabul edilmiştir. Okur-yazar olmayan seçmenlere oy hakkının tanınıp tanınmaması üzerine de Kurucu Meclis görüşmelerinde hararetli tartışmalar olmuştur. Seçim Sistemi konusu da Kurucu Meclis'te etraflı bir şekilde tartışılmıştır. Nispi Temsil'i savunanlar, Türkiye'de 1876'dan beri yapılan 16 seçim'de özellikle 1950'den sonra yapılanların-iktidarı olağanüstü kuvvetlendirmiş, buna karşılık "etkili kontrol kuvvetlerini" fazlasıyla zayıflatmış bulunduğu; çoğunluk sisteminin az gelişmiş ülkeler için zararlı bir kutuplaşma doğurduğunu ve açık bir adaletsizlik yarattığını ileri sürmüşler, buna karşılık nispi temsilin kutuplaşma yerine "yakın fikirlerin uyumlu bir birleşimini" sağladığını belirtmişlerdir. Öte yandan çoğunluk sistemi Kurucu Meclis'te geçmiş yılların olumsuz izlenimine rağmen, oldukça ağır basan bir çoğunlukla savunulmuştur. Bkz., N.Abadan Unat, a.g.e. s.82; A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesinin, seçim sistemi konusundaki görüşü ise, her siyasi gurubun parlamentoda temsilini sağlamanın Türkiye'nin siyasi gerçekleri bakımından uygun olmadığı, bu nedenle parti sayısını arttıracak ve hükümet kurmaya yarayacak çoğunluk partisinin bulunmasını güçleştirecek aşırı bir nispi temsilin yerinde olmadığı yönündedir. Bu tasarı nispi temsilin kabulü halinde, seçim çevrelerini aynen korumayı ve seçmenlere parti listelerindeki adayların sırasını değiştirmek imkanı vermeyi ve oylama hesabına d'Hondt'u önermektedir. Bkz., A.Ü. S.B.F. İdari İlimler Enstitüsünün Gerekçeli Anayasa ve Seçim Sistemi Hakkındaki görüşü, A.Ü.S.B.F. yayını, Ankara 1960, s. 93

(24) Ş. Tekeli, a.g.m. s.1804

1961 seçimlerinde seçmen anayasanın kabul ettiği iki meclisi (millet meclisi ve Senato) oluşturmak için sandık başına gitmiştir. Bu seçimlerde ilk kez -Millet Meclisi Seçimi için- nispi temsil sistemi uygulanmıştır. 15 Ekim 1961 günü yapılan seçimler sonucunda, Millet Meclisinde C.H.P. 173, A.P. 158, C.K.M.P. 54 ve Y.T.P. 65 milletvekilliği kazanmıştır.

1964 kısmi senato seçimlerinden önce kabul edilen bir kanunla da (17.4.1964 tarih ve 447 sayılı) senato seçimleri için de nispi temsil esası kabul ediliyor ve böylece milletvekilliği seçimleriyle aynı usullere tabi kılınıyordu.²⁵

1965 yılında seçim kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan 13.2.1965 tarih ve 533 sayılı kanunun getirdiği en önemli yenilik, "seçim çevresinde değerlendirilemeyen artık oyların bir milli seçim çevresinde birleştirilerek " partiler arasında dağıtılmasını öngören Milli Bakiye Sisteminin kabulüydü. Ayrıca bir partinin seçime girebilmesi için 15 ilde örgütlenmiş olması ve 15 ilin her birinde o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına eşit sayıda aday göstermeleri gerekiyordu. Her oyun değerlendirilmesini amaçlayan ve küçük partilerin yararına olan bu sistem ile yapılan 1965 seçimleri sonucunda A.P. %52.87 oranında oy alarak parlamentoda çoğunluğu sağlamıştır. Bununla birlikte il bazında seçim çevrelerinde oyları değerlendirilemeyen küçük partilerin, milli seçim çevresinden temsilci çıkarabilmeleri mümkün olmuştur.²⁶

(25) S. Armağan a.g.e. s.180-181

(26) N. Abadan Unat, a.g.e. s.94

Milli Bakiye sistemi üzerindeki meclis içi tartışmalar.²⁷ A.P.'nin, 1968 senato seçimlerinden önce, seçim sisteminde değişiklik yapan bir yasa tasarısını parlamento gündemine getirmesiyle şiddetlendi. C.H.P. ve T.İ.P. milletvekillerinin muhalefetine rağmen 20 Mart 1968 tarihinde kabul edilen yeni yasaya göre sandalyelerin dağıtımında "barajlı basit d'Hondt" sistemi geçerli olacaktı.²⁸ Fakat Anayasa Mahkemesi 6 Mayıs 1968'de verdiği bir kararla "engelleme" seçimi düzeninin "demokratik hukuk devleti, seçimlerin serbestliği ve çok partili siyasal düzen ilkelerine aykırı, ayrıca seçme ve seçilme hakkını zedeleyici olduğu gerekçesiyle 32. maddenin 4. ve 5. fıkralarını iptal etmiştir. Bu karar çeşitli eleştirilere uğramıştır.²⁹ 1969 seçimleri iptal kararı sonucunda "basit d'Hondt" sistemine göre yapılmıştır. Seçimler sonucunda A.P. %46.5 oranında oy alarak, parlamentoda %56.8 oranında temsil edilmiş ve çoğunluğu sağlamıştır.

(27) A.P. Milli Bakiye Sistemine başından itibaren karşı olmuştur. Örneğin A.P. Genel Başkan Vekili Faruk Sükan "Endonezya'dan başka hiç bir ülkede uygulanmayan bu sistemin" hesabı zor ve karışık olduğunu öne sürmüştür. A.P. Parlamento gurubu yasayla ilgili parlamento görüşmeleri yapıldığı zaman, oturumları terkederek "engelleme" yoluna gitmiştir. C.H.P. ise son seçimlerin oyların iki kutupta toplanmasına olanak verdiği, bu durumun ise geçirilen tecrübelerle de sabit olarak, ülke için zarar getirdiğini ve diğer partilere yönelen oyların küçümsenemeyecek düzeyde olduğunu iddia ederek tasarımı savunmuştur. Bu arada Y.T.P. ve C.M.K.P. gibi küçük partiler tasarının yanında yer alırken, M.P. tasarımı savunmamıştır. Osman Bölükbaşı, C.H.P.'nin küçük partileri koruma amacıyla hareket etmediğini belirtmiştir. Bu konuda Bkz., N. Abadan Unat, a.g.e. s.93

(28) Bu, 1961 seçimlerinde kullanılan sistemidir.

(29) Kararın eleştirisi için bkz., Hürriyet gazetesinin 1972'de Siyasal Parti temsilciliklerinde katılımıyla gerçekleştirdiği ve daha sonra basılı hale getirilen, Hürriyet Seçim Semineri, İstanbul 1977, s.152-165

1969 seçimlerinde katılma oranı % 64.3'e düşmüştür. Bu düşüşün bir nedeni olarak da, karma listeye olarak tanımayan mevcut seçim sistemi gösterilmiştir. Seçmenin önceden belli ve artık değiştirilemeyecek bir sonucu onaylamaya, bu anlamda da seçimlere katılmaya pek istekli davranmadığı öne sürülmüştür. Öte yandan 1969 seçimlerinde 13 bağımsız adayın kazanması, bir bakıma "parti seçimi yanında kişi seçimi imkanı vermeyen bir usulün protestosu olarak değerlendirilmiştir.³⁰

(1960-1971 döneminin parti sistemine ilişkin değerlendirilmesi)
ya da (seçim sisteminin parti sistemi üzerine etkilerinin değerlendirilmesi)

1950'ler boyunca iki büyük partinin (C.H.P. ve D.P.) aldıkları oyların toplamı tüm oyların yaklaşık %90'ını oluştururken, 1961 genel seçimleriyle bu durumun değişmeye başladığını görüyoruz. 1961 ile 1973 arasında yapılan seçimlerde iki büyük partinin aldıkları oyların toplamı azalırken küçük partilerin seçmenlerinin ve parlamentodaki üye sayılarının giderek arttığı görülmektedir. 1961 seçimleri sonucunda koalisyon hükümetlerinin³¹ kurulma gereğini ortaya çıkaran bu önemli değişimde çeşitli nedenler etkili olmuştur. 1961 seçimlerinde kapatılan D.P.'nin oylarının iki yeni parti, A.P. ve Y.T.P. ile C.K.M.P. arasında bölünmesi oyların partiler arasında dağılmasında en önemli neden olmuştur. Bununla birlikte 1961 seçimlerinde yürürlüğe giren nispi temsil sisteminin, küçük partilerin parlamentoda temsil olasılıklarını çoğalttığından parti sayısının

(30) Aday listelerini "Partili seçmen" sıfatını taşıyanlarca etkilemek olanağı bulunmakla beraber, bunların (o çevrenin) tüm seçmenlerine hatta parti üyelerinin sayısına oranla çok sınırlı kaldığı söylenmiştir. Siyasal partilerin adaylarını belirlemede kullanılan "önseçim" gerek usulen, gerekse neden olduğu yolsuzluklar nedeniyle eleştirilmiştir. Bkz., H.Sami Türk, "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı", s.82-95

(31) 1961-1965 arasında üçü koalisyon, biri azınlık olmak üzere 4 kez hükümet kurulmuştur. 1961 seçimlerinden sonra ilk koalisyon hükümeti parti sisteminin en büyük iki partisi AP ve CHP tarafından kurulmuştur. İkinci koalisyon hükümetinin ortakları ise CHP - YTP ve CMKP dir. İkinci koalisyon hükümetinin iktidardan düşmesinden sonra bir gurup bağımsız milletvekili, YTP'nin büyük çoğunluğu, bazı M.P'li ve C.K.M.P.'li üyelerin desteği ile C.H.P bir azınlık hükümeti kurmuştur. A.P.-Y.T.P.-C.K.M.P. ve M.P. arasında kurulan son koalisyon ortaklığı ise bir seçim hükümeti niteliği taşımaktadır. Bkz., Sabri Sayarı, a.g.e. s.173-174

artışında etkili olmuştur. Öte yandan gerek Türkiye'nin sosyal yapısında beliren değişimler, gerekse 1961 Anayasasının getirdiği yeni siyasal ortam, 1960'lara kadar örgütlenme olanağına sahip olmayan siyasal akımların, 1961'den sonra örgütlenerek seçimlere katılmalarında ve parlamento da temsil hakkını kazanmalarında etkili olmuştur. Nihayet nispi temsil sistemini teşvik edici etkisiyle beraber iki büyük partiden kopan hizipler de yeni partiler olarak ortaya çıkmışlardır.³²

Parti sayısının artmasına karşın 1973 seçimlerine kadar Türkiye'de iktidar çeşitli partiler arasında sık sık el değiştirmemiş aynı siyasal gurup (1950-1960 arası D.P., 1965-1971 arası A.P.) parlamento da çoğunluğu sağlamıştır. 1961 seçimlerinde ise hiç bir partinin parlamento da çoğunluğu sağlayamamasının nedeni nispi temsil sisteminin yal açtığı bir durum olmaktan çok, D.P.'nin "gerçek varisi"nin kim olduğunun kesinlik kazanamaması nedeniyle oyların dağılmasıdır. Bununla birlikte C.H.P.'nin de çoğunluğu sağlayacak güçte olmaması koalisyonları zorunlu kılmıştır. Küçük partilere prim veren Milli Bakiye sisteminin uygulandığı 1965 seçimlerinde D.P.'nin "gerçek varisi" olduğunu kanıtlayan A.P. çoğunluğu sağlayarak iktidar olmayı başarmıştır. Başka deyişle, küçük partilerin de güçleri oranında (Hatta Milli bakiyeyle güçlerinin üstünde) temsiline olanak veren nispi temsile rağmen çoğunluğu sağlayan bir partinin varlığı söz konusudur.

Ayrıca bu dönemde partiler arası ideolojik farklılaşmanın giderek belirginleşmeye başladığını, yanısıra ideolojik içeriği bulunan bir siyasal kutuplaşmanın partilerarası ilişkilerde etkili bir rol oynamaya başladığı söylenebilir. Ama gerek 1965, gerekse 1969 seçimlerindeki oy oranları aynı ayrışmanın sosyolojik bazda önemlice olmadığını göstermektedir.³³

(32) S. Sayarı, a.g.e. s.193

(33) 1960'ların son yılları Türkiye'de gerek sağ, gerek solda parçalanmaların başladığı ve aynı eğilim içindeki ılımlılarla "uçtakiler" arasında mücadelelerin keskinleşmeye yüz tuttuğu bir dönemdi. İlk çatlak C.H.P.'de başgöstermiş, partinin "ortanın solu" siyasetini netleştirmesi üzerine sağ kanat ayrılarak "merkez" eğilimli G.P.'yi kurmuştu. (1967) Ayrıca geleneksel olarak C.H.P.'yi desteklemiş olan aleviler de 1966 sonunda bağımsız bir parti olan B.P.'yi kurmuşlardır. 1968 sonlarında ise T.İ.P. içindeki çatlak belirginleşti. 1969 yılında toplanan C.K.M.P. kongresi sonucunda, parti aşırı sağ stratejileri benimseyen M.H.P.'ye dönüşmüştür. Öte yandan radikal müslüman görüşleri bağımsız bir partide örgütlemeye yönelen ve ileride M.N.P. ve daha sonra M.S.P.'yi kuracak olan N. Erbakan 1969 seçimlerinden az önce Konya'dan bağımsız aday oldu. Bkz., Ş. Tekeli, a.g.m. s. 1815

Sonuç olarak bu dönemin kısaca değindimiz sosyolojik ve siyasal özellikleri nedeniyle nispi temsil sistemi parti sayısını arttırıcı özelliğine rağmen bir istikrarsızlık nedeni olmamıştır. 1961-1965 arası dönem dışında bırakılırsa, dönem boyunca aynı siyasal gurup iktidarda kalmış ve iktidar değişikliği seçimler sonucunda değil, (1960'da olduğu gibi 1971'de de) ordunun müdahalesi yoluyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle parti sayısı yerine iktidar değişikliği ölçüt olarak kullanıldığı zaman Sartorinin deyimiyle bir hakim parti sisteminin mevcut olduğu söylenebilir.³⁴

1969 seçimleri öncesinde sözünü ettiğimiz, siyasal yelpazede oluşmaya başlayan parçalanma süreci, 12 Mart askeri müdahalesiyle kurulan olağanüstü rejim altın da sürmüş ve 1973 seçimlerinde seçmen tabanında bir yeniden saflaşmaya yol açmıştır. Daha önceleri A.P. içinde ittifak kurabilen sağın değişik kanatlarından her biri 1973 seçimine bağımsız partiler olarak girmiştir. Ülkenin en köklü partisi C.H.P. içindeki çalkantılar, 1972 ye gelindiğinde yeniden ayrılmalar, lider ve program değişikliklerine yol açmıştır.³⁵ C.H.P. 1973 seçimlerine bir Sosyal demokrat parti kimliğiyle girmiş, oy tabanına farklı boyutlar kazandırmıştır. Ayrıca C.H.P.'nin 1960'lar boyunca süren ay kayıplarının sona ermesi ve 'birinci parti' durumuna gelmesi bu saflaşmanın en önemli göstergelerinden biridir.

(34) S. Sayarı, a.g.e. s.194

(35) 1970 yılının sonlarında "eski Demokratlar" sorunu nedeniyle bir gurup Bayar'ın da desteklediği Demokratik Partiyi kurmuşlardır. 1972 yılının sonunda ise Kemal Satır ve arkadaşları C.H.P.'den istifa etmişler. 1973 Mart ayı başlarında T. Feyzioğlu başkanlığındaki "merkez sağ", M.G.P.'ye katılmışlardır. Bu arada kapatılan M.N.P. yerine din temasını belirgin bir biçimde işleyen M.S.P. kurulmuştur. Bkz., Mete Tuncay "Siyasal Gelişmenin Evreleri" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7. s.1988

Ekim 1973 seçimleri sonucunda hiç bir parti çoğunluğu sağlayamamış, 1977 seçimlerine kadar ülkeyi koalisyonlar yönetmiştir. Aylarca kurulamayan ya da kurulduktan kısa süre sonra dağılan koalisyonlar nedeniyle bu dönem boyunca ciddi bir "yönetilememe" sorunu ortaya çıkmıştır. 1977 Genel seçimlerinde katılma oranı %72 ye yükselmekle ve A.P. ile C.H.P'nin ay toplamı %78'e varmakla birlikte, seçimler sonucunda yine çoğunluk partisi çıkmamış, 1980 askeri hareketına kadar koalisyon ve azınlık hükümetleri kurulmuştur.³⁶

1971-1980 arasının konumuz açısından değerlendirmesini yaptığımızda uygulanmakta olan nispi temsil sisteminin, parti sistemindeki parçalanmayı teşvik ettiğini ve oyların dağılmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda hispi temsil sistemi dolaylı olarak, siyasal iktidarın sağlanamamasında rol oynamıştır denilebilir. Aylarca kurulamayan ya da kurulduktan kısa süre sonra dağılan koalisyonlar siyasal sistemde önemli bir istikrarsızlık yaratmıştır.

(36) 1977 seçimleri sonucunda hükümeti kurma görevi CHP Genel Başkanı Ecevit'e verilmiş, ancak CHP kendisine hiçbir koalisyon ortağı bulamayarak bir azınlık hükümeti denemek istemiştir. Meclisten güvenoyu alamayınca çekilmiş ve bir ay sonra A.P , M.S.P. ve M.H.P'den oluşan, "II. Milliyetçi Cephe Hükümeti" kurulmuştur. 11 Aralık 1977'de yapılan yerel seçimler ertesinde, A.P milletvekillerinden bir kaçını bakanlık vaadiyle partilerinden istifa ettirip, kendi yanına çekmeyi başarınca, III. Demirel Hükümetini C.G.P.-ve D.P. 'nin toplam dört milletvekiliyle birlikte, bir gensoru sonucunda devirmiştir. 5 Ocak 1978'de aynı bağlaşımla III. Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Ecevit Hükümeti 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde halk desteğini kaybettiğini görünce istifa etmiş ve yerine M.S.P. ve M.H.P. nin desteği ile A.P. Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Bkz., M. Tuncay, a.g.m. s.1990

A.P. ve C.H.P. arasında bir "milli koalsiyonun" kurulamaması³⁷, "radikal sağ" partilerin koalsiyonların kaçınılmaz ortağı durumuna gelmelerine yol açmıştır. Ayrıca iktidardaki koalsiyon ortağı partilerin, siyasal etkinlikleriyle, kendi konumlarını sağlamlaştırmak amacıyla, yandaşlarını devlet kademelerine yerleştirmeleri, M.H.P.'nin şiddet olaylarına karışması, M.S.P.'nin gittikçe artan "dinci üslubu", yatıştırılmayan "sokak kavgaları" ve tüm bunların yanı sıra mevcut ekonomik bunalım ülkeyi tam bir kaos ortamına sürüklemiş, parlamento ise normal çalışamaz hale gelmiştir. 1973 seçimleriyle birlikte, parti sisteminin de değiştini görüyoruz. Bu dönemde nispi temsil Duverger'nin deyimiyle "küçük partileri özendiren ve parti içi bölünmeleri de engellemeyen" bir yönde işlemiştir. 1970'lere kadar varolan seçmen tabanındaki "iki parti eğilimi" ve "hakim parti" sistemi böylece yerini bir çok parti sistemine bırakıyordu.

(37) 1973 seçimlerinden sonra böyle bir koalsiyonun oluşamamasını S. Sayarı, Seçimlerde büyük oy kaybına uğrayan A.P.'nin "güç ekonomik koşullar altında yeniden iktidar sorumluluğunu paylaşmaya istekli gözükmemesi" ile açıklamaktadır. 1977'ye kadar A.P.'nin koalsiyon stratejilerinde öncelik verdiği konular, Demokratik Partiye kayan oyları geri alabilmek ve parti sistemindeki kutuplaşmaya arttırarak, C.H.P.'nin ortaklık alternatiflerini kısmaktır ve özellikle D.P.'nin kurulacak bir "büyük koalsiyon" karşısında güçlenmesini önlemek için C.H.P ile hiç bir koşul altında koalsiyona girmeye yanaşmamıştır. Bkz., S. Sayarı, a.g.e. s.186-187 ; 1977 seçimlerinden sonra bir "büyük koalsiyon" çeşitli çevrelerce, özellikle iş çevreleri ve seçmenlerin büyük kısmı tarafından arzu edilmekle birlikte, iki büyük siyasal partinin böyle bir ortaklığa yanaşmaması, kanımızca "kişisel liderliğin" partilerin iç yapısında büyük önem taşıması ve her iki liderinde bu dönemde siyasal olgunluktan ve rasyonaliteden uzak politik tavırlarının bir sonucudur.

Parti sisteminde 'siyasal farklılaşma' ve 'ideolojik kutuplaşma' derecesi artmasına karşın, partiler iki kutup (ortanın solu C.H.P. ve sağındaki A.P.) etrafında kümelenme eğilimi göstermiş ve aşırı uçlardaki partilerin gücü bazı bölgeler dışında ³⁸ önemli bir düzeye erişememiştir. Parti sisteminin iki büyük kutbunun oluşturan C.H.P. ve A.P. arasındaki siyasal çatışma zaman zaman çok yüksek düzeye çıkmıştır. Bununla birlikte, bu çatışmanın ideolojik içeriğinin, rejimin temel ilkelerine karşı çıkan bir yönü olmadığını söyleyebiliriz. Kutuplaşmanın uçlarında yer alan partiler (M.S.P ve M.H.P) koalisyonların kuruluşundaki "anahtar" konumlarının sağladığı avantajla ortaklıkların sürdürülüşünde ve hükümet stratejilerinin belirlenmesinde "temsil" oranlarının üstünde bir etkinlik sağlamışlardır. ³⁹

1977 seçimlerinde katılma oranının % 72'ye yükselmesi, iki büyük partinin toplam oylarının %70'i aşması ve her ikisinin de oylarını arttırması buna karşılık küçük partilerden ikisinin (C.G.P. ve D.P) "elenme" birinin (M.S.P.) de gerileme sürecine girmesi, seçmen çoğunluğunun siyasal istikrarsızlığa ve özellikle büyük kentlerdeki seçmenlerin siyasal şiddete karşı duyduğu tepkinin bir sonucu olarak oylarını merkeze yakın iki partiye yöneltmeleri biçiminde değerlendirilebilir. Seçmen tabanındaki bu istikrar arayışına karşılık,, bir anlamda, nispi temsil sistemi sözü edilen partilerden birinin çoğunluğu sağlayabilmesine olanak vermemiştir.

(38) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da M.S.P. önemli bir oy desteği sağlamış, 1973 seçimlerinde bazı bölgelerde (Bingöl, Elazığ, Erzurum, Maraş ve Sivas) oyların 1/4'üne hatta 1/3'üne yakınına sahip olmuştur. Böylece ilk kez, Türk Siyasi sisteminde, belli bölgelerde üçüncü partileri yaşatma potansiyelinin bulunduğu kesin olarak ortaya çıkıyordu. Bkz., Ş. Tekeli, a.g.m. s.1817

(39) S. Sayarı, a.g.e. s.196

Toplumsal hayatta hüküm süren kargaşa ve kaos ortamı, siyasal hayatı da önemli ölçüde etkilenmiş, parlamenter sistem, neredeyse çalışamaz duruma gelmiştir. Nitekim 1979 yılı sonunda Silahlı Kuvvetler Kuvvet Komutanları, Cumhurbaşkanı aracılığıyla, siyasal partilere bir uyarı mektubu vermiş, Türkiye 1980 yılına bu koşullarda girmiştir. Krizin parlamento içinde çözülememesi ve giderek derinleşmesi, artan şiddet olayları, siyasal partilerin bir uzlaşma platformu yaratmamaları, v.s. nedenler 12 Eylül 1980 'de yeni bir askeri harekate yol açmıştır.

12 Eylül 1980 Harekatının daha ilk günü ilan edilen hedefleri arasında, "Hür, demokratik parlamenter sisteminin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu ve Türk toplumuna yavaşır bir Anayasa ve Seçim Kanunu ile Partiler Kanunu"⁴⁰ hazırlamak da vardır. Bu gözlem ve düşünce doğrultusunda hazırlanan 1982 Anayasası ve Yeni Siyasal Partiler Kanunu gibi yeni Milletvekili Seçimi Kanunu'nda da 12 Eylül 1980 öncesinin ağır işleyen parlamento görünümü ile istikrarsız hükümet yapılarına tepki niteliği ağır basmaktadır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi 1961-1965, 1973-1977 ve 1977-1980 yasama dönemleri meclislerin hatta komisyonların aylarca başkanlarını seçip çalışmaya başlayamadığı, uzun süreli hükümet bunalımlarına değişik tertiplerle birbirini izleyen koalisyon veya ayrılak hükümetleri, hatta partiler üstü veya partiler dışı hükümetlerle çözüm arandığı devreler olmuştur. Yine hatırlanacağı gibi bu devrelerde sıkça başvurulan koalisyon hükümetleri ise koalisyon ortağı partiler arasındaki görüş ve anlayış farkları yüzünden genellikle uyumlu bir çalışma gösterememişlerdir.

İşte bu gözlem ışığında 10 Haziran 1983 Tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun hazırlanışında da ileride benzer durumlara meydan

(40) Resmî Gazete, S.1703 Mükerrer, 12.9.1980 "Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması.

vermeyecek bir seçim sistemi oluşturma düşüncesi egemen olmuştur.⁴¹ 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda ilke olarak d'Hondt usulü nispi temsil sistemi benimsenmekle birlikte bu sistemin seçim tekniği ile ilgili çeşitli yöntemlerle bir partinin tek başına hükümet kurmaya yeterli bir parlamento çoğunluğu elde etmesini kolaylaştırıcı biçimde işlemlerini sağlamak, buna karşılık küçük partilerin parlamento temsilini önlemek amacı ön plana çıkarılmış bulunmaktadır.

(41) Bilindiği ve yaşandığı gibi 12 Eylül öncesi, istikrarsız koalisyon hükümetleri devri olmuş ve yasama hayatında özellikle koalisyonların kurulması ve devamında üzüntü veren olaylara şahit olunmuştur.

Bundan dolayıda yeni konacak seçim sisteminin, herşeyden önce mümkün olduğu ölçüde istikrar sağlamaya elverişli olması fikri benimsenmiştir; bu hedefe yönelik kurallar araştırılmıştır. Fakat aynı zamanda Anayasa'nın demokrasi düzenini, o düzenin içinde siyasi partilerin varlığını teminat altına alan ruhu da ihmalî mümkün olmayan bir temel olarak gözönünde tutulmuştur.

Bu ilkedan hareketle çoğunluk sistemi ile nispi temsil sistemi bir kere daha karşılaştırılmış ve nispi temsilin d'Hondt sistemi benimsenmiştir. Ancak ufak partilerin yasama meclisinde temsilini önlemek için baraj konması gerekli görülmüş ve araştırmalardan sonra yurt genelinde yüzde on oranında bir baraj benimsenmiştir. Diğer taraftan illerde de geçerli oy sayısını, çıkması gereken milletvekili sayısına bölmekle elde edilen seçim sayısını aşmayan partilerin paylaşmaya katılmaması adalete uygun görülerek, sisteme konulmuştur." Bkz. Danışma Meclisi S. sayısı 386 "Milletvekili Seçimi Kanunu Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu" (1/672).s.3

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, aslında klasik biçimle d'Hondt usulü nispi temsil sistemi yapısındaki seçim eşiği nedeniyle küçük partiler aleyhine işleyen, dolayısıyla sınırlı bir ölçüde büyük partilere prim veren bir sistemdir. Ancak bu usul çeşitli ülkelerde çok sayıda küçük partinin parlamentoda temsil edilerek çoğunluğun bir partide toplanmasını engellemelerini hükümetlerin kaderi üzerinde gerçek güçlerini aşırı bir etki kazanmalarını, böylelikle parlamenter rejim için istikrarsızlık unsuru olmalarını önlemeye yetmediği için, bu sakıncaları gidermeye yönelik çareler aranmıştır. Bulunan çarelerin başında seçim sistemine "baraj esası" koymak gelmiştir. Baraj bir partinin parlamentoda sandalye kazanabilmesi veya bir seçim çevresinde millitvekili çıkarabilmesi için yasa ile öngörülmüş en az oy oranı veya oy miktarıdır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere iki tür baraj söz konusudur: Yüzde oranlı ve basit seçim sayılı baraj 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu, birincisi ülke çapında ikincisi seçim çevrelerinde uygulanmak suretiyle her iki baraj yöntemini benimsenmiştir.

Gerçekten 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 23 Mayıs 1987 ve 3377 sayılı kanunla değişik 33 maddesinin 1.fıkrasına göre, "Genel seçimlerde ülke genelinde, ana seçimlerde seçim yapıları çevrelerin tümünde geçerli oyların yüzde 10'unu geçirmeyen partiler milletvekili çıkaramazlar" Siyasi partiler için ülke çapında konmuş bulunan bu genel baraj -Yüksek Seçim Kurulu'nun 13.8.1986 Tarih ve K. 325 sayılı kararın da da belirtildiği gibi sadece bir seçim çevresinden aday olabilecek bağımsız adaylar için söz konusu değildir. Ancak küçük partilerin genel barajı listelerine koyacakları bağımsız adaylarla aşmalarını önlemek üzere 3377 sayılı kanun, 33 maddesinin 1.fıkrasına yeni bir cümle eklemiştir.: Bir siyasi parti listesinde yer olmuş bağımsız adayların seçilebilmesi de" o partinin "yüzde onluk barajı aşması ile mümkündür."⁴²

2938 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapının 12 Eylül 1980 den sonra kurulan üç partinin katılabildiği,⁴³ 6 Kasım 1983 Genel Seçim-

(42) H. Sami Türk, "Seçim Sistemi ve d'Hondt" Cumhuriyet, 5 Ekim 1987, s.8

(43) Kurulmasına seçimlerden beş ay önce izin verilen siyasi partilerden üçü M.G.K.nin veto engelini aşamadıkları için seçime katılmadılar. Bunlar; SODEP (Sosyal Demokrasi Partisi), D.Y.P.(Doğru Yol Partisi) ve R.P.(Refah Partisi) idi. Bkz., Ş.Tekeli, a.g.m. s.1820

lerinde genel barajın etkisi hissedilmemiştir.⁴⁴ Seçimler sonucunda ANAP geçerli oyların %45.1'ini, Halkçı Parti %30.5'ini Milliyetçi Demokrasi Partisi ise ancak %23.3'ünü alabilmiştir. Görüldüğü gibi seçmen tercihleri, askeri güçten daha fazla destek almış olan (M.D.P. ve H.P.) partilerden yana olmaktan çok, çeşitli eğilimleri içinde barındıran, heterojen bir yapıya sahip, sağ-sivil bir partiye yönelik olmuştur.⁴⁵

(44) "Ülke çapında barajın seçim sonuçları üzerindeki etkisi, baraj oranı kadar bir ülkedeki siyasal yapılaşma, seçime katılan parti sayısı ve oyların dağılımı gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bir genel eğilim olarak seçime katılan partilerin sayısı az ise baraja takılacak partilerin sayısı az, buna karşılık seçime katılacak partilerin sayısı çok ise barajı aşamayacak partilerin sayısında çok olacaktır. "

Bkz., H. Sami Türk., a.g.m. s.8

(45) Bkz., Ş. Tekeli, a.g.m. s.1822; Tefik Çavdar, "Demokratikleşme Süreci Açısından Kasım ve Mart Seçimlerinin Gözden Geçirilmesi", Bilim ve Sanat Dergisi, No:43 (Temmuz 1984), s. 18-20

29 Kasım 1987 seçimlerine gelinmeden önce, 3377 sayılı kanunla, seçim çevreleri barajı daha da daraltılmış, "küçük partilerin" milletvekili çıkarabilme olasılığı buna bağlı olarak daha da azalmıştır. Bu kanunun 7. maddesiyle 2839 sayılı milletvekili sayısının 4. maddesi değiştirilerek bir seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısının 6 ile sınırlanması, 6 dan fazla milletvekili çıkaracak illerin bir den çok seçim çevresine bölünmesi ilkesi kabul edilmiştir. Yanısıra illerin seçim çevrelirine bölünmesinde göz önünde bulundurulmuş ilçelerin mülki bütünlüğünün korunması ilkesine 6 dan fazla milletvekili çıkaracak ilçeler bakımından istisna getirilmiştir. 10 Eylül 1987 tarih ve 3403 sayılı kanunla 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelirindeki baraj oranı "Altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bölme işleminin, bir eksiğiyle yapılacaktır. 'hükümü getirilerek biraz daha yükseltilmiştir, dolayısıyla bu durumda Türkiye'deki en düşük çevre barajı %20'ye varmıştır. Kontenjan adaylığı konusu da yeniden düzenlenerek "6 yada daha fazla milletvekili çıkaracak illerin, 4.5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde siyasi partilerin kontenjan adayı gösterecekleri" ve " kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde geçerli oyların en çoğunu almış olan siyasi partinin kontenjan adayı seçimi çevresi barajını aşmış olmasına bakılmaksızın kazanmış sayılacağı" hükümleri getirilmiştir."⁴⁶

29 Kasım 1987 seçimlerine SODEP ve H.P'nin birleşmesinden doğan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), ANAP, D.Y.P., Refah Partisi (R.P), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), Demokratik Sol Parti (D.S.P.) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) olmak üzere 8 parti katılmış, Ancak 3 parti (ANAP, SHP ve DYP) %10'luk "ülke barajını" aşarak milletvekilliği kazanmışlardır. ANAP,%36 oy alarak 292 milletvekili SHP %24 oy oranıyla 99 milletvekili ve DYP %19 oy oranıyla 59 milletvekili çıkarmıştır.⁴⁷

ANAP %36 oranındaki oyuna karşılık parlamentoda çoğunluğu sağlayarak %66 dolayında temsil edilmiştir. SHP ise %24 oy oranına karşılık %20

(46) H. Sami Türk, a.g.m. s.8

(47) Resmi Gazete, S. 19659 (9 Aralık 1987)

dolayında, üçüncü parti DYP ise %19 oy oranına karşılık %10 civarında temsil şansına kavuşmuştur. Görüldüğü gibi sistem büyük ölçüde üçüncü partinin eksik temsiline yol açmıştır. Bununla birlikte %20 dolayındaki oy hiç temsil edilememiştir.

Seçimlerden hemen sonra seçim sistemi tartışmaları tekrar gündeme gelmiş, muhalefet partileri seçim sistemini şiddetle eleştirmişler,⁴⁸ Uzmanlar ise genel olarak ANAP'ın %36 oyla sağladığı temsil düzeyini "yüksek" bulmuşlardır.⁴⁹ SHP'nin aldığı oylar üzerinde DSP'nin 'olumsuz etkileri de seçim sistemi kadar önemli görülmüş⁵⁰, Ayrıca seçim çevrelerinin düzenlenmesindeki kıstaslarda politik kaygılar ağır bastığı gerekçesiyle

(48) Seçimlerin ertesi günü DYP Başkanı S. Demirel, "Bu Seçim Kanunu hükümetidir" değerlendirmesini yapmış, SHP lideri İnönü seçim sistemini "adaletsiz" olarak nitelenmiş ve "seçim sisteminin değişmesi gerektiğini belirtmiştir. R.P Genel Başkanı Erbakan ise "muhalefeti seçim sistemine karşı işbirliğine çağırmıştır. Bkz., Cumhuriyet 1 Aralık 1987

(49) Prof. İlder Turan'ın değerlendirilmesi şöyledir: "1987 seçimlerinde uygulanan seçim sistemi, seçmen tercihlerindeki dağılımın parlamento ya benzer oranda yansımalarını yeniden engellemiş gözüküyor. Böylece ülkemiz sandıktan koalisyon hükümetinin çıkmasının yaratabileceği bir istikrarsızlıktan kurtulmaya çalışırken, temsil kabiliyeti zayıf parlamento dan kaynaklanan başka bir istikrarsızlığa doğru gidiyor." İlder Turan, "seçim bitti sorun başlıyor" Hürriyet, 1 Aralık 1987; "Seçmenlerin %64'üne yakınının Türkiye'nin yönetimini kendisine teslim etmeyi arzulamadığı bir parti sadece %36 oyla tek başına iktidar olmuştur" Coşkun Kırca, "Sonucun Sonuçları" Hürriyet, 1 Aralık 1987

(50) Bkz., Emre Konağar, "Özal'ın Şansı: Soldaki Bölünme" Hürriyet, 1 Aralık 1987

eleştirilere hedef olmuştur.⁵¹

Seçim sonuçlarının genel bir değerlendirmesi yapıldığında, Türkiye genelinde toplam sağ oyların %54'ünü almış olan ANAP etrafında, sağda bir kümelenme eğilimi olduğu, eski AP'nin devamı merkez-sağ bir parti DYP'nin özellikle büyük ciddi biçimde oy kaybına uğradığı, Orta Anadolu'da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, "çok sınırlı bir rekabet gücü" sergilediği, buna karşılık gelişmiş tarım alanlarında ANAP karşısında önemli bir güce sahip olduğu söylenebilir. ANAP'ın Orta Anadolu'da elde ettiği yüksek oranlara karşın geçmişte M.H.P. seçmenlerinin yoğunlaştığı bu bölgede M.Ç.P.'nin aynı oranlara ulaşamaması oy tabanının büyük ölçüde ANAP oy tabanı içinde eridiğini göstermektedir. Bununla birlikte Parlamenta milletvekili sokamamış olmasına karşın R.P.'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da belirli-kristalleşmiş bir oy tabanına sahip olduğu gözlenmektedir. Merkez solda ise SHP toplam sol oyların %75'ini alarak ikinci büyük parti durumuna gelmiştir. Geçmişte C.H.P.'nin güçlü olduğu Trakya bölgesinde sol oyların toplamı yüksek olmakla birlikte, bu toplam içinde D.S.P.'nin yüksek payı, S.H.P.'nin tek başına C.H.P. tabanına sahip çıkmadığının gösterçesidir.⁵²

(51) "...Hiç kuşkusuz seçimin galibi sistemdir... Ayrıca yüksek barajlar ve keyfi bölgelendirmeler, şimdilik olağanüstü bir biçimde ANAP'a yaramış gözükmektedir. Örneğin ANAP Van'da %22 oy ile beş milletvekilliğinin tamamını almıştır. Seçim bölgelerinin düzenlenmesinde kentler geri plana itilmiş, Orta ve Doğu Anadolu'daki küçük yöreler ağırlıklı temsil olanağı bulmuşlardır. Örneğin İstanbul 1.bölgede bir milletvekiline düşen oy 87.000, Ankara 1. bölgede 80.000, İzmir 3.bölgede 73.000 iken Van'da bu rakam 38.000'e, Elazığ da 44.000, Bitlis te 29.000'e inmiş bulunmaktadır. İlhan Tekeli-Gencay Şaylan "Seçim Sonuçlarının toplumsal Profili" Cumhuriyet, 1 Aralık 1987.s.7

(52) İlk bazındaki seçim sonuçları için bkz., Resmi Gazete, s. 19659 (9 Aralık 1987) ayrıca seçim sonuçlarının değerlendirilmesi için bkz., Nihal Kara-Günay Gökse Özdoğan "198 Seçimleri: Parti Sisteminin Geleceğine İlişkin Bazı Gözlemler". İktisat Dergisi. No:2 (Şubat 1988) s.19.

Seçimler sonucunda ortaya çıkan durumun bugünkü parti sistemi açısından bir değerlendirilmesini yaparsak, seçim sistemiyle ilgili düzenlemelerin, iki parti sisteminin oluşturulmasına yönelik olduğunu, mevcut durumda da seçmenlerin iki parti (ANAP ve SHP) etrafında kümelenme eğiliminde göründüklerini söyleyebiliriz. Ancak seçmen oylarının iki merkez partide yoğunlaşması, siyasal sistemdeki parçalanmaların ve ideolojik kutuplaşmaların azalması olduğu kadar seçim sisteminin dayatmasıyla oyların küçük partilere dağılarak "israf" edilmesini önlemek kaygısına da bağlanabilir. Bununla birlikte, özellikle yerel dinsel bölünmelerin yoğun olduğu yerlerde, ülke genelinde %7 oy oranıyla R.P varlığını sürdürebilecek, DYP ise seçmen tabanını koruyabildiği ve ANAP'ın ekonomik politikalarından zarar gören kesimleri kanalize edebildiği ölçüde durumunu koruyacak hatta oy oranını ileriye yönelik olarak arttırabilecek gibi görünmektedir.

Bugünden parti sisteminin geleceği hakkında kesin değerlendirmeler yapmak güç olmakla birlikte, kanımızca sistem, özellikle yerel bölünmelerin ağırlıklı olduğu yerlerde üçüncü partileri yaşatma eğilimindedir. Seçim sisteminin iki parti sisteminin oluşturulmasındaki etkisini başarısını görebilmek için birkaç seçim dönemi geçirilmesi gerekmektedir. Türkiye de seçim kanunlarında sıkça yapılan değişiklikler göz önüne alınırsa bu şansa sahip olma olasılığı da çok güçlü gelmemektedir. Mevcut seçim sistemindeki "büyük partiler" lehine yapılan düzenlemeler, üçüncü partilerin gelişmesini engelleyici güce sahip olmakla birlikte sanıyoruz belirleyici olmamaktadır.

Sonuç olarak, ayrıca Türkiye'de parti sisteminin geleceğine ilişkin -iki büyük partinin heterojen yapıları göz önüne alınırsa- yapacakları büyük kongrelerin sonuçlarının ve önümüzdeki yerel seçimlerin, önemli ipuçları sağlayabileceğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Seçim Sistemlerinin siyasal hayattaki etkilerini konu alan bu çalışmanın verilerini değerlendirdiğimizde, temel öngörü ve kuramlardan önce, özgül koşulların anılması bir zorunluluk gibi görünmektedir. Ülkemize ilişkin siyaset bilimi incelemelerinin, özellikle seçim ve parti sistemini konu alan çalışmaların çoğunda, özgül koşullar diye adlandırdığımız, siyasal sürecin yapısı, nerdeyse bir veri eksikliği yaratmaktadır. "...Bunda her halde en önemli etmen, zaman içinde istikrarlı siyasal tercih yapılarının ortaya çıkmasına olanak veren eski bir demokrasi deneyimimiz olmamasıdır..."¹. Genel kuramsal çerçevenin ardından kronolojik bir düzen içinde izlemeye çalıştığımız Türkiye'deki seçimlere ilişkin bu eksik verikesintilik durumu somut olarak gözlenmektedir. Siyasal yapıların istikrara kavuşamaması, geleceğe ilişkin kestirimler yapabilmede yanılma payını bir hayli arttırmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi veri seçim sisteminin farklı ülkelerde aynı sonuçları doğurmadığı çalışmamızdan çıkarılabilecek bir olgudur. Bu durumun bir başka açıklaması da, seçim sistemlerinin "belirli" etkilerinin, (o) ülkedeki sosyo-ekonomik yapı-yerel, ulusal bölünmelerin çeşidi gibi etkenlerle sınırlandırıldığı şeklinde yapılabilir. Bilindiği gibi bu alandaki araştırmalar daha çok farklı siyasal yapılara sahip, batılı ülkeler temel alınarak yapılmıştır. Bu anlamda ülkemize ilişkin çalışmalarda temel anlayış, ülkemizin yerini mevcut kuramsal çerçevelerden birine yerleştirmekten çok, sınırlar geçerli olabilecek ortak paydaları sap-tayıp farklılıkları ve farklılıklara neden olan koşulları ortaya çıkarmak olmalıdır.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen söz konusu durumun en tipik örneği çoğunluk sisteminin ülkemizde uygulandığı 1950-1960 döneminin parti sistemidir. İlk bakışta İngiltere'deki iki-parti sistemine benzer görünmekle birlikte, bu seçim sistemi, Türkiye'de İngiltere'deki sonuçlarından farklı sonuçlara yol açmıştır. Aşırı derecede bölünmemiş, bölünmelerin iki kutupta kümelenme eğiliminin bulunduğu ve merkez eğilimi geniş bir seçmen kütesinin var olduğu toplumlarda ortaya çıkan parti sistemiyle

(1) Şirin Tekeli, "6 Kasım'ın Coğrafyası", Cumhuriyet, Siyaset 84

Ülkemiz gibi yerel bölünmelerin varlığını sürdürdüğü, farklı bir siyasal elit geleneğine-kültürüne sahip ülkelerdeki parti sistemleri arasında araştırmamızda da göstermeye çalıştığımız gibi, gözardı edilemeyecek önemli farklılıklar vardır.

Çalışmamızdan çıkarılabilecek bir sonuç da, Türkiye'deki siyasal kültürün bu alandaki etkilerine ilişkindir. Osmanlı siyasal kültüründen devralınan, Cumhuriyet Türkiyesinde "...seçkincilik, kendi gurubundan olmayanları düşman kabul etme, muhalefete hoşgörüsüzlük, fizik gücü vurgulama, kapsamlı ideoloji gereksinmesi ve siyasal gücü salt olarak vurgulama"² biçiminde şekillenen siyasal kültür, parti sisteminin kutuplaşmasında etkili olmuştur. Uygulanan seçim sistemleri bu eğilimleri güçlendirmek ya da sınırlamak yönünde etkili olmuştur.

Türkiye'de iktidar partileri egemenliklerini sürdürecektir ya da pekiştirecek usulleri (çoğunluk sistemleri, ya da barajlar) geçerli kılmaya çalışmış, muhalefetteki partiler, özellikle küçük partiler ise parlamento-ya temsilci göndermelerini sağlayacak daha adil ve seçmenin oyunu değerlendirmeye yönelik usulleri yeğlemişlerdir (nispi temsil, Milli Bakiye gibi). Mevzuat değişiklikleri o denli sık yapılmıştır ki, Cumhuriyet dönemi boyunca yapılan milletvekili seçimlerinin pek azının aynı mevzuata göre yürütüldüğü görülür.

Ülkemizde 1980 sonrasında gerçekleştirilmek istenen iki-parti sistemi, genel olarak bir yeniden-yapılanma sürecinin parti sistemi alanındaki uzantısıdır. Ancak iki-parti sistemine sahip toplumların tarihi, parti sistemlerinde bu koşulların ortaya çıkması için "uygun bir tarihsel zemine sahip olduklarını" gösteriyor. İlgili bölümde de belirttiğimiz gibi ülkemiz için her ne kadar "iki partililiğin olabirliği" konusunda bazı ipuçları sağlanmış olmakla birlikte sanıyoruz bugünden güçlü öngörülerde bulunmak zor³. Yine kanımızca bu hedefin gerçekleşmesi, büyük ölçüde bir bütün olarak yeni sürecin başarısına ve kendini gerçekleştirmesine bağlı gibi gözüküyor.

(2) Metin Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi" Toplum ve Bilim, 5.9-10, 1980 (Bahar-yaz), s.4

(3) Nihal Kara, Günay Göksoy Özdoğan, a.g.m. s.19

BİBLİYOGRAFYA

- ABADAN UNAT, Nermin. **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.
- ARMAGAN, Servet. **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**. İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul 1975.
- ARMAOĞLU, Fahir. **Seçim Sistemleri**. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara 1953
- BELGE, Murat. "Sivil Toplum ve Türkiye". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. İletişim yay. C.7, İstanbul 1983.
- COTTERET, J.M. - EMERİ, C. **Seçim Sistemleri**. Gelişim yay, İstanbul 1975.
- ÇAVDAR, TEVFİK. "Demokratikleşme Süreci Açısından Kasım ve Mart Seçimlerinin Gözden Geçirilmesi". **Bilim ve Sanat Dergisi**. No:43 (Temmuz 1984). s. 18-20
- DUVERGER, Maurice, **Siyasi Partiler**. Çev: Ergun Üzbudun. Bilgi yay. Ankara 1974.
- ERDEM, Tarhan. **Anayasalar ve Seçim Kanunları, 1876 - 1982**. Milliyet yay, İstanbul 1982.
- ERDOĞLU, Cem. **Demokrat Parti**. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara 1970.
- GÜRBÜZ, Yaşar. **Siyasal Sistemler**. May yayınları, İstanbul 1980.
- HEPER, Metin. "Demanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkisi". **Toplum ve Bilim**. No:9 - 10, (Bahar - Yaz 1980), s. 3 - 35.
- Hürriyet Seçim Semineri (1972)**, İstanbul 1977.
- KARA, Nihal - ÖZDOĞAN, Günay Göksu. "1987 Seçimleri: Parti Sisteminin Geleceğine İlişkin Bazı Gözlemler". **İktisat Dergisi**. No:2 (Şubat 1988) s. 14 - 19
- KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer. **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**. A.Ü. Hukuk Fakültesi yayınları. Ankara 1970.
- KALAYCIOĞLU, Ersin. **Çağdaş Siyasal Bilim**. Beta yay., İstanbul 1984.
- KIRCA, Coşkun. "Sonucun Sonuçları". **Hürriyet** 1 Aralık 1987
- KONGAR, Emre. "Üzal'ın Şansı: Soldaki Bölünme". **Hürriyet** 1 Aralık 1987
- ÖZBUDUN, Ergun. **Siyasal Partiler**. A.Ü. Hukuk Fakültesi yayınları, Ankara 1983.

"M. Duverger'nin Siyasal Partiler ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler". **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi** S.21, 1964. s. 23 - 51

Resmi Gazete, S. 1703. Mükerrer (12.9.1980)

Resmi Gazete, S. 19659 (9.12.1987)

SARIBAY, Ali Yaşar. "Siyasal Parti Sistemlerini Tasnif Önerilerine Eleştirel Bir Yaklaşım." **Bursa Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**.S.3, (Temmuz 1982) s.s 145 - 169.

SARICA, Murat. **Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten, Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**. İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını. İstanbul 1969.

SARTORI, Giovanni. **Parties and Party Systems**. Cambridge University Press London 1976

SAYARI, Sabri. **Parlamentar Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri**. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 1980.

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, İdari İlimler Enstitüsünün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.

TEKELİ, Şirin. "Cumhuriyet Döneminde Seçimler." **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. İletişim yay. C.7 İstanbul 1983. ss. 1798 - 1824
Basılı "Ders Notları". İstanbul. ss. 1 - 48

— "6 Kasım'ın Coğrafyası". **Cumhuriyet Siyaset** 84. 14 Mart 1984

TEKELİ, İlhan - GÖKÇELİ, Raşit. **1973 ve 1975 Seçimleri: Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme**. Milliyet yay. İstanbul 1977.

TEKELİ, İlhan - ŞAYLAN, Gencay. "Seçim Bonuflarının Toplumsal Profili". **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1987.

TEZİÇ, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**. Beta yay, İstanbul 1986.

TEZİÇ, Erdoğan - ARMAĞAN, Servet. **Seçim Sistemleri**. Basılı Ders Notları İstanbul.

THERNBORN, Göran. "Sermaye Egemenliği ve Hükümetin Doğuşu" Çev: Ş. Tekeli. **Birikim** S. 50 - 51, İstanbul 1979. ss. 32 - 43

TUNAYA, Tarık Zafer. **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**. İ.Ü. Hukuk Fakültesi yayını, İstanbul 1980.

— **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859 - 1952**. Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

TUNCAY, Mete. "Siyasal Gelişimin Evreleri." **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. C.7. İstanbul 1983. ss. 1967 - 1990.

TURAN, İlter. "Seçim Bitti, Sorun Başlıyor." **Hürriyet** 1 Aralık 1987

TÜRK, Hikmet Sami. "Seçim Sisteminde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Bazı Öneriler." **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüz Yılı Sempozyumu**, Siyasi İlimler türk Derneği Yayınları, Ankara 1976. ss. 364 - 400

—— "Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı" **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi** S.26, 1969. ss. 78 - 114.

—— "Seçim Hukukumuz ve Sorunları. **Cumhuriyet.** 5 - 6 Ekim 1987.

ÜLMAN, Haluk. "Milletvekili Seçimi Kanunu'nun Geçirdiği Hazırlık Safhaları" **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.** C.XII. No:1(Mart 1957) ss. 60 - 73.

—— "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz." **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.** C.XII, No:2 (Haziran 1957). ss.44 - 75.

WEBER, Max. **Sosyoloji Yazıları.** Çev: Taha Parla. Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul, 1986.